

Népszámlálások a jelenkori Erdély területén

Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez

A Budapesten 1992-ben, a Regio és az MTA Történettudományi Intézet kiadásában azonos címmel megjelent kötetből a 23–69. és 103–131. oldalak teljes egészében (a román népszámlálások és -összeírások 1948-ig, a vonatkozó jegyzetekkel), továbbá a magyar népszámlálásokat taglaló fejezet jelentősen rövidítve és az 1948 utáni népszámlálásokról egy vázlatos áttekintés. A frissebb információknak megfelelően kiegészített és javított változat

Népszámlálások Magyarországon az első világháború előtt

Magyarország – és közelebről Erdély – etnikai viszonyainak első hivatalos felmérésére *1850–51-ben*, az osztrák hatóságok által lebonyolított katonai célzatú népszámlálás alkalmával került sor. A bécsi statisztikai igazgatóság annak idején csupán a tartományi és megyei végeredményeket tette közzé, a történeti Erdély területéről származó – a felekezeti és nemzetiségi hovatartozásra egyaránt kiterjedő – adatok azonban ma már helységenként is ismeretesek.¹ Az 1850. évi felvételt a magyar statisztikusok bizonyos fenntartásokkal kezelték, mivel véleményük szerint az elfogult végrehajtó szervezet a magyarok számának megállapítása során a ténylegesnél alacsonyabb értékek meghatározására törekedett. A népszámlálás eredményeit azonban általában elfogadták, és mindenképpen megbízhatóbbnak tekintették a leíró statisztikusok korábbi becsléseinél.² Az osztrák önkényuralom hatóságai *1857-ben* újabb népszámlálást tartottak, mely a nemzetiségi viszonyok kutatására nem terjeszkedett ki, a vallásfelekezeti hovatartozást azonban vizsgálta. E census részletes községi adatai Erdély területéről szintén a rendelkezésünkre állnak.³

Az első hivatalos magyar népszámlálást a kiegyezést követően felállított önálló magyar statisztikai hivatal – pontosabban annak elődje, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium statisztikai osztálya – hajtotta végre, *1869. december 31-i* eszmei időponttal. A nemzetiségek számbavételét politikai óvatosságból – osztrák minta nyomán – ez alkalommal is mellőzték.⁴ A hiányt Keleti Károly, a statisztikai hivatal akkori igazgatója hidalta át: a nemzetiség kutatását a népiskolai tankötelesek ugyanaz évi összeírásához kapcsolva, a tankötelesek között talált anyanyelvi arányokat az összes népességre alkalmazva becslés útján állapította meg az egyes nemzetiségek számát.⁵ A népszámlálás részletes községi adatait nyomtatásban nem közölték, de a felekezeti megoszlás településenkénti számai kéziratban hozzáférhetők.⁶

Az ország nemzetiségi viszonyainak felmérését – az *anyanyelvre* vonatkozó kérdőpont beiktatásával – az *1880. évi* népszámlálás tűzte első ízben napirendre.⁷ A népszámlálás során az anyanyelv bejegyzéséről szóló utasítás így hangzott: „A 6-ik rovatba az illető anya-nyelve írandó be. Mindenki oly nyelvűnek írandó be, aminőnek vallja magát, és ebbeli, határozottan teendő nyilatkozatára semmiféle befolyást sem szabad a számláló ügynöknek gyakorolni.”⁸ A gyermekek anyanyelve a szülőkétől eltérő is lehetett. Az adatok szépséghibája, hogy – a nemzetiségi viszonyoknak a nyelv nyomán való megállapítását betű szerint értelmezve – a beszélni nem tudó gyermekeket egyik nemzetiség közé sem sorolták be, hanem külön mutatták ki. Ez hibás eljárásnak bizonyult, hiszen természetesen e gyermekek is valamelyik nemzetiséghez tartoznak. (Az 1880. évi adatokat idéző későbbi statisztikai közlemények éppen ezért a beszélni nem tudókat már arányosan szétosztották az egyes anyanyelvek között.) Az anyanyelvi kérdőpont válaszcsoportjába azt is be kellett jegyezni, hogy a megszámlált az anyanyelvén kívül mely más hazai nyelvet (vagy nyelveket) beszél, így „a kettős kérdés egyben a nyelvvismereti statisztika elindítója is volt, amely sokszor nyújtott fontos kiegészítést az anyanyelvi statisztika értelmezéséhez.”⁹

Az *1890. évi népszámlálás* során az anyanyelv és a beszélt hazai nyelvek tudakolásának módja lényegileg nem változott. Az adatok ezúttal a népesség egészére kiterjedtek, mivel az űrlapon – a melékelt anyanyelvi utasításnak megfelelően – a korábbi tévedést kiigazítva a beszélni koruknál fogva

még nem tudó gyermekeknél anyjuk nyelvét írták be.

Az 1900. évi népszámlálás tovább árnyalta az anyanyelv fogalmát. A számlálólapon az erre vonatkozó kérdés így szerepelt: „Mi az anyanyelve, vagyis az a nyelv, amelyet magáénak vall és legjobban és legszívesebben beszél?” Az anyanyelv kérdéséhez fűzött utasítás szerint: „Anyanyelv gyanánt a valósághoz híven mindenkor azt a nyelvet kell bejegyezni, amelyet az illető magáénak vall és amelyet legtökéletesebben beszél”. A továbbiakban az utasítás megjegyzi, hogy az anyanyelv nem mindig „esik össze” a gyermekkorban az anyától elsajátított nyelvvel, majd hozzáteszi: „A még beszélni nem tudó csecsemőknél és némáknál anyanyelv gyanánt a családi nyelv írandó be, amelyen az illető egyén hozzátartozói otthon rendszeresen beszélni szoktak”. Anyanyelvként 1900-ban is csak élő nyelvet lehetett bejegyezni, tehát a „latin, zsidó és héber nyelv nem mutatható ki”. Mint arról a népszámlálás előkészületeit és végrehajtását elemző összefoglaló kötet beszámol: „az utasítás s a törvényhatóságok székhelyén tartott beoktató értekezletek különösen is hangsúlyozták, hogy az anyanyelv bejegyzésének minden kényszertől mentesen kell történnie, s e tekintetben a statisztikai hivatal semmi figyelmeztetést el nem mulasztott, hogy az anyanyelvi adatok a felek valóságos érzéseinek, nem pedig egyik-másik számlálóbiztos hajlandóságának legyenek kifejezései.”¹⁰ Bár a számlálóbiztosok számára a magyar nyelv tudása előfeltétel volt, a vidékükön használatos nemzetiségi nyelvet is ismerniük kellett. Ott, ahol a nem magyar ajkúak tömegesebben éltek, a számlálás irányítói a nem magyar lakosság tájékoztatására más nyelvű utasításokat is kaptak.

Az 1910. évi népszámlálás anyanyelvre vonatkozó kérdésfeltevése azonos volt az 1900. évivel. Az adatfelvétel technikai jellegű újításaként a számlálólapon a felelet rovatban előrenyomtatott válaszszavakat rendszeresítették, de az anyanyelvet és az azon kívül még beszélt többi nyelvet a tévedések és visszaélések elkerülése céljából változatlanul be kellett írni. A számlálóbiztosok körében a magyar nyelv tudása ezúttal is előfeltétel volt, de az utasítás kiemelte „az illető kerületben használatos egyéb nyelvek” ismeretének a szükségességét. Ezen kívül a népszámlálást irányító központ kellő példányszámban megfelelő (nem magyar nyelvű) nyomtatványokat bocsátott az összeírók rendelkezésére. 1910-ben a nyelvismereti adatok feldolgozása teljessé vált. Míg az előző népszámlálások csupán az anyanyelv utáni első helyen megnevezett nyelvet dolgozták fel (1890-ben és 1900-ban ezt is csak a magyar ajkúak esetében, míg a többi anyanyelvűeknél a magyarul tudás rögzítésére szorítkoztak), az 1910. évi népszámlálás során az anyanyelven kívül beszélt nyelvek közül nem csak az első helyen megnevezett, hanem valamennyi beszélt nyelvet és mindegyik nemzetiség esetében számba vették. Az anyanyelvi adat felvételekor követett gyakorlatról a népszámlálás végrehajtási utasítása a következőképp tájékoztat: „Anyanyelv gyanánt minden befolyástól menten, a valósághoz híven, mindenkor azt a nyelvet kell bejegyezni, amelyet az illető egyén magáénak vall s amelyen legjobban és legszívesebben beszél. Ennél fogva megjegyzendő, hogy ámbár az anyanyelv a legtöbbször azonos azzal a nyelvvel, amelyet ki-ki gyermekkorában és rendszerint az anyjától tanult, mégis előfordulhat az az eset is, hogy a gyermek anyanyelve más, mint az anyjáé, különösen, ha a gyermek kiseddóvodában, iskolában vagy egyéb társadalmi érintkezés által vagy annak következtében, hogy szülői különböző anyanyelvűek, az anyjától különböző, más nyelvet sajátított el. A még beszélni nem tudó csecsemőknél és a némáknál anyanyelv gyanánt a család nyelve, vagyis az a nyelv írandó be, amelyen az illető egyén hozzátartozói otthon rendszerint beszélni szoktak. Megjegyzendő továbbá, hogy anyanyelv gyanánt mindig csak egy nyelvet szabad kimutatni, az egy nyelven kívül esetleg beszélt egyéb nyelveket a 13. rovatba kell bejegyezni. Úgy anyanyelv, valamint más beszélt nyelv gyanánt is mindig csak élő nyelv írható be, ennélfogva a zsidó vagy héber nyelv nem mutatható ki. Az ország némely vidékén található zsidó vallású egyéneknél tehát, akik a héberrel kevert, rontott német nyelvet, az úgynevezett jargont használják, a német nyelvet kell bejegyezni. Ami az anyanyelven kívül beszélt egyéb nyelveket illeti, ezek kitüntetéséhez nem okvetlenül szükséges, hogy valaki az illető nyelvet kifogástalan nyelvtani tökéletességgel bírja, hanem elégséges, ha azon nyelven életviszonyainak megfelelően másokat megérteni és magát másokkal megértetni képes.”¹¹

Az 1880–1910. évi anyanyelvi adatsorok a magyar nyelv feltűnő, gyors térhódítását, az egyéb anyanyelvűek arányának csökkenését regisztrálták. Emiatt a magyar statisztikát később heves bírálatok érték az utódállamok, így Románia statisztikusai részéről is, akik a gyors ütemű magyarosodást a népszámlálások helytelen módszereivel, a magyar anyanyelvűek számának mesterséges növelésével magyarázták. Különösen a nemzetiség anyanyelvi alapon történt meghatározását kifogásolták, mondván, hogy az a korabeli Magyarország politikai viszonyai közepette az uralkodó nemzetnek kedvezett. A román statisztikusok álláspontja szerint a magyar nemzetiségi statisztika adatai (sok más mellett, de alapvetően) azért nem mérvadóak, mivel a nemzetiség vizsgálata a szubjektív anyanyelvi felvételen

alapult, s a magyarság, így kimutatott *tetes asszimilációs nyeresége* révén megalapozatlan statisztikai előnyre tett szert a többi nemzetiséggel szemben. Amikor a korabeli magyar statisztikát bíráló román szakemberek népszámlálásaink objektivitását hiányolták, mindenekelőtt az ilyen értelemben vett – a nyelvileg asszimilálódott rétegek „valódi” nemzetiségének kimutatására alkalmas – objektív kritériumok alkalmazását kérték számon.¹²

A magyar statisztikát ért elmarasztalások mögött elsősorban *politikai* szempontok húzódtak meg. Az I. világháború után létrejött utódállamoknak elemi érdekük fűződött a megváltozott status quo igazolásához és erre irányuló törekvéseikkel a magyar népszámlálási kimutatások nem vágtak egybe. A korabeli román statisztikusok az új főhatalom szempontjából előnytelen asszimilációs folyamatokat tükröző nyelvi kötődéssel szemben érthető módon inkább a „nemzeti eredetüket elveszített” rétegek „valódi” leszármazására utaló „objektív nemzetiségi kritériumokat” részesítettek előnyben. (A szerintük „elnemzetietlenített” népszerű csoportokat később ennek megfelelően minden eszközzel, akár hatósági úton is – névelemzéssel, a felekezeti hovatartozást alapul véve stb. – igyekeztek leválasztani a magyarok lélekszámából.)

Ami a magyar népszámlálások során alkalmazott kritérium megítélését illeti, tény, hogy külön nemzetiségi kérdőpont híján a statisztikusaink által felmérni kívánt, „valójában igen összetett, az egyénekben gyakorta tisztázatlan, vagy nem eléggé átgondolt, politikai szálakkal átszőtt és érzelmeiktől erősen befolyásolt tudati állapot”¹³ meghatározásának az összes terhe az anyanyelvi kérdésre hárult. Ez két- vagy többnyelvű népesség esetében magában hordozta a kérdés valódi tartalmától eltérő válaszadás lehetőségét, így az anyanyelvi adatsorok a magától értetődő nyelvi hovatartozás kinyilvánításán túl az államhatalom nyelvének bevallása felé húzó erők hatására tett – kevésbé egyértelmű – megnyilatkozásokat is magukban foglalták. Ismeretes ugyanakkor, hogy a magyar népszámlálások – az anyanyelvi statisztika egyoldalúságát enyhítendő – kiterjedtek a felekezeti hovatartozás és az egyéb nyelvek ismeretének tudakolására, felvételtől-felvételre bővítve a megkérdezett nyelvek feldolgozási körét. Figyelembevételükkel az anyanyelvi adatok – értelmezési határaik tágasságából és bizonytalanságaiból adódó – pontatlansága „hiányból különleges értékű új információvá válhat”, éppen a nemzeti asszimiláció tényleges hatékonyságát és hatókörét illetően.¹⁴ A magyar statisztikát ezért végső soron csak rosszhiszemű kritikusi illethetik a részrehajlás vádjával, hiszen igen alapos és Európában párját ritkítóan gazdag felmérései kellően részletezett tényanyagot nyújtanak a vitatott folyamatok árnyaltabb, történelmi és szociológiai szempontú megközelítéséhez.

A későbbi népszámlálások tapasztalatai szerint is az etnodemográfiai folyamatok összehasonlító vizsgálata során elsősorban azok a felmérések kínálnak jól hasznosítható tényanyagot, amelyek a nemzetiségi jelleget az anyanyelvi szempont alapján (is) rögzítették. Az eltérő körülmények között végzett, eltérő politikai szándékoktól befolyásolt román és magyar népszámlálások egybevetéséből ugyanis kiderül, hogy – a román fél által kezdetben kizárólagosan preferált – nemzetiségi bevallás számsorai az adatok szembetűnő, az anyanyelvi felvételekénél sokkal szélsőségesebb ingadozása következtében igazából csak az adott ország népszámlálási rendszerén belül értelmezhetők. Ez azt jelzi, hogy a direkt nemzetiségi kritérium alkalmazása során az asszimilációs nyomás ugyanúgy (vagy még erőteljesebben) érvényesíthető, mint az anyanyelvi felvétel esetén; a magyar népszámlálások román bírálói által hivatkozott bizonytalan identitású (kettős kötődésű), két nép, két kultúra között ingadozó rétegek a nemzetiségi hovatartozás kritériuma alapján éppúgy (vagy még nagyobb arányban) az uralgó nemzet (vagy az államnemzeti ideológia legitimációs szempontjainak megfelelő egyéb etnikai csoportok) tagjai közé sorolhatók, mint – akár ugyanazon népszámlálás esetében is – az anyanyelvi hovatartozást alapul véve.¹⁵ Az érintett országok két világháborút átfogó anyanyelvi statisztikája (Magyarország: 1910, 1941, Románia: 1930, 1948) a nemzetiség közvetlen vizsgálatára alapozott statisztikával szemben – egyöntetűbb számadatainál fogva – megbízhatóbbnak (s ilyen értelemben objektívebbnek) bizonyult. Ez egyúttal a korábbi magyar népszámlálások anyanyelvi felvételen alapuló gyakorlatát is visszaigazolja.

A nemzetiségi jelleg és az anyanyelvi hovatartozás közötti összefüggés néhány etnikum esetében (mint például a *cigányság*) valóban kevésbé nyilvánvaló, a „dialektus státusú nyelvi sajátosságokat” figyelmen kívül hagyó besorolás miatt pedig bizonyos esetekben csak közvetve mutatható ki (ilyen a különállásukat nyelvükben is őrző, ám az általuk használt, de csupán sajátos német idiómaként elismert jiddis alapján a német anyanyelvűek között számon tartott *ortodox zsidók* esete). Ezeknek a „nem bevett” nemzetiségeknek a részleges kirekesztése a felvételekből az anyanyelvi kritérium alkalmazása által valóban a nemzetiségi statisztika *bizonyos mértékű torzulásához* vezetett, amire a korabeli és a későbbi – e sajátosságokra már többé-kevésbé figyelmet fordító – népszámlálások összehasonlítása

során tekintettel kell lennünk.

Népszámlálásaink a cigányul beszélőket számításba vették ugyan, de lélekszámukról nem kapunk pontos tájékoztatást, mivel adataikat a községsoros kötetek az egyéb anyanyelvűek rovatába sorolták be. Az összesített kategórián belüli számarányukra a települési adatokhoz fűzött megjegyzések utalnak. Maguk a népszámlálási közlemények is szükségesnek tartották azonban hozzátenni, hogy még az így megbecsülhető végeredmény sem fejezi ki a cigányok valódi számát, mert jó részük *nyelviileg beolvadt* azokba a nemzetiségekbe, amelyek között él. A hivatalosan hitfelekezete alapján számon tartott zsidóság ugyancsak több anyanyelv között oszlott meg, de valójában az akkori ország *leginkább magyarosodott* vallási-etnikai népcsoportjának tekinthető. Asszimilációjának mértéke általában a magyarság erőviszonyaihoz alkalmazkodott: „Ott, ahol a népességben több a magyar, a zsidóknak is nagyobb százaléka vallotta magát magyarnak”, írja az 1910. évi népszámlálási jelentés. „Általában, ahol a zsidóság oláhok és szerbek között él, többnyire magyarnak vallja magát, míg a tót és ruthén környezetben leginkább tartja meg rontott német zsargonját, esetleg a tót vagy ruthén nyelvvel cseréli fel. Legkevesebb ennélfogva a magyar anyanyelvű az izraeliták között a tót és ruthén felvidéki vármegyékben [...] és különösen Máramarosban, mely a legnagyobb tömegű és legorthodoxabb zsidóság főfészke. Jórészt innen szivárgott át a zsidóság a szomszédos Beszterce-Naszód és Szolnok-Doboka vármegyékbe, s újabban Maros-Tordába és Csíkba, ezért alacsonyabb e vármegyékben a magyarság aránya az izraeliták között az erdélyi átlagnál.”¹⁶ A jiddis nyelv elterjedtségére az előbbieket figyelembevételével – az érintett területen, főként falvakban élő lakosság felekezeti és anyanyelvi adatainak kombinációjára révén – mindenesetre következtetni tudunk.

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy egyes vidékek, jól körülhatárolható kisebb területi egységek, vagy egy-egy település adatainak összevetésekor néhány szembeszökő – bár összességében nem számottevő – *ellentmondás* fedezhető fel különböző évek népszámlálási eredményei között – a számlálóbiztosi utasítások félreértése, eltérő értelmezése vagy más okok következtében. Így például egy, az 1890. évi népszámlálás nemzetiségi eredményeit elemző tanulmány rámutat arra, hogy dacára a sorokat apasztó amerikai kivándorlásnak, tisztességes mértékű szaporodást tapasztalni a rutének körében, ami csak azzal magyarázható, hogy a „tót és ruthén népesség között nehéz pontos határvonalat vonni, s amint az 1880-iki népszámlálás alkalmával sok ruthént tótnak írtak össze, jelenleg a tótok, vagy az akkor tótoknak nevezett ruthének egy részét ruthénnek vehették, amely eljárás egyrészt a ruthének számát növelte, másrészt a tótokét apasztotta”. Ugyanott rámutatnak arra is, hogy néhány vidéken (pld. Bereg, Ung vármegyékben) a német ajkúak bámulatos növekedést értek el, ami „inkább tulajdonítható a korábbi népszámlálás tévedésének, mint a tényleges állapotok hű kifejezésének. Bereg megyében ugyanis csak alig van egy pár német község, a németek számát csaknem kizárólag az ottani zsidók képezik, valószínű, hogy ezek egy része 1880-ban részint magyarnak, részint ruthénnek vétezt, holott csekély kivétellel az elrontott német nyelvet beszélik s így német ajkúaknak veendőek. Ugyanez az eset foroghat fenn Ungban is, hol a magyarok száma erős visszaesést mutat, a németeké pedig horribilis százalékkal emelkedett.”¹⁷ Ugyancsak téves adatfelvételekről számol be 1890-ből a tíz évvel későbbi népszámlálás bevezetője, jelezve azonban, hogy e – magyarság irányában elfogult – felvételek 1900-ban már nem ismétlődtek meg. A feldolgozás során, amikor a főbb demográfiai adatok már községenként rendelkezésre álltak, s lehetőség nyílt ezeknek az adatoknak az 1890. évi eredményekkel való összehasonlítására, ott, ahol nagyobb, a természetes fejlődési folyamattal nem indokolható eltérés mutatkozott, a statisztikai hivatal a helyi hatóságoktól kért felvilágosítások útján igyekezett az eltérések eredetét kideríteni. „Ezek az utólagos nyomozások megmutatták, hogy a nemzetiségi (anyanyelvi) viszonyok felvétele csakugyan a legtöbb helyen azzal a szigorú tárgyilagossággal történt, amit a statisztikai hivatal kiadott utasításaiban nem győzött eléggé hangsúlyozni. Ahol e tekintetben meg nem okolható eltérések mutatkoztak, ott legnagyobb részben az 1890. évi felvétel mutatkozott hibás felfogásúnak, többnyire olyan irányban, hogy egyes vidékeken a magyar nyelv ismeretét a magyarság kritériumának vették, s túlzott optimizmussal mutatták ki magyarnak a más ajkú népesség magyarul beszélő részét is.”¹⁸

A felsorolt példák – számuk nyilván még szaporítható¹⁹ – egyúttal azt is jelzik, hogy az anyanyelvi felvételt kiegészítő nyelvismereti és felekezeti adatanyag sokoldalúan segítette az eredmények helyességének és esetleges vitatható pontjainak az ellenőrzését, a magyar statisztikusok pedig éltek az így biztosított önkorrekció lehetőségével.

Népszámlálások az Ókirályságban

Ebben az időben a román statisztikai szolgálat – a nemzetközi elismertségnek örvendő magyar adatfelvételekkel szemben – még egyáltalán nem tartotta feladatának a népesség nemzetiség szerinti számbavételét. Bár az 1859–60-ban, az akkor még két különálló fejedelemségben egyidejűleg végrehajtott népszámlálás Moldva területén – pozitív előzményként – a lakosok nemzetiségének összeírására is kiterjedt,²⁰ évtizedekkel később, az immár egyesült fejedelemségek statisztikusai a moldvaitól eltérő havasalföldi mintát vették figyelembe. Az *1899 és 1912. évi népszámlálások* végrehajtói ennek megfelelően csupán a vallási hovatartozást és az állampolgárságot kérdezték, az *etnikai megoszlás vizsgálatát a román állam nemzeti egységére és homogenitására hivatkozva elhárították*. Úgy tűnik, hogy a román szakemberek felett megállt az idő; mintha még mindig az 1860. évi londoni nemzetközi statisztikai kongresszus ajánlása lebegett volna szemeik előtt, mely a népszámlálás alkalmával kitüntető tények osztályozása során a nemzetiség kutatását csupán „célszerűnek” minősítette és az egyes államok tetszésére bízta, az egész kérdést „azon államcél szempontjából látva megszívlelendőnek, mely az egyes nemzetiségeknek számbeli megismerésével kitűzetett”²¹ A Statisztikai Igazgatóság akkori vezetője, Leonida Colescu, az 1899. évi népszámlálás eredményeit elemezve²² lényegében azon országok közé sorolta Romániát, ahol nyelvileg is egységes nemzet alkotja az államot, ezért a nemzetiségek megismerésének az államcél szempontjából különösebb jelentősége nem lehet. A Román Királyságban – írja – szerencsére nincs és nem is létezhetik nemzetiségi kérdés, mivel ennek a kérdésnek – tekintettel a román nemzet egységére és homogenitására – nincs túl nagy jelentősége az ország életében. Maga a nemzetiség fogalma pedig szigorúan vett tudományos értelemben nem alkalmazható a királyság egyes elkülönülő népességi csoportjaira. Ez nem zárja ki azt, hogy a jelenlévő idegen elemek, akik jelentékeny mértékben tarkítják a nemzeti elemeket, sajátos vizsgálat tárgyát képezzék, de a statisztikai kutatásnak feltétlenül alkalmazkodnia kell a Románia népességi csoportjait jellemző politikai körülményekhez. A Colescu szóhasználatával élve, „idegen elemek” számbavétele során – ez a kifejezés (străini) a román nyelvben egybemosódik a „külföldi” fogalmával – a népszámlálások a nemzetiség mellett az anyanyelvi viszonyok felmérését is szükségtelennek ítélték. „Nem fontos a beszélt nyelv vizsgálata sem – olvashatjuk –, mivel a Romániában élő idegenek egy nagy része – akik zsidó vallásúak – a rontott német dialektust beszéli, az idegenek egy másik része románul beszél, s csak egy nemrégiben megtelepedett kis töredékük beszéli eredeti hazája nyelvét.” A mi érdekünk – folytatja Colescu – a *románok* és a velük együtt élő *idegenek* jogállásuk szerinti megkülönböztetése. Ez, vagyis Románia népességi csoportjainak az „őket jellemző politikai körülményekhez” alkalmazkodó vizsgálata lényegében a lakosok állampolgárság szerinti osztályozását jelentette. E szerint Románia lakossága a következőképp csoportosítható: őshonos vagy honosítást nyert román állampolgárok (Colescu megfogalmazásában: románok, amely népességet [populațiune românească] azok alkotják, akik polgári és politikai jogoknak – választójognak – örvendenek) és idegenek. Az idegenek két kategóriája: a *külföldi állampolgárok* (supuși străini) és a *hontalanok* (nesupuși niciunei protecțiuni străine). Ez utóbbiak „fajilag, nyelvileg, szokásaikban, vallásukban jellegzetesen különböző idegenek, akik elvesztették eredeti hazájuk oltalmát, de nem lettek román állampolgárok sem.” Legnagyobb részét Galiciából és Oroszországból érkezett zsidók, rajtuk kívül bolgárok, lengyelek, oroszok, valamint az Osztrák–Magyar Monarchiából származó, különböző etnikumú lakosok.

Az „idegenek” tekintetében az állampolgárság némi támpontot nyújt az etnikai megoszlás becsléséhez, bár nem szabad megfeledkezni arról, hogy a külföldi állampolgárságú „idegenek” között akadhatnak – Erdélyből, Bukovinából, Macedóniából stb. érkezett – románok, a Romániában élő külföldiek pedig országonként maguk is több nemzetiséget képviselnek. Az ország lakosságának etnikai tagolásáról ezen túlmenően a népszámlálások nem igazítanak el, jöllehet más nemzetiségűek, azaz „honosságot nyert idegenek” a „nemzeti elem” sorai közt is találhatóak: „A román állampolgárok csoportját nem különböztettük meg etnikum vagy származási ország szempontjából; ez nem képezte a népszámlálás tárgyát, mivel a románok többsége őshonos, míg a honosságot nyert idegenek csak gyenge kisebbséget alkotnak” – írja erről a statisztikai szolgálat vezetője. A továbbiakban Colescu külön bekezdést szán e „gyenge kisebbség” részletezésének és felsorolása tükrében a „homogén nemzetállam” végül is *etnikailag meglehetősen sokszínűnek bizonyul*. Előbb, mintegy „néprajzi tájékoztatásként” említést tesz néhány ezer csángóról és székelyről, akik román állampolgároként telepedtek meg és élnek Moldva középső részén, és az „évszázadok folyamán magyar eredetüket teljesen elveszítették”. Majd szót ejt a Duna mentén élő, bár „teljesen nacionalizált” bolgárokról és szerbekről, a „viszonylag

számos”, szétszórtan az ország összes megyéjében megtalálható cigányságról, és külön is kiemeli *Dobrudzsát*, mint az országnak egyetlen olyan vidékét, ahol még mindig jelentős számú nem-román él a „nemzeti elem” tömegében. „E vidéken a népesség idegen településeket hozott létre, amelyek lakói – bár a terület anektálásával román állampolgárok lettek – máig megőrizték etnikai jellemzőiket. A főbb nemzetiségek itt a románokon kívül: törökök és tatárok, bolgárok, oroszok, görögök, németek.”

Tanulságos lenne Colescu érzékletes leírását adatszerűen is megjeleníteni, de a romániai nemzetiségek tényleges számarányára csupán következtetni tudunk, mégpedig a vallási és az állampolgári megoszlásra vonatkozó népszámlálási adatok összevetése alapján. Az állampolgárság (vagyis a „politikai nemzetiség”) kategóriája szerint 1899-ben az Ókirályság 5 956 690 főnyi lakosságából 5 489 296 fő (92,1%) volt a „románok” (értsd: a román állampolgárok) száma. Az „idegenek”, azaz a nem román honosok e szerint a lakosság 7,9 százalékát tették ki. Ha számolnunk is kell azzal, hogy közöttük idegen alattvaló román nemzetiségűek találhatók, a másik oldalon jóval nagyobb lehetett a román honoságot nyert nem románok száma. A vallási megoszlást tekintve az ortodox „nemzeti” valláshoz tartozók aránya (beleértve a közéjük felvett görög katolikusokat is) a 92,1 százalékkal szemben már csak 91,5 százalék. A görögkeleti felekezet hívei között azonban a románokon kívül cigányokat, oroszokat, ukránokat, bolgárokat, szerbeket, görögöket is találni; nélkülük számítva további egy-két százalékkal csökken a népszámlálás által egységes etnikumként kezelt román honos „nemzeti elem” részaránya. Hogy ez az óvatos becslés nem megalapozatlan, azt a Dobrudzsára – igaz, az akkori Románia etnikailag leginkább kevert lakosságú területére – vonatkozó közelebbi ismereteink is megerősítik. Az 1899. évi népszámlálás ugyanis Dobrudzsa 267 808 lakójából 245 742 román honost mutatott ki, míg a korabeli leírások szerint a románok aránya valójában 50 százalék alatt maradt.²³ De megemlíthetjük a *moldvai magyarság* bennünket különösen érzékenyen érintő példáját is. Róluk írva Colescu mindössze pár ezer főről tesz említést, jöllehet a négy évtizeddel korábbi népszámlálás Moldvában 37 823 magyar nemzetiségű lakost talált. Ez a szám a hivatalos kimutatások szerint a századfordulóig megfogyatkozott. Bákó és Roman megyékben, ahol 1859-ben a moldvai magyarság 85 százaléka (32162 fő) élt, 1895 körül 24 276 magyar anyanyelvűt mutat ki „Románia földrajzi nagy lexikona”.²⁴ Ezt a kimutatást ugyan kellő fenntartással kell fogadnunk, de még e – csupán alsó értéknek tekinthető – szám is többszöröse a Colescu által említett „pár ezernek”. Összességében tehát nem túlzás azt feltételezni, hogy 1899-ben az „egységes nemzeti állam” lakosságának *legalább egytizedét* az etnikai kisebbségek alkották. Különböző számítások később ugyanezt az arányt állapították meg az 1912. évi népszámlálás idejére is, amely módszereit illetően teljesen az 1899. évi alapján állott.²⁵

1919 – A párizsi békekonferencia elé terjesztett román memorandum

A magyar statisztikusok által több ízben hivatkozott Wilhelm Winkler *A statisztika jelentősége a nemzeti kisebbségek védelme szempontjából* című munkájában azt írja, hogy a statisztikának a kisebbségekre nézve kettős szerepe van: egyrészt barát és tanácsadó reájuk nézve, másrészt harci eszköz velük szemben. A „harcis statisztika” ez utóbbi értelmezésben a nemzeti kisebbség elleni politikai harc eszköze a többségi nép kezében, oly módon, hogy a kisebbségi népelemek számát a ténylegesnél kevesebbnek igyekszik feltüntetni. „Kisebbségi népelemeket magában foglaló államokban, még hozzá olyanokban, melyekben kisebbségi jogokat kell biztosítani, sovínista hazafiak szemében az idegen népelemek szálkát képeznek; sokkal szebb és kellemesebb egy egységes nemzeti állam, s ha a valóságban nem létezik, úgy statisztikai délibábok útján megközelíthető.”²⁶ Utólagos bírálói szerint a magyar nemzetiségi statisztika minden igyekezetével e cél elérésére törekedett – hogy milyen „sikerrel”, arról ki-ki meggyőződhet a magyar népszámlálások megfelelő adatsorainak áttanulmányozása során. A korabeli román statisztikusokat hasonló vádak nem érhetik, hiszen számottevő népkisebbséggel – úgymond – nem rendelkezvén, számukra ez a probléma nem létezett. Az első világháborút lezáró békeszerződések azonban új helyzetet teremtettek; Románia többé már nem zárkozhatott el népessége nemzetiségi megoszlásának a számbavétele elől, mivel olyan területek birtokába jutott, amelyek lakossága jelentős részben idegen nemzetiségű volt. E *területi gyarapodások igazolása céljából* kezdettől fogva arra kényszerült, hogy a nemzetiségi statisztikát „harcis eszközének” tekintse. A statisztika ilyen módon történt alkalmazása mind a területi követelések fölött döntő béketárgyalások során, mind pedig a békeszerződések által előidézett új helyzet legitimálásában fontos szerephez jutott. A *nemzeti-állami ideológia szolgálatába állított statisztika* – mint látni fogjuk – nem csupán a békeszerződések

jogtalanságát volt hivatott jelentékteleníteni, de segítségével az új „nemzetállam” a jogtalanságot el-
lensúlyozó kisebbségvédelmi garanciákból reá háruló kötelezettségek alól is kibújni igyekezett.

A hivatalos román nemzetiségstatisztika „harci” eszközeinek első bevetésére a háborút lezáró
béketárgyalások alatt került sor, amikor az ott megjelent román delegációnak a magyarországi terü-
tek megszállásával kialakult fait accompli-t történeti, jogi, demográfiai stb. érvekkel is alá kellett tá-
masztania. Bár a román kormányzat az erdélyi kérdést alapvetően katonai kérdésként kezelte, küldött-
sége nem tekinthetett el a konferencián meghirdetett etnikai elvek figyelembevételétől. Ennek megfe-
lelően 1919. február 1-jén, a területi igények előterjesztése során Brătianu miniszterelnök e kérdéssel
is kénytelen volt foglalkozni, és „hajmeresztő adatokat” idézve a követelt területeken abszolút román
többséget mutatott ki. Az erdélyi kérdéstről február 11-én kezdődött vitában az amerikai delegáció
részéről kétségbe vonták a románok által megadott adatok hitelességét, sőt a brit küldöttség egyik
képviselője egyenesen kijelentette, hogy e tekintetben csak a magyar adatok méltók a bizalomra. A
kérdéssel foglalkozó bizottság végül a román tájékoztatót félretéve valójában a magyar adatok alapján
dolgozott. (Az már egy másik kérdés, hogy az etnikai helyzetet a békekonferencia nem a legyőzöttek,
hanem a szövetségesek szempontjából ítélte meg, s – ha egyáltalán figyelembe vette azt – az új hatá-
rok megvonásakor a szövetséges nemzet etnikai határainak végpontjait tartotta szem előtt.)²⁷

A területi követelésekről a párizsi békekonferencia elé terjesztett *román memorandum* statisztikai
táblázatai a történeti Erdélyen kívül Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Csanád vármegyéket, továbbá
Máramaros vármegyéből az izavölgyi, sugatagi, szigeti és visói járásokat és Máramarosszigetet,
Ugocsa vármegyéből a tiszántúli járást, végül Békés vármegyéből a békési, békéscsabai és gyulai já-
rást, valamint Gyula városát foglalták magukban. *A betérjesztés* – a bizottság napirendjének megfele-
lően – *a Bánság kérdését nem érintette*. A memorandum szerzői az adatok összeállítása során abból –
a románok által sokszor megismételt – állításból indultak ki, hogy az anyanyelvi alapokon nyugvó
magyar statisztikának a nemzetiségek számára vonatkozó adatai teljesen megbízhatatlanok, mivel
azok a magyarok számát a valóságosnál többre, a románokét pedig a valóságosnál kevesebbre teszik.
E tétel igazolására *az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatait használták fel*, de különböző
módszerek alkalmazásával – ezeket a magyar béketárgyalásokról kiadott kötet részletesen taglalja²⁸ –
úgy *módosították* azokat, hogy a kérdéses területen a románok számát minél nagyobbak lehessen
feltüntetni. A memorandum szerzői eljárásuk során a következő fogásokkal éltek.

1. Az emlékiratban a székelyeket és a magyarokat egymástól független népcsoportként kezelték.
(A különválasztást azzal indokolták, hogy a székely nép fizikai alkotánál, települési viszonyainál,
életmódjánál és történelmi hagyományainál fogva, sőt nyelvi szempontból is különálló nép a magyar-
tól.)

2. A *zsidókat*, akiket a magyar statisztika mint felekezetet mutat ki, nemzetiségnek vették és szá-
mukat *teljes egészében a magyarság számából vonták le*; tehát nemcsak a magukat magyar anyanyel-
vűnek vallókat (akiknek száma a románok által követelt területen 142 212, vagyis az ott élő 194 783
izraelita vallású lakos 73,6 százaléka), hanem a német (51 092, azaz 26,2 százalék), a román és más
anyanyelvűeket is. Csak azokban a járásokban és vármegyékben nem tették ezt, ahol ez matematikai-
lag lehetetlen volt, mert a zsidók száma nagyobb az ott kimutatott magyarok számánál. Ilyen esetben a
különbözetet a németeknél vagy az egyéb anyanyelvűeknél oszlatták el.

3. A rutének és szerbek kivételével *az összes görög katolikus és görögkeleti lakost romának
minősítették*, annak ellenére, hogy jelentékeny részük magyar volt (a románok által követelt területen
1910-ben 110 653 görög katolikus és 29 039 görögkeleti volt magyar anyanyelvű, akiknek 63,3 illetve
56,7 százaléka nem is beszélt más nyelven mint magyarul). Ugyanitt az egyéb anyanyelvű (túlnyomó-
részt cigány) görög katolikusok száma 24 201, az egyéb nyelvű (ugyancsak túlnyomóan cigány) gö-
rögkeletieké pedig 19 329. A memorandum ezt a népességi csoportot is bekebelezte a románságba,
mégpedig oly módon, hogy ez egész többletet a magyarság számából vonta le.

4. Látható, hogy a memorandum szerzői *a görög vallású cigányokat* – anyanyelvi hovatartozá-
suktól függetlenül – *romának tekintették*. Ám, ha a memorandum következetes akarna lenni a nemze-
tiségi elv alkalmazásában, akkor a cigányok összességét külön nemzetiségnek kellene tekintenie –
ugyanúgy mint ahogy a zsidósággal tette –, beleértve még a román anyanyelvű cigányokat is. (Az
utolsó, 1893-ban végzett cigányösszeírás szerint a románok által követelt területen 142 267 volt a ci-
gányok száma, közülük 51 998 a román anyanyelvű. 1910-ben ugyanitt a román anyanyelvű cigányok
száma már 70 ezer fölére becsülhető.) A memorandum a románságba olvadt cigányság kérdését
egyáltalán nem érintette, vagyis mihelyt anyanyelvi alapon több románt lehetett kihozni, mint nemze-
tiség szerint, hitelesnek látszott az anyanyelvi adat is.

5. A fenti helyesbítések következtében a románok által követelt 4 854 397 összlakosságú területen a magyarok száma 2 012 090-ről 1 664 986-ra, a németeké 322 383-ról 295 133-ra esett vissza, míg a románoké 2 346 478-ról 2 519 215-re, az egyéb kategóriába esőké pedig 173 346-ról 365 295-re emelkedett (megfigyelhető, hogy számítási pontatlanságok és egyéb – a magyarság rovására elkövetett – tévedések miatt még a részeredmények összege sem egyezik az eredeti összlélekszámmal). Így a románok 48,3 százalékos relatív többsége abszolúttá vált (52%), a magyarok aránya viszont több mint 7 százalékkal csökkent, veszteségeinek egyik fele a román, másik fele az egyéb népességet gyarapította. A memorandum szerzői – ezt az eredményt is kevesellvén – további számítgatásokat végeztek, s azzal az indokkal, hogy a románok számának a korábbi népszámlálásokhoz viszonyítva ugyanolyan mértékben kellett növekednie, mint ahogy az ország egész lakossága gyarapodott, 400 ezer fővel megnövelték a románok számát, s ugyanannyival csökkentették a magyarokét. Így végeredményben a románok aránya a kérdéses területen 60,3 százalékra emelkedett. De még az így kihozott arányokat sem tekintették kellően hitelesnek, mert úgymond, a magyarok számában benne van a „mesterségesen elmagyarosított” örmények, cigányok, németek és szlávok száma, akiket már nem lehetett különválasztani.

A területi követeléseket tartalmazó memorandum²⁹ szelleme a későbbi román nemzetiségstatisztikai feldolgozásokban is ott kísért. Így például e táblázatok összeállítóival lényegében azonos módon járt el N. Istrate, a kolozsvári Statisztikai Hivatal vezetője, amikor az 1910. évi magyar népszámlálás adatait idézve, az izraelita felekezetű lakosokat külön nemzetiségként tüntette fel. Eljárásának tendenciózus voltát jelzi, hogy számukat 9/10 részben a magyar anyanyelvűek számából különítette el, jóllehet a magyar népszámlálás anyanyelvi és felekezeti adatainak egybevetéséből kiderül, hogy a végül is Romániához került területeken 1910-ben az izraelita vallásúak 72,3 százaléka magyar, és 26,9 százaléka német (nagyobbrészt jiddis) anyanyelvű volt, s a magyar anyanyelvű zsidók jelentékeny része, több mint harmada nem is beszélt másképp, mint magyarul.³⁰ Sajátos módon végzett számításainak eredményeit Sabin Manuilă, a bukaresti Statisztikai Hivatal igazgatója is átvette, s azokat később nemzetközi nyilvánosság elé szánt tanulmányában is felhasználta.³¹ Az Istrate által interpretált, s Manuilă által szentesített adatokat – ez utóbbi szakmai tekintélyére hivatkozva – ma is idézik.³²

Az 1956. évi román népszámlálás előzetes etnikai eredményeit összefoglaló – egyébiránt tárgy-szerű – tanulmány szerzőpárosa történeti visszatekintésében, a magyar népszámlálások kritikus mozzanatait elemezve szintén a memorandum „harcisztisztikai” álláspontjára helyezkedik.³³ A tanulmány szerzői többek között felróják a magyar népszámlálások végrehajtóinak, hogy célzatos számlálóbiztosi utasításaikkal (például azáltal, hogy az anyanyelv fogalmát különválasztották az anyától tanult nyelv fogalmától, megengedték a legszívesebben beszélt nyelv bevallását, s eközben kihangsúlyozták a társadalmi érintkezés hatásait e nyelv választása során) arra ösztönözték az összeírókat, hogy a magyar anyanyelvű népességhez számítsanak olyanokat is, akik nem magyar anyanyelvűek, de tudnak magyarul. E helytelen módszerek alkalmazása – állítják – a magyarság lélekszámának jelentős mértékű mesterséges növeléséhez vezetett. E kifogással összefüggésben felemlítik a jiddis nyelv problémáját, vagyis azt, hogy a számlálóbiztosoknak adott végrehajtási utasítás a jiddis „zsargont”, sajátos német nyelvjárási változatnak minősítve, kizárta a felvehető anyanyelvek köréből. A számlálóbiztosi utasítás idézett kitételei – írják – azt mutatják, hogy a magyar népszámlálások végrehajtása során magyar anyanyelvűként lehetett regisztrálni bárkit, aki tudott magyarul, míg a zsidók bármelyik általuk beszélt nyelv alapján bejegyezhetők voltak, csak éppen a tulajdon anyanyelvük alapján nem. Mint ismeretes – jegyzi meg végezetül –, a korabeli magyar népszámlálásokban a zsidók tömegesen a magyar anyanyelvű népesség csoportjába lettek belevéve. E fejtegetés szerzői egyrészt figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy – éppen az általuk idézett egyértelmű számlálóbiztosi utasításnak megfelelően – azok az izraelita felekezetű személyek, akik a jiddis vagy a héber nyelvet beszélték, ha nem is a nyelvhasználatukat leghívebben kifejező külön nyelvi rovatban, de a tényleges nyelvhasználatuk szerint lettek összeírva. A szerzők emellett azt sugallják, hogy – az eredendően zsidó nemzetiségűnek tekintett – *izraelita vallásúak csoportja nyelvileg is elkülönült*, s így a közülük magyarként bejegyzettek a valóságban nem magyar anyanyelvűek voltak. E logikai csúsztatás már csak azért is meglepő, mert azt a statisztikai tényt, hogy az izraelita felekezet a kérdéses területen – az ortodox zsidóságot leszámítva – szinte egyöntetűen magyar vallásnak számít, a későbbi román népszámlálások anyanyelvi adatai is alátámasztják. A korabeli nemzetiségi statisztika kérdéseinek célzatos megközelítése tehát bizonyos történelmi távlatból sem vesztette el időszerűségét, és ez még egy viszonylag tárgyilagos elemzés során is óhatatlanul a vizsgált időszak adatainak hamis interpretálásához vezet.

A *politikai érdekek és érzelmek* változatlanul befolyást gyakorolnak a történeti demográfia műve-

lőire. Egy Bukarestben nemrégiben kiadott demográfiai forrásgyűjtemény bevezetője – noha a kötet szerkesztői közreadják az 1900. és 1910. évi magyar népszámlálások anyanyelvre és vallásra vonatkozó járási részletezésű adatait, és bizonyára a megfelelő községi számításokat is módjukban állt elvégezni – a feldolgozott adatok tanulságait figyelmen kívül hagyva szintén a *hetven évvel azelőtti érvrendszer*t eleveníti fel.³⁴ Vagyis annak érdekében, hogy minél magasabbnak mutassa ki az érintett területen jelenlévő román, és minél alacsonyabbnak a magyar népesség számarányát, úgy mossa egybe, illetve helyezi önkényesen előtérbe az etnikai identitás egyes jellemzőit, hogy az minden esetben a románság számára kedvező eredményhez vezessen. Ennek megfelelően a bevezető írója, a vallás, az anyanyelv és a nemzetiségi hovatartozás kölcsönösségét abszolutizálva a románság soraiba számít minden ortodox és görög katolikus hívet. A magukat román anyanyelvűnek vallók és a görög szertartásúak különbözete (több mint 220 ezer fő) e szerint a románok számbeli fölényét növeli, noha kimutatható, hogy az ortodox vallásúak között szerbek, bolgárok stb., a görög katolikusok között pedig rutének és más népek, nota bene szép számmal magyarok is vannak.³⁵

Azt, hogy a románok számarányát az anyanyelvi bevallás 53,8 százalékos eredményével szemben a görög rítusú lakosság 58 százalékos arányát kimutató vallási adatok tükrözik hitelesebben, a szerző az 1919-es népszámlálással véli alátámaszthatónak, melyet az ideiglenes román Kormányzótanács összegzett a községi hatóságok által kiállított kérdőívek alapján. Ez a népesség megoszlását a következőképp adja meg: románok 57,12 százalék, magyarok 26,46 százalék, németek 9,86 százalék, zsidók 3,28 százalék, egyéb nemzetiségűek 3,28 százalék. A magyarok arányának az 1910. évi 31,7 százalékhoz viszonyított feltűnő, 5,2 százalékpontos csökkenését szerinte az magyarázza, hogy számuk 1910-ben a ténylegesnél nagyobb volt feltüntetve, mivel a népesség különböző csoportjait, akik valójában nem magyarok (így például az igen nagyszámú zsidóságot) a magyar mint beszélt nyelv alapján mutatták ki. Ezek a csoportok 1919-ben valódi nemzetiségüket nyilváníthatták ki, ami természetesen vezetett a magyar népességet tükröző számadat csökkenéséhez. Az adatok értelmezése ugyanolyan célzatos, mint az előző esetben, csak itt az volt a cél, hogy bizonyos népességi csoportokat leírjanak a magyarság számából, mint például a zsidó nemzetiségűnek tekintett izrealita vallásúakat; ez utóbbit ráadásul teljes számban, noha – mint tudjuk – egyharmaduk a német anyanyelvűek között lett felvéve. A szerző végső érve az 1930. évi népszámlálás, mivel annak eredményei megerősítik az 1919-es helyzetképet. (E szerint Erdély nemzetiségi megoszlása: románok 57,8 százalék, magyarok 24,4 százalék, németek 9,8 százalék, egyéb nemzetiségűek 8,0 százalék.) Vagyis az ismertetett eljárás önmagában hordja bizonyítását, hiszen a későbbi – azonos politikai szándékoktól befolyásolt, s azonos elvek alapján végrehajtott – nemzetiségi felvétel értelemszerűen hasonló eredményre jut.

1919 – Az erdélyi Kormányzótanács népszámlálása

A háborús összeomlást és főhatalomváltást elszenvedett Erdély népességi viszonyainak első felmérésére már a terület román *katonai megszállása* folyamán, az új közigazgatás berendezkedésének és konszolidálásának átmeneti időszakában sor került. Az erdélyi Kormányzótanács földművelési ügyosztálya által elrendelt adatgyűjtés a következő információkra terjedt ki: 1) a népesség száma nemzetiség és felekezet szerint, 2) a mezőgazdasági népesség száma, 3) a földterület megoszlása mezőgazdasági ágak szerint, 4) az állatok száma és megoszlása, 5) az ipari és kereskedelmi vállalatok, illetőleg alkalmazottaik száma, 6) a háborúban – a magyar vagy a román hadsereg keretében – katonai szolgálatot teljesített személyek és a háborús rokkantak száma. E „történelmi leltár” félhivatalos, megyei összegzésű eredményeit az állami statisztikai hivatal közlönye 1921-ben jelentette meg, egy tanulmány keretében.³⁶

„Igen figyelemreméltó a *bukaresti állami statisztikai hivatal* azon megjegyzése – írja a hatósági úton foganatosított 1919. évi erdélyi összeírás körülményeit ismertetve Fritz László –, hogy bár közzéteszi a tanulmányt és az azt kísérő táblázatokat, *óvást emel számadatainak pontossága ellen*, melyeket a kolozsvári statisztikai hivatal fog kifejlesztésének rendjén hitelesíteni. Maga a tanulmány megjegyzi, hogy az agrárreform előkészítése céljából még 1919. január havában a Kormányzó Tanács földművelésügyi reszortja kérdőíveket küldött szét az egyes községeknek azzal, hogy a kért adatokat 1919. február 15-ig küldjék be, azonban sok nehézség után *majdnem egy év elteltével voltak csak az adatok központosíthatók*. Az egyes statisztikai táblázatok elkészítésénél a békeszerződésben megállapított ú.n. Clemenceau-féle határvonalat vették figyelembe. Érthetőnek tartjuk a bukaresti statisztikai

hivatal idegenkedését ezen adatok hitelességét illetően, mert az adatgyűjtés majdnem egy évet vett igénybe, ilyen nagy intervallum pedig népszámlálásnál, vagy nagyobb tömeget felölelő összeírásnál egyenesen illuzórikussá teszi az adatok pontosságát, mert hiszen a népesség egy folytonosan fluktuáló anyag, amelyet csak úgy lehet számba venni, ha egy bizonyos időpontra vonatkoztatva mintegy megmerevedettnek képzelünk el s a számlálás végrehajtásának időtartamát a lehető legrövidebbre (maximum 2–3 hétre) szorítjuk.”³⁷

A párizsi béketárgyalásokon résztvevő román delegáció fellépésével egyidejűleg végzett összeírás nemzetiségi adatainak – tekintettel az alapvetően kifogásolható felvételi módszerekre, a határ-megállapítás bizonytalanságaira, valamint arra a nem elhanyagolható körülményre, hogy végrehajtásának időpontjában a szóban forgó területeken a főhatalomváltást és a terület birtokbavételével együtt járó harci cselekményeket *jelentős népességmozgások* kísérték – nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítanunk. Megfelelő községi részletezés hiányában a felmérés amúgy is csak nagy vonalakban értékelhető, így elsősorban inkább a nemzetiségstatisztikai elvek gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos tanulságai miatt tarthat számot érdeklődésünkre

Az összeírás a lakosság etnikai viszonyainak leírása során, a román nemzetiségstatisztika szerény hagyományainak megfelelően a *nemzetiség közvetlen kimutatásának* a módszerével élt. E módszer egyébként megegyezett az utódállamok akkori gyakorlatával, és általában is elmondható, hogy a módszer alkalmazása mindazon területekre jellemző, ahol a többségi és kisebbségi nemzetek szerepe a világháborút követően felcserélődött. „Az 1920. körüli népszámlálások során a kérdés e módja jobban előtérben állott. Feltűnő, hogy a közvetlen módszert szinte kivétel nélkül azok az államok alkalmazták, amelyek a világháborúnak köszönhették mai területüket. Valószínűleg azért, mert ezekben az államokban nyelvi felvétel esetén a népesség egy részénél a régi államkötelék nyelve még eléggé szerepelt volna, ami rontotta volna az uralkodó nemzetiség arányát, de azért is, mert a rugalmasabb közvetlen módszer könnyebben volt felhasználható a részrehajlás eszközeként.”³⁸ A körülmények ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy az összeírás a nemzetiségi arányok szembetűnő változását mutatta ki az évtized-kezdeti állapotokhoz képest. Ezen belül a magyarság 1378189 főben megállapított száma legkevesebb *220 ezer magyar anyanyelvű papíron történt elűntetését jelzi*.³⁹ Nagyobb hányaduk, azaz – a magyar anyanyelvű zsidóság 7/10-es szorzóját alkalmazva – mintegy 120 ezer lélek izraelita felekezete miatt a 170 943 főnyi zsidó nemzetiség közé soroltatott. További 100 ezer, vagy még ennél is több magyar anyanyelvűt ugyancsak más nemzetiségűnek (görög katolikus vagy görögkeleti vallásuk miatt nagyobbrészt romának) minősíthettek.⁴⁰

Ezek az alapvető arányok lényegesen a későbbiekben sem módosulnak. A párizsi békekonferencia elé terjesztett memorandum szellemét tükröző 1919. évi erdélyi népösszeírás ily módon jó egy évtizedre – az első tudományos megalapozású népszámlálás lefolytatásáig – megjelölte a román nemzetiségstatisztika új irányának nyomvonalát.

1920 – A „Dicționarul”

A következő összeírást 1920. november 8-án az erdélyi belügyi államtitkárság rendelte el a választójogi és közigazgatási reform előkészítése érdekében. A rendelet alapján a kolozsvári tartományi statisztikai hivatal 1920. december 1-jével kezdődően Erdélyben és a kapcsolt részeken a lakosság nemzetiségi viszonyaira is kiterjedő népességszámlálást végzett, melynek eredményeit községi adattár formájában publikálták.⁴¹

A kolozsvári statisztikai hivatal igazgatójának és vezető munkatársának összeállításában megjelent kiadványt az adatfelvétel, -feldolgozás és -közlés során alkalmazott kétes eljárások miatt erős fenntartásokkal kell fogadnunk. A kötetet összeadási és egyéb nyomdahibákból eredő pontatlanságai miatt a maga korában a román statisztikusok sem tekintették megbízhatónak. A *Dicționarul* a főbb népességi adatokat, így a lakosság 1910. és 1920. évi lélekszámát, valamint nemzetiségek szerinti megoszlását a helységek betűrendjében tartalmazza; a kötetnek ezt a fő részét az adatokat összegző járási kimutatás vezeti be. Az adattár használata során hamar szembetűnik, hogy az összlakosság száma, és az egyes nemzetek összesítésével nyert szám igen gyakran eltérnek egymástól, és az is előfordul, hogy egyes települések, vagy azok adatai hiányoznak a kötetből, vagy felcserélődnek egymással. A helységnévtárban szereplő községi adatoknak a járáások szerinti csoportosításával a hibák ellenőrizhetők és részben korrigálhatók lennének, ilyen fejezetet azonban nem találni a *Dicționarul*-ban.

Jakabffy Elemér, a *Magyar kisebbség* című nemzetpolitikai szemle szerkesztője ezt a sziszifuszi munkát annak idején elvégezte és számításainak eredményeit külön kötetben közreadta.⁴² (E munkájáért később kellemetlenségei támadtak, sőt hadbíróági eljárás is indult ellene.) Összeállításának hasznát növeli, hogy az 1920. évi román népösszeírás adatait nem egyszerűen az aktuális járási és megyei beosztás szerint részletezve bocsátotta a közönség rendelkezésére, hanem kiegészítette az 1910. évi magyar népszámlálás megfelelő anyanyelvi, illetve felekezeti adataival, így egyes községeknél különösebb magyarázat nélkül szembeötlenek a *Dicționarul* pontatlanságai. Az *Erdély statisztikájában* követett eljárás elvileg alkalmas lehetne a *Dicționarul* kiigazítására, hiszen a betűrendes részben nyilvánvalóan hibásan közölt, vagy az onnan hiányzó adatok a járási összegek alapján a maguk helyére beállíthatók lennének. A részadatok, illetve a kötetet bevezető megyei és járási kimutatások azonban sok esetben így sem egyeztethetők össze egymással, ami azt a gyanút kelti, hogy a *Dicționarul* mennyi tévedése nem kizárólagosan felületességnek, hanem szerkesztés közben vagy a nyomdai munkálatok során utólag történt beavatkozásnak a következménye. Talán Jakabffy is látta, hogy a *Dicționarul* hibáinak mindenre kiterjedő helyreigazítása kivihetetlen, mert nem közli az egyéb nemzetiségűekre vonatkozó adatokat, így munkájában az összlélekszám a nemzetiségi összegek révén eleve nem ellenőrizhető. (Hozzá kell tennünk, hogy az *Erdély statisztikája* sem mentes elírásoktól, s míg szerzője egyes esetekben a *Dicționarul* nyilvánvaló alaki hibáit javítatlanul hagyja, máskor a vitatható nemzetiségi adatokon akkor is változtat, ha azok egyébként a községi vagy járási összegekbe hibátlanul beilleszthetők lennének.)

Az 1920. évi összeírás adatfelvételi és -feldolgozási módszerei a kor magyar statisztikusainak bírálaiból jól ismertek. „Tudományos szempontból komoly munkának nem lehet tekinteni, mert be van bizonyítva, hogy annak végrehajtása nem házról-házra történt, hanem vagy a lakosoknak a közházára idézésével, vagy amit szintén sok esetben be lehet bizonyítani, az 1910. évi magyar népszámlálás adatainak egyszerű átvételével, illetőleg ezen adatoknak román érdekek szerint való megfelelő módosításával.”⁴³ Jakabffy Elemér az 1920. évi összeírás eredményeit elemezve több példával szemlélteti, hogy ezek a módosítások az 1910-es felekezeti adatoknak nemzetiségi adattá való átírásával történtek. Így váltak székely falvak ortodox vagy görög katolikus vallású lakosai román nemzetiségűvé, ezért van, hogy Szatmár megyében és Bihar megye északi járásaiban az 1910. évi görög katolikusok száma sok helyen megegyezik az 1920-ban kimutatott románok számával, Nagykároly környékén pedig az 1910. évi római katolikusok száma az 1920-ban kimutatott németek számával.⁴⁴

A *Dicționarul*-ban kihozott eredmények befolyásolása már az adatfelvétel idején megkezdődött. Bár az összeírás elvileg a megkérdezettek önvallomásán alapult, a lakossági bevallás önkéntességét – mint arról az összeírást elrendelő egyik megyefőnöki végrehajtási utasításból értesülünk – rendeletileg korlátozták. Meteș, Kolozs vármegye és Kolozsvár város prefektusa, miután 1920. november 21-én kelt utasításának 3. és 4. pontjában különböző szankciókat helyez kilátásba, ha valaki „tudva hamis vagy valótlan adatokat vall be, vagy a kért adatok bevallását megtagadja”, a továbbiakban így folytatja: „Tudomásunkra jutott, hogy különösen a zsidók nemzetiségi kérdésében izgatás folyik, amely a múltban hamisan és mesterségesen csak mint hitfelekezet vétetett figyelembe. Szem előtt tartva azonban, hogy a békeszerződés és az államtitkár úr fent említett [ti. a helyi belügyi államtitkárnak a lakosság sürgős és pontos összeállítására vonatkozó] rendelete szerint a zsidók nemzetiségi kisebbséget alkotnak, valamennyi Mózes vallásúnak (orthodox, neolog stb.) zsidó nemzetiségűnek kell jelentkeznie, nehogy a jelen rendelet 3. és 4. pontjában megírt büntetések alá essék.”⁴⁵

Ez az idézet arról tanúskodik, hogy az összeírás elrendelői nem ismerték el az egyén jogát arra, hogy akármelyik nemzethez való tartozása felett saját lelkiismerete szerint önmaga döntsön, és a nemzetiséget olyan kívülről meghatározható ismérvek tartották, melynek megállapítására végső fokon a hatóság hivatott. Görög katolikus vagy görögkeleti aligha lehetett magyar 1920-ban, és – a polgárok „lelkiismeretbeli vallomásának” hatalmi szóval történt befolyásolása következtében – a többségükben magyar anyanyelvű „Mózes vallásúak” valamennyien a zsidó nemzetiségűek sorába kerültek át.

A *Dicționarul* összeállításakor egyéb célzatos korrekciók is történtek. Például a nagyvárosokban a pótösszeírások során – az ott állomásozó katonaság felvételével, ami a belügyi államtitkár vonatkozó rendeletének is ellentmondott, hiszen illetőségi (származási) helyükön kellett volna összeírni őket – a románság számát jelentősen megemelték. Az utólagos betoldások következtében a *Dicționarul* összegzései és Jakabffy Elemérnek az *Erdély statisztikájában* végzett számításai között jelentős eltérés figyelhető meg. „Míg a *Dicționarul* az egész terület lakossága gyanánt csak 5 113 224-et hoz ki, addig a részletek összege helyesen összeadva 5 140 176, vagyis 26 952-vel több. Még ez a tévedés is főképp a magyarok rovására ment, mert ebből a különbözetből nem kevesebb mint 19 882 esett az elsikkasz-

tott magyarokra”, írja erről Kovács Alajos.⁴⁶ (Itt közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy az Erdély statisztikájában szereplő 5 113 224-es szám nem egészen pontos, mivel Jakabffy nem vette figyelembe, hogy a *Dicționarul* megyei összegei között Maros-Torda lélekszáma 900-zal kevesebb, mint amennyit a járási részletek adnak.)

Valójában a *Dicționarul* tévedései és az *Erdély statisztikájának* pontosításai többé-kevésbé kiegyenlítik egymást, ezért – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy javításai során maga Jakabffy is követett el hibákat – az eredeti és a módosított járási összegek szerinti közlés között számottevő különbség nem mutatkozik. A megyei összegekben található mintegy 26 ezer fős eltérést döntően az okozza, hogy három város – Déva, Szatmárnémeti és Torda – adatai hibásan szerepelnek a *Dicționarul*-ban. Ha ugyanis az illető megyék járásainak összlakosságához hozzáadjuk a megyékben található városok lakosainak számát, 23 237 fővel többet kapunk, mint amennyi a megyei lélekszámok összege. Ugyanakkor, ha a *Dicționarul*-ban talált hibás adatokat az 1922. évi román statisztikai évkönyvben közölt, 1920-ra vonatkozó városi adatokkal behelyettesítjük, mind az összlélekszámot, mind a nemzetiségi megoszlást illetően hibátlan végösszegekhez jutunk. Ezek az adatok – túl az alaki megfelelésen – ráadásul valóságosabbnak is tűnnek a *Dicționarul*-ban közölteknél, amint azt – leginkább jellemzően – Szatmárnémeti esete példázza. A városnak 1910-ben 34 892 lakosa volt (ebből 33 094 magyar és 986 román), míg a *Dicționarul* 1920-ban 58 251 (!) lelket mutat ki (a városok között egyedülálló módon megnövekedett 39 009 fős magyarsággal és közel tízszeresére nőtt, 9741 főnyi román-sággal). „A szatmárnémeti eset annál különösebb, mert a háborús, spanyolnáthás, forradalmas, repatriálós évtizedben ez a város 23 359 lakossal, azaz 70 százalékkal szaporodott, ami példátlanul állana egész Európában, ha tényleg így volna. És a *Dicționarul* ezt a nagy embertöbbletet is 4271 házban helyezi el, pont annyiban, amennyiben 1910-ben 23 ezerrel kevesebben laktak.”⁴⁷ Ha ezzel szemben a statisztikai évkönyv adatait vetjük össze az 1910. évekkel, egészen elfogadható számokat kapunk. (Az összlélekszám 37 376, amiből 24 671 a magyar és 4543 a román. A magyarok számának fogyását megmagyarázza, hogy ugyanitt az összeírás 7855 zsidó nemzetiségűt mutat ki; tudjuk ugyanis, hogy a város 1910-ben regisztrált 7194 izraelita vallású lakosa 94,1 százalékban a magyar anyanyelvűek sorából került ki.) Ezeknek a számoknak a behelyettesítése a *Dicționarul*-ban azért is indokolható, mert az 1920. decemberi összeírásról előzetesen megjelentetett közlemények a statisztikai évkönyvével szintén egybevágó adatokat tartalmaznak. (Az összlélekszám 37 568, ebből magyar 24 679, román 4832.)

1923 – Népszámlálás helyett népszámítás

A *Dicționarul*-lal szerzője, N. Istrate sem lehetett megelégedve, mert későbbi tanulmányaiban egyenesen figyelmen kívül hagyta korábbi munkájának az adatait. „Szükségszerűen várható volt – írja Istrate – az 1920. év adatgyűjtés helyesbítése, azonban nem azért, mintha Erdély etnikai kisebbségei elégedetlenek lehetnének ezzel a népszámlálással, hanem mert *nem volt eléggé ellenőrizhető, s mert nem mutatja a valódi képet.*”⁴⁸ Istrate a *Dicționarul*-ban foglaltakat az 1923. évre kiszámított adatok alapján vizsgálta felül.⁴⁹ Bonyodalmas számítási módszereinek és e módszerek fogyatékoságainak ismertetésétől e helyen tekintsünk el – idézett cikkében Fritz László, majd később Kovács Alajos is⁵⁰ részletesen tárgyalják azokat –, mindenesetre az 1920. évre vonatkozó újabb számításainak eredményeként korábbi adatával szemben 164 113 főnyi többletkülönbséget mutat ki. Ez a többlet bőségesen pótolja azt a népességihiányt, ami Erdély lakosságának 1910. évi számához képest a *Dicționarul*-ban jelentkezik, és számításait éppen ezzel indokolja Istrate, mivel szerinte nem valószínű, hogy Erdély lélekszáma 1920-ban kevesebb, mint amennyi 1910-ben volt, bármilyen nagyok is legyenek a háborús idők áldozatai. Bár a *Dicționarul* részadatainak – különösen a lakosság etnikai tagolódására vonatkozó adatoknak – a megbízhatóságában valóban kételkednünk kell, a népmozgás általános tendenciáit jellemző összegzései reálisnak tekinthetők. Ebben Sabin Manuilă okfejtésével érthetünk egyet, aki szerint egyfelől kellő mértéktartással kell fogadni a *Dicționarul*-ban közölt számot, mivel nem szabályos népszámlálás, hanem közigazgatási úton végrehajtott népszámlálás eredménye, ugyanakkor ez a szám nagyon valószínű, ha figyelembe vesszük a háborús idők születéseinek csökkenését, a megbetegedések túlzott növekedését, a tetemes háborús halálozást, és végül a repatriáltak és menekültek tekintélyes számát, akik közvetlenül a háború befejezése után hagyták el Erdélyt.⁵¹ Istrate-nak vélhetően azért volt szüksége az 1920. évi adatok utólagos megváltoztatására, hogy ne legyenek olyan feltűnőek a három év után kihozott – egyébként a későbbi összeírások által sem igazolt – számadatai. Célzatos becslései-

nek háttérben pedig az *erdélyi városok népmozgalmának* problémaköre áll, nevezetesen az, hogy az új uralom szemben találta magát a magyar és német többségű városok „nacionalizálásának” sürgető feladatával. „A viszonyok ugyan még ezidőszertig kedvezőtlenek a románságra nézve a városokban – mondja Istrate –, mégis az utóbbi időben a román elem mint városi réteg figyelemreméltó növekedést mutat. Bizonyos, hogy városi népességünknek fejlődési folyamata nem is olyan távoli jövőben természetes úton fogja Erdély városainak mai idegen arculatát megváltoztatni.”⁵² Istrate ezt a fejlődést papíron megelőlegezte, mivel az 1923-ra kiszámított 5 487 966 lakosnak a *Dicționarul*-lal szembeni 370 ezres (!) többletéből mintegy 210 ezret a városoknak juttatott, e többlettel pedig fele részben az – 1920-ban még csak a városi népességnek egynegyedét kitevő – románság számát gyarapította. Így a szerző önmagával is ellentmondásba kerül, hiszen az utolsó négy esztendő természetes népmozgalmának adataiból éppen a románságra nézve – és különösen a városi népesség szaporodása tekintetében – állapított meg fölöttébb aggasztó irányzatot. Mindenesetre ezzel az óriási növekménnyel a városlakó „idegen etnikai elemek” arányát sikerült igen rövid idő alatt ismét lejjebb szorítania.

A vidéki román népességnek, az ókirályságbeli hivatalnokrétegnek és más szabad foglalkozású egyéneknek az erdélyi városokba áramlása valóban elindította e városok etnikai arculatának átférfőldését. „Hogy azonban az imperiumváltás ilyen nagy mértékben felforgatta volna a városok nemzetiségi összetételét, azt határozottan kétségbevonjuk, már csak azért is, mert egy statisztikus nem fogadhat el teljes érvényűnek olyan nemzetiségi adatokat, amelyek nem az egyes egyének egyenkinti megszámlálása és önvallomása révén gyűjtettek össze.”⁵³ Kovács Alajos Istrate-nak címzett, de közvetve a korabeli román népességstatisztikai állapotokat bíráló szavai arra hívják fel a figyelmet, hogy a háború utáni Európában Románia volt az egyedüli ország, amely nem tartott az egész országra kiterjedő rendes népszámlálást. Idézett tanulmányának bevezető részében szemléletes példák sorával bizonyítja, hogy azok az adatok, amiket hivatalos vagy félhivatalos kiadványok közölnek, mind csak hozzávetőleges számításokon alapulnak és még a hivatalos statisztikai kiadványok is különbözőképp adják meg az állam lakosainak számát, úgy hogy „a románok saját államuk népessége tekintetében a legnagyobb sötétségben tapogatóznak”.

Az 1927. évi belügyminisztériumi „népszámlálás”

A régóta esedékes népszámlálás ügyét a bukaresti statisztikai hivatal Legfőbb Statisztikai Tanácsa 1927 januárjában, majd azt követően több ülésén is napirendjére tűzte.⁵⁴ A kérdés megtárgyalása azért vált sürgőssé, mert a belügyminisztérium elérkezettnek látta az időt a népesség számbavételének mielőbbi végrehajtására. Az 1927. február 25-i ülésen a tanács tagjainak többsége azt az álláspontot képviselte, hogy tudományos alaposágú népszámlálást kellő előkészítés nélkül és elegendő anyagi eszközök hiányában foganatosítani nem lehet. A belügyminisztérium képviselője viszont elegendőnek tartott egy olyan, csupán a lakosság számára és állampolgárságára vonatkozó számlálást, amit rövid idő alatt és a legszűkebbre szabott anyagi eszközökkel végre lehet hajtani. Miután a két hivatal a kérdésben megegyezni nem tudott, az 1927. április 9-i ülésen a belügyminisztérium megbízottja bejelentette, hogy a „népesség ellenőrzésére” vonatkozó munkálatokat a minisztertanács jóváhagyta, és annak lefolytatására a szükséges előkészületeket megtették. A tanács véleménye ezzel kapcsolatban az volt, hogy mivel a munkálatokat a *belügyminisztérium* végzi, annak eredményeiért a statisztikai hivatalt semmi felelősség nem terheli.

A népszámlálási lapokat április 24-i kelettel május 5-ig kellett a hatóságoknak beszolgáltatni. A belügyminisztérium által lefolytatott „ellenőrzés” eredményeinek értékelése során, 1927. október 7-i ülésén a Legfőbb Statisztikai Tanács hangsúlyozta, hogy a lakosság ellenőrzésének eredményei nem a népesség rendszeresen megszervezett népszámlálásából erednek, ezért azokat csak *ideiglenes* – egy később sorra kerülő népszámlálást megelőző – adatoknak lehet tekinteni, és még az is meggondolandó, hogy a külföld részéről élénk érdeklődéssel várt népességszámokat egyáltalán nyilvánosságra hozzák-e. Végleges döntés a nyilvánosságra hozatal kérdésében nem született; a tanács október 17-én a belügyminisztériumi összeírást további ellenőrzés céljából „az adatokat felülvizsgáló bizottság” elé utalta.

Az 1927. évi „népszámlálásnak” a belügyminisztérium irattárában elzárt adatai ezek után csak részlegesen, különböző publikációkban elszórva láthatnak napvilágot. Sabin Manuilă-nak a *Dicționarul*-lal kapcsolatban idézett megállapítása ezekre az adatokra is vonatkozik: jóllehet, csupán

egy közigazgatási számlálás eredményei, mégis pontosabb tájékoztatást nyújtanak a lakosság számára nézve, mint a kiszámítás alapján előálló számok. Az első hiteles közlést az ország 1926. évi népmozgalmáról közreadott hivatalos jelentésben, a szöveg között eldugva találjuk meg,⁵⁵ ez az egyes ország-részekre vonatkozó összefoglaló lélekszámokat tartalmazza. E szerint Románia lakossága 1927 áprilisában 16 940 074 fő volt, ami *több mint fél millióval marad el* a statisztikai évkönyvben 1926 végére számított népességtől (17 459 273), vagyis bebizonyosodott, hogy a kiszámított lélekszám megállapítása helytelen alapokon történt. Erdély és a Bánság lélekszáma 5 312 358 fő és ez – különösen ha tekintettel vagyunk az eltelt három és fél esztendő népnövekedésére – ugyancsak messze elmarad Istrate 1923. évi számításainak végösszegétől. Az 1927. áprilisi „népszámlálás” további eredményeit (a megyei adatokat városi és vidéki részletezésben) az úgynevezett egyesülési jubileumi évkönyvben találni. Az itt közölt táblázat⁵⁶ összege Erdély és Bánság lakosságát a Ionescu által publikált 5 312 358 fővel szemben 5 393 925 főre teszi, az eltérés valószínű magyarázata az lehet, hogy az „adatokat felülvizsgáló bizottság” a korábbi adatokhoz képest bizonyos módosításokat tartott szükségesnek. Végül az összeírás *etnikai vonatkozású* adatainak egy részét Ion Nistor volt belügyminiszter hozta nyilvánosságra Románia kisebbségeiről írott cikkében. (A közlésből sajnos hiányoznak a magyarság Beszterce-Naszód, Szeben, Temes-Torontál és Torda-Aranyos megyei értékei.)⁵⁷

Ha ezeket a kiszivárogtatott eredményeket egy sorba állítjuk a memorandum, az előző összeírások és az 1923. évi becslés adataival, mind abszolút számokban, mind százalékos arányban a magyarságra vonatkozóan a legalacsonyabb értékeket kapjuk. Ezek az adatok azt a – már az összeírás alkalmával is hangoztatott – tényt igazolják, hogy „a hatósági közegek a nacionalizálás célzatától vezetve főleg arra fordították minden figyelmüket, hogy a kisebbségek állományát mesterséges úton a valónál kevesebbnek tüntessék föl”.⁵⁸ Az 1927. évi „belügyi népszámlálással” kapcsolatban joggal elhangzott kifogások fő célpontja az *originea etnică* fogalma volt, amelyet a nemzetiség tudakolásának céljából iktattak be az összeírás kérdései közé. A „népi”, „etnikai leszármazás” vagy – a fogalom lényegét hibében tükröző fordításban – „faji eredet” kategóriájának alkalmazásával a hatóságok nem titkolt célja annak elérése volt, hogy a szerintük elnemzetietlenített románok ismét románnak számíttassanak. A népszámlálás mielőbbi gyors lefolytatását szorgalmazó Constantin Bucşan belügyi államtitkár magyarázata szerint „a csatolt területeken sok olyan román él, kinek nincs már román neve, nem beszél románul, kinek más nemzethez tartozó papja és tanítója van, ki azonban román származású. Ez a hajdani elnemzetietlenítési rendszernek az eredménye. Ezért iktattuk be a népi származás kérdését, hogy ezek a származás szerinti románok kimutathassák leszármazás szerinti hovatartozóságukat, amely nem tűnt el, csak el van rejtve. Ilyen a bukovinai románok esete, kiket a papok és tanítók elruténosítottak, ilyenek a székelyföldi románok stb.”⁵⁹ A népszámlálói egészen pontosan a „népi származást” vagy „születés szerinti nemzetiséget” (*naționalitatea de naștere*) kérdezte, a két jelleg összekapcsolása azonban sok esetben szinte lehetetlen helyzet elé állította a nyilatkozattevőt, mert míg az utóbbi jelleg viszonylag könnyen megállapítható, az etnikai eredet kutatása súlyos nehézségekbe ütközik. „Ez olyan kérdés, amelyre különféleképpen lehet felelni, de nem lehet a kérdést feltevő gondolatát eltalálni” – írja G. Plastara bukaresti jogászprofesszor. „Ha valaki állampolgárságáról vagy nemzetiségéről nyilatkozik, az olyan pozitív dolog, amelyben nem lehet tévedés, míg ellenben ami a faji származást illeti, a kérdés nem olyan egyszerű. Erre vonatkozólag úgy az egyeseket, mint a népeket illetően tanulmányokra és vizsgálatokra van szükség. Még azok is, akik azt hiszik, hogy tudják származásukat, még azok is csalódhatnak, s ez esetben nyilatkozatuk akaratlanul is nem igaz.”⁶⁰ Tudnivaló, hogy egy évvel korábban az Avarescu kormány a Magyar Párt vezetőségével kötött választási egyezségében még azt az álláspontot képviselte, mely szerint „minden román állampolgár önmaga jogosult nemzetiségét megállapítani származásra, vallásra és foglalkozásra való tekintet nélkül”. A népszámlálásnak a „népi származás” szerinti elrendelése ennek a tételnek a „legnagyobb arculcsapását” jelentette.⁶¹ A magyar fél által elfogadott álláspont szerint a népszámlálásnak az egyetlen helyes és megnyugtató kritériuma csak a nemzeti érzület lehet, amelynek a „hitvallás szabadságával kell megnyilatkoznia”, a népszámlálási utasítások és egyéb hivatalos nyilatkozatok alapelve ezzel szemben az volt, hogy „a faji származás tekintetében érzelmi alapokra helyezkedni nem lehet”. „Nem arról van szó, hogy *ki milyen nyelven beszél*, mert lehet valaki jó román azért, hogy magyarul jobban tud, mint románul, nem is szólva arról, hogy *érzelmileg milyen nemzetiséghez húz*, hanem arról, hogy *minek született*”,⁶² a népi leszármazás nem az érzelmektől, a kultúrától függ, a *felmenők kérdése* az.⁶³ Arra, hogy az adatok az utasításoknak megfelelően „valódiak és ne érzelmiek legyenek”, a népszámlálás elrendelői nagyon egyszerű megoldást találtak. „Végso elemzésben mindenki olyan származásúnak vallhatja magát, amilyenek akarja – nyilatkozta Constantin Bucşan államtitkár –, de majd a hatóság dönti el, hogy vallomása megfelel-e a

valóságnak, avagy nem. A népszámlálási közeg, ha a vallomást kétségesnek tartja, ennek kifejezést ad a széljegyzetben és ennek alapján a statisztikai hivatal megvizsgálja a bemondást.”⁶⁴

Mivel a számlálólapok kizárólag román nyelven voltak megszerkesztve, a nyelvet nem ismerő nyilatkozók esetében a számlálóbiztosoknak lehetőségük volt a „népi eredet” értelmezésekor a kérdőívek önkényes kitöltésére, sőt *titkos rendelet* szabta meg, hogy például izrealita vallásút másnak mint zsidó nemzetiségűnek nem fogadhatnak el.⁶⁵ A korabeli sajtó olyan esetekről is beszámol, hogy az összeírás ellenőrzésével megbízott ügynevezett „népszámlálási bizottságok” hatáskörüket túllépve maguk töltötték ki az összeírási lapokat, és csak kételyek esetén idéztek be egyeseket személyesen, felvilágosítás-adás végett.⁶⁶ Mivel a népszámlálási bizottságok munkája a nyilatkozatok „helyességének” az ellenőrzésére is kiterjedt, ennek során mindazokat, akiknek a vallomása a bizottság megítélése szerint valamilyen szempontból ellentmondásokat tartalmazott – például nevük, vallásuk alapján megállapítható volt, hogy csak „érzelmi vallomást” tettek származásukra vonatkozóan – rendőri úton idézték a bizottság elé új számlálólap kitöltésére.⁶⁷ A Magyar Párt intézőbizottsága 1927. május 7-én, a népszámlálással foglalkozó ülésén megállapította: a hatósági közegek súlyos visszaélést követtek el azáltal, hogy „elsősorban az izraelita vallású polgároktól elvitatták azt a természetes jogot, hogy magukat szabadon vallhassák azon nemzet tagjainak, melyhez hagyományaiknál, neveltetésüknél, műveltségüknél és anyanyelvüknél fogva tartoznak”, továbbá hogy hasonló módon jártak el, részint a nevet, részint a vallást alapul véve sokakkal szemben, „akik a magyar fajba régen beolvadt rétegből származnak”, s akiknek „más népszellemmel semmi közösségük nincs”. Így, a kérdőíven tett vallomásuk megváltoztatásával sok magyart németnek, illetve románnak vagy – például a Székelyföldön – örménynek minősítettek. A bizottság a „faji eredetet” tudakoló kérdés felvételét a népszámlálási kérdőívre visszalépésnek minősítette a statisztikatudományban régen elfogadott és nemzetközileg elismert elvekhez és szabályokhoz képest.⁶⁸

1930 – Az első valódi népszámlálás a háború után

Az előkészületek nélküli, sebtében végrehajtott hatósági ellenőrzés végül is egyik oldalról sem felelt meg a várakozásoknak. Három évvel később maga Răducanu munkaügyi miniszter fogalmazott úgy, hogy az a tudományosság szempontjából egy „karikatúra”, „valóságos csúfság” (o adevărata batjocură) volt. A kisebbségek képviselői joggal sérelmezték, hogy ez az összeírás nem vette fel az anyanyelv kérdését a nemzetiségi hovatartozás megállapítása céljából, továbbá hogy még a nemzetiséget a származás szerint tudakoló kérdésre sem adatott meg a minden kényszertől mentes, szabad bevallás lehetősége. Másik oldalról, az aggodalmaskodók előtt a leszármazás rubrikája afféle csapdának tűnt, amely éppen a kisebbségek javára kényszerít ki kedvezőbb képet, s az ő meggyőződésük szerint az 1919-től kezdve készített statisztikák az uralkodó nemzet kárára lettek megalkotva. A „Románia területén lévő összes nemzeti elemek kataszterének” hiánya ebben a megközelítésben „nemzeti érdekű”, sőt „nemzetvédelmi” kérdésként vetődött fel, amint az a – végre – megvalósulás küszöbén álló általános népszámlálás törvényjavaslatának parlamenti tárgyalása⁶⁹ során egyértelműen megfogalmazódott.

A törvényjavaslat előterjesztésére 1930. február 18-án került sor. A kamara ülésén az előterjesztést végző Ion Răducanu munkaügyi miniszter egy, a népszámlálás szükségességét vitató ellenvetésre válaszolva leszögezte: „Életszükséglet ránk nézve, hogy ismerjük Nagyrománia népességének számát, annál is inkább, mert azt pontosan nem tudjuk. Nem ismerjük a népesség összetételét nemzeti szempontból, és idegenek, egyes államok ismételten fenntartják, hogy Romániában sokkal nagyobb számú nemzetiség lenne, jóllehet mi bizonyosak vagyunk, hogy ezzel a most foganatosítandó népszámlálással, melyet tárgyilagosan eszközölünk, bebizonyíthatjuk, hogy az igazság más.” Egy másik hozzászólás szerint „Genfben azért merülhetnek fel állandóan kisebbségi problémák, mert nem áll módunkban olyan statisztikát felmutatni, amely a nálunk élő kisebbségek pontos arányát kimutatná. Bármilyen hangozzék is el Genfben, nekünk nem áll módunkban pontos adatokat ellenvetni.” A népszámlálás „nemzetvédelmi jelentőségéről” elhangzott kijelentések egyenesen a „román nép etnikai határainak”, „a román nemzeti állam eszméjének” a védelmét tették függővé a leendő népszámlálás sikerétől, vagyis a népszámlálási törvény előterjesztői és támogatói a kérdésnek igen *komoly politikai jelentőséget* tulajdonítottak. A háttérben nyilvánvalóan az állt, hogy a román vezetést kellemtlenül érintették a kisebbségvédelmi szerződések megsértése miatti – ha mégoly csekély eredménnyel is járó – népszövetségi

panaszok, s a kormány azokat ily módon, egy a kisebbségek számát jelentéktelenítő, ám a nemzetközi közvélemény előtt elfogadott statisztikai kimutatás segítségével is kivédeni remélte. A parlamenti vitában végül is az az álláspont jutott érvényre, hogy – a külföldre való tekintettel – „a nemzetiségek problémáját becsületesen kell megoldani”, vagyis olyan népszerű statisztikának kell készülnie, hogy „amennyiben az a Népszövetséghez kerül, pontosan megállapítható legyen annak tudományos volta”. A törvényjavaslat miniszteri indokolása azt is elismerte, hogy Európa összes országában már a háború utáni első években hajtottak végre népszámlálást, erre azonban Romániában csak most kerülhetett sor. Előbb a fontosabb törvényeknek törvényhozási és közigazgatási egységesítése történt meg – így a magyarázat –, hogy azután a végrehajtó szervek szabályozott működési keretében egy népszámlálás nehéz művelete lelkiismeretes felelősséggel legyen foganatosítható. A népszámlálás technikai előkészítésére, összes műveleteinek megszervezésére és tényleges vezetésére a Központi Statisztikai Intézetet, illetve az annak keretében létrehozott külön bizottságot hatalmazták fel. Az előterjesztés a hatóságok által korábban „kiverejtékezett” félhivatalos statisztikákat nem említi, az 1927. évi összeírásról pedig – amelytől a statisztikai hivatal annak idején éppen az 1930-ban sorra kerülő népszámlálás előkészületeire hivatkozva határolta el magát – beismeri, hogy az csupán a lakosság számának „a belügyminisztérium közigazgatási szervei útján, minisztertanácsi fölhatalmazás alapján végrehajtott általános ellenőrzése” volt, azzal a céllal, hogy adatai az 1930. évi népszámlálásig a hatóságok rendelkezésére álljanak. „Most azonban a Nemzetközi Statisztikai Intézet határozatának megfelelően, melyhez az összes államok csatlakoztak, javasoljuk, hogy ezt az általános népszámlálást tudományos alapon hajtsuk végre, mely egyidejűleg nemzeti és nemzetközi kötelezettség is reánk nézve.” Az 1930. március 20-án kihirdetett népszámlálási törvény⁷⁰ valóban *tekintettel volt a nemzetközi statisztikai kongresszusok vonatkozó irányelveire*. Nemzetiségi statisztikai szempontból a legnagyobb áttörést kétségtelenül az jelentette, hogy – részben a Nemzetközi Statisztikai Intézet kairói ülésén 1928-ban előterjesztett magyar javaslatnak is engedve, mely az anyanyelvet kívánta a nemzetiség fő ismérveként elfogadtatni – helyt adott az *anyanyelv* kérdésének, így a kérdőív az etnikai csoportok meghatározásában szerepet játszó *valamennyi fontos kritériumot* tartalmazta.

A népszámlálás nemzetkisebbségi vonatkozású kérdései a háztartási (családi) számlálóíven a következő megfogalmazásban szerepeltek: „n” rovat: vallás (kimutatandó, hogy [az illető személy] melyik valláshoz, felekezethez, egyházhoz tartozik), „o-p” rovatok: anyanyelv (melyből az „o” rovatba az a nyelv írandó, melyet a lakos otthon beszél és a szüleitől tanult, az ezzel összefüggő „p” rovat kérdése pedig: amennyiben az anyanyelve nem a román, ért-e románul?), „q” rovat: nemzetiség.

A családi lajstrom kitöltési utasítása az *anyanyelv* rovathoz az alábbi magyarázatot fűzi: Anyanyelvül az a nyelv értendő, amelyen a lakos rendszerint beszél az övéivel, és amelyet a szüleitől tanult. Idősebb lakosok, akik családjukkal más nyelven beszélnek, mint aminőt szüleiktől tanultak, az övéikkel beszélt nyelvet írják be. Gyermeknél a szülők nyelve írandó be, de ha a szülők különböző nyelveket beszélnek, az anya nyelvét kell beírni. Dialektusok (olténiai, moldvai, székely stb.) nem írhatók be. Az anyanyelvre vonatkozó kérdéssel kapcsolatban a törvény szövegéből a kisebbségek képviselői elsősorban az állampolgár szabad és kényszer nélkül való egyéni bevállásának garanciáját hiányolták. „Feltétlenül benne kellene lenni a végrehajtási utasításban olyan rendelkezésnek, amely egyenesen kötelességévé teszi a számláló közegeknek, hogy *minden befolyástól menten, a valósághoz híven mindenkor azt a nyelvet jegyezzék be anyanyelv gyanánt, melyet az illető egyén a magáénak vall.*”⁷¹ De kifogásolható a „románul való értés”-t tudakoló kérdés beiktatása is, mert annak a kérdőívben szereplő megfogalmazása nem volt minden célzatosságtól mentes. A „p” rovatnak tulajdonképpen nemcsak a románul való „értés” kellene megkérdeznie, hanem azt is, hogy anyanyelvén kívül milyen más nyelveket beszél az illető személy, vagy legalábbis az „értés” helyett a román nyelvre vonatkozóan is a nyelv beszélését kellene tudakolnia. „Egy nyelven való »értés« és annak »beszélése« közt óriási különbség van. Azt, aki a köztudatban átment »gata«, »da«, »nu« kifejezéseket »érti«, könnyen vezetheti be a számláló közeg a románul »értők« közé. S ennek a kérdésnek a tudakolása főleg a magyar anyanyelvű ortodox és görög katolikus vallásúaknál fog majd a feldolgozás alkalmával nagy jelentőséggel bírni.”⁷²

A *nemzetiségre* vonatkozóan a kitöltési utasítás így rendelkezik: A válasz erre a kérdésre a személy lelkiismeretéből, családi és történelmi hagyományaiból *kell* hogy fakadjon, amelyek által kötve érzi magát. A származás (születés) szerinti románok felelete egyszerű: román; más nemzetiségű lakosok mindegyike kitünteti úgy a maga, mind az övéi nemzetiségét, amelyből származik: magyar, német, zsidó, orosz, rutén, görög, bulgár, örmény stb.

A korábbi gyakorlathoz képest előrelépést jelentett, hogy a nemzetiség terminológiáját illetően a

kérdőív elhagyta az „originea etnică” meghatározást. Helyette a „neam” kifejezést használta, ami magyarra a „nép”, „nemzet” szavakkal fordítható le, de egyéb jelentése is van: „fajta”, „eredet”, „származás”. (A népszámlálási kiadványban francia megfelelője „appartenance ethnique”, az angol „nationality (or race)” volt.) A népszámlálási törvény magyar bírálói e rovattal kapcsolatban is fenn tartásokkal éltek. A végrehajtási utasítás „a számláló közegeknek különösen itt kellene kötelességévé tegye a minden befolyástól való mentességet. Egyenesen tiltó rendelkezésre lenne szükség a származás, név, vallás analízist illetően, annál is inkább, mert ugyanazok az állami, megyei, városi és községi tisztviselők fogják végezni a népszámlálást, vagy annak ellenőrzését, akik ennek a névanalízisnek – sajnos – mesterei.”⁷³ A kitöltési útmutatóból az is kiderül, hogy a „származás szerinti nemzetiség” fogalmától ez a népszámlálás sem tudott teljesen megszabadulni, hiszen *megkülönböztetett* születés szerinti románokat (români de origine/de naștere), akiknek a nemzetisége nem szorul magyarázatra, és egyéb nemzetiségű lakosokat, akiknek viszont „ki kellett tüntetni” a származásukat. E különbségtételt később a román statisztikusok is kritikával illették: „Az adatfelvételi űrlap utasításai közt van néhány pontosság, melyek azt jelzik, hogy az 1930-as román népszámlálás nincs egészen nacionalista tendenciák híjával. Mivel ezek az [előzőekben részletezett] utasítások különbséget tesznek a nemzetiség ki nyilvánításának módját illetően románok, illetve egyéb nemzetiségű állampolgárok között, a számlálóbiztosoknak lehetőségük nyílt arra, hogy ezen utasítások értelmezése által a válaszokat bizonyos mértékig befolyásolják.”⁷⁴

Nem kerültek be a népszámlálási törvény szövegébe a már idézett kiegészítő javaslatokon kívül a parlamenti vita során fölvetett egyéb módosítások sem, mint például: büntetés kilátásba helyezése arra az esetre, ha a számlálóbiztos kényszerrel vagy önkényesen meghamisítja az állampolgári nyilatkozatot; olyan számlálóbiztosok alkalmazása, akik az illető helyeken használatos nyelveket értik és beszélnek, hogy a románul nem tudó egyénhez a kérdéseket saját anyanyelvén intézhessék; valamint, hogy az összeírást végző közegek a kérdőívnek és a végrehajtási utasításnak a helyi viszonyoknak megfelelő, tehát magyar nyelvű fordításával is el legyenek látva. Itt közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy bár a törvény külön nem intézkedett erről, *a népszámlálás végrehajtása során alkalmaztak kisebbségi számlálóbiztosokat*. Egy, az Interparlamentáris Unió Bukarestben tartott 27. konferenciájára megjelentetett propagandakiadvány szerint a Románia új tartományaiban működött 29 399 számlálóbiztosnak (számuk az egész országban 51 249 volt) 31,2 százaléka a nemzeti kisebbségek soraiból került ki, és az új területek 37 megyéje közül tíz megyében a népszámlálóbiztosok abszolút többsége kisebbségi volt.⁷⁵ Számuk jóval alatta maradt annak, mint amennyi a nemzeti kisebbségeknek az adott terület lakosságában képviselt aránya alapján megillette volna őket, és persze az is kérdéses, hogy ennek a 10 ezer kisebbségi számlálóbiztosnak az egész országban megvolt-e a lehetősége a népszámlálás tárgyilagosságának az ellenőrzésére. A népszámlálás őszinteségét és komolyságát illetően aggodalmukat kifejező magyar képviselőknek be kellett érniük Iuliu Moldovan államtitkárnak, a törvény végrehajtásáért felelős munka-, közegészségügyi és népjóléti minisztérium részéről elhangzott ünnepélyes nyilatkozatával: „A román népnek, mely az ő mennyiségi és minőségi biológiai erői szempontjából annyira előnyös feltételek közt van, *nincs szüksége arra, hogy más népektől kölcsönözzön néhány tíz- vagy néhány százezer lelket*, és sohasem lesz megkísértve, hogy meghamisítsa akár a történelmi, akár pedig a demográfiai statisztikai adatokat.”⁷⁶

Az 1930-ban végrehajtott népszámlálás eszmei időpontja *december 29-re* esett. A népszámlálás főigazgatója Sabin Manuilă,⁷⁷ a népszámlálási bizottság elnöke – és egyben a tudományos munkálatok vezetője – pedig a neves szociológus, Dimitrie Gusti volt. Az eredmények közzétételét 1934-ben kellett volna megkezdeni, ám az adatfeldolgozást, majd a nyomdai munkálatokat a felmerült technikai nehézségek és a megfelelő anyagi alapok hiánya késleltették. Az adatok publikálására végül is 1938–1940 között, tíz vaskos kötetben került sor. Az etnikai adatokat részletező kötet bevezetőjében Sabin Manuilă részletes tájékoztatást ad a népszámlálási bizottság által – nem minden vita nélkül – elfogadott tudományos alapelvekről, s a lefolytatott munkálatok néhány gyakorlati szempontjáról. Ezek – maradéktalanul érvényesítésük esetén – ma is irányadók lehetnek a román nemzetiségstatisztika művelői számára.

„Az 1930. évi népszámlálás – írja Manuilă – a minél pontosabb adatok elérésére törekedett. Ennek érdekében az etnikai hovatartozást illetően is tényekre volt szükségünk, mivel annak megítéléséhez a nemzetiségi statisztika *nem rendelkezik megbízható kritériumokkal*. Még ha léteznének is ilyen ismérvek, a lakosság etnikai eredetének kutatása és bizonyítása akkor is bonyolult és hosszadalmas eljárást vonna maga után. Ez a procedúra nem alkalmazható sikerrel egy általános népszámlálás esetén, mivel azt – a számlálásnak a népesség mozgásával együtt járó pontatlanságát megelőzendő –

egyetlen [eszmei] napon kell lefolytatni az ország egész területén.” A népszámlálás végrehajtói ezért kénytelenek az állampolgár *szubjektív* nyilatkozatára, vagyis az „*etnikai hovatartozás egyéni érzésének az ismeretére*” hagyatkozni. „Ez az érzés nem mindig megváltoztathatatlan, de jelzi az egyes egyén azonosulását egy meghatározott etnikai csoporttal, s e jelenség intenzitásának mértékét az ország népességének egészén belül.” A világon szinte mindenütt lemondtak a közvetlen módszer alkalmazásáról – teszi hozzá Manuilă –, így attól a nemzetközi gyakorlathoz igazodva nekünk is el kellett tekintenünk. Mindazonáltal *az etnikai csoportok meghatározásában általunk használt ismérvszámrendszer a legösszetettebb azok közül, melyeket ma a nemzetközi szakirodalom ismer.* Ezek: 1) a kinyilvánított nemzetiség, 2) az anyanyelv (a szülőktől tanult és legszívesebben beszélt nyelv), 3) a felekezet (amely Romániában objektív jogállást képez, és éppen olyan fontos etnikai azonosító kritérium, mint az anyanyelv), és végül 4) az állampolgárság.

Az elismert nemzetiségek számát a népszámlálási szervek előzetesen nem korlátozták, azaz minden bevallást az állampolgári nyilatkozatnak megfelelően fogadtak el. A leggyakoribb nemzetiségek (valamint a nyelvek és a vallások) listáját később, az adatfeldolgozás során egységesítették. Az osztályozást végzők tekintettel voltak azokra a tömeges nemzetiségi bevallásokra, melyek „rokonságban állnak egymással, de nem azonosak”, ugyanakkor figyelmen kívül hagyták a csupán helyi tudatra és nyelvjárási sajátosságra utaló nyilatkozatokat. Így például románként identifikálták a magukat moldvainak, mócnak, mokánynak stb. nevezőket, németként a svábokat, szászokat, cipszereket, s akik népies kifejezéssel „neamț”-nak mondták magukat. Egységesen magyarnak (ungur) tekintették mindazokat, akiket egyes vidékeken más megnevezéssel („maghiar”, székely, csángó) illetnek. (Székely vagy csángó nyelv – jegyzi meg a bevezető írója – nem létezik.) Ezzel összefüggésben, de más helyütt is Manuilă nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az állampolgár lelkiismerete szerinti nyilatkozatot az összeírást végzőnek nem volt joga megváltoztatni vagy felülvizsgálni. Ezt az alapelvet a népszámlálás során tiszteletben is tartották – olvashatjuk –, néhány kivételes esettől eltekintve, amikor a népszámlálási igazgatóság megbízottai saját kezdeményezésükből vagy ellentétes utasításokat követve, túlbuzgóságból úgy vélték, hogy egyes bevallások valószínűtlenek és kellő kivizsgálás nélkül fogadták el azokat. De – teszi hozzá – ezek az ellenőrzések csak néhány tucat esetre korlátozódtak, egyes helységeken, s még ezekben sem gyakoroltak semmilyen befolyást az eredményekre. Példaként említi azoknak az „izraelita vallású zsidóknak” az esetét, akik – Erdélyben – nagy számban magyar nemzetiségűnek vallották magukat, s a népszámlálási kötetben az adatok nyilatkozatuknak megfelelően jelentek meg.

Manuilă idézett megjegyzései a népszámlálás egyik kényes pontját, az *egyéni bevallás tiszteletben tartásának* a kérdését érintik. Mivel a román kormányzatnak komoly politikai érdeke fűződött az 1930. évi népszámlálás nemzetközi elismertetéséhez, nincs okunk kétségbe vonni, hogy a népszámlálás végrehajtói ez alkalommal korábbiaknál *tárgyilagossabb* adatfelvételt céloztak meg. Ebben a román statisztikusok kompromisszumra való hajlandóságán túl a szakemberek legjobbjainak tudományos meggyőződése is szerepet játszott, de – éppen a nem titkolt politikai legitimációs célok ismeretében – nehezen képzelhető el, hogy a népszámlálási bizottság maradéktalanul felül tudott emelkedni a román nemzetiségi statisztika „származásra való beidegzettségén” és nemzeti elfogultságtól mentesen, a hagyományos szemléletmóddal gyökeresen szakítva hajtotta volna végre a népesség etnikai jellemzőinek számbavételét. A bevezetőnek az adatfelvétel tárgyilagosságára, a számlálóbiztosi túlbuzgóságnak csupán elszigetelt eseteire vonatkozó megjegyzésével éles ellentétben a kortárs magyar bíráló ezúttal is „tömeges visszaélésekről”, az ezzel kapcsolatos „panaszok áradatáról” ír, s szemére veti a népszámlálási közegeknek, hogy a törvényben és a végrehajtási utasításban foglalt méltányos elveket figyelmen kívül hagyva a legtöbbször törvényellenes bizalmas utasításokat követték, és névelemzésekkel, a törvényből kihagyott, de titkos útmutatással kikényszerített „originea etnică” alkalmazásával – úgy mond – valóságos közelharcot folytattak egy-egy magyar lélek átírásáért.⁷⁸ A visszaélések ügyében a bukaresti parlamentben is interpellációk hangzottak el.⁷⁹ De elegendő a népszámlálás visszafogott román kritikájára utalni, mely ugyancsak szóvá tette a válaszoknak az összeírók általi „bizonyos mértékű befolyásolását”.

Az 1930. évi román népszámlálás megítélésében nem is annyira az adatok *befolyásolásának* a ténye a kérdéses (hiszen a nyilatkozó állampolgárra gyakorolt közvetlen vagy közvetett ráhatások lehetőségével minden népszámlálás esetében számolni kell), hanem ennek a befolyásolásnak a *mértéke*. Ez az egyes bevallások utólagos ellenőrzésének lehetetlensége miatt csak becslés útján, megközelítőleg állapítható meg. Az 1930. évi román népszámlálás vitathatatlan érdeme, hogy a nemzetiségre, anyanyelvi és felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdései által *az etnikai tagolódás vizsgálatának a maga korában egyedülálló, komplex módszerét* alkalmazta, és az így nyert adatokat községenként is

közzétette. Az *adatok helységenkénti részletezése* – ami a kötet bevezetője szerint nem csupán „elsőrendű tudományos”, hanem egyúttal „hazafias eljárás” is, mert így legalább a számok összegét illetően ki van zárva a vita lehetősége – biztosítja, hogy a nemzetiségi, anyanyelvi és felekezeti hovatartozás számai közvetlenül *összehasonlíthatók és ellenőrizhetők* legyenek, nem csupán egymással, hanem a más időpontokban lezajlott népszámlálások megfelelő eredményeivel is. Az 1930-as népszámlálás etnikai adatsorai⁸⁰ ennél fogva mindmáig a romániai nemzetiségi és anyanyelvi statisztika bázisaként értékelhetők.

A népszámlálásnak a nemzetiségi hovatartozást vizsgáló kérdésére a kor magyar statisztikusai változatlan idegenkedéssel, a kérdés által nyert adatokra pedig gyanakvással tekintettek. Az anyanyelv alapján megállapított számokat már a valósághoz közelebb állónak, és a „sok próbát kiállt” magyar adatokkal összehasonlíthatónak ítélték. *Hitelesnek azonban csak a népszámlálás községenkénti vég-eredményeit és felekezeti adatait fogadták el*, s ez utóbbi ellenőrző szerepét fel is használták annak bizonyítására, hogy a „származásra való beidegzettség” reflexei az 1930-as népszámláláskor megint működésbe léptek, mégpedig nem csupán a nemzetiségi, hanem az anyanyelvi kimutatások esetében is. Véleményük szerint azoknak a népességi csoportoknak a lélekszámából, amelyek tagjairól a román statisztikusok hagyományosan nem tudták elfogadni, hogy bármilyen vonatkozásban magyarok lehetnének (görög katolikusok és görögkeletiek, a magyarságba nyelvileg beolvadt cigányok, zsidók, svábok stb.) mintegy *100–120 ezer fővel kevesebben kerültek az anyanyelv rovatban a magyarok közé*, mint ami a tényleges nyelvhasználatuknak megfelel. Noha vonatkozó számításait maguk is inkább csak a további vizsgálódások kiindulópontjának szánták, a mértéktartóbb becslések⁸¹ öt évtized távlatából helytállónak tekinthetők. (Ennek egyik közvetett bizonyítéka, hogy a legszembetűnőbb – az északi-északnyugati határszélen és a Székelyföldön kimutatott – népességhiány egy része az 1956-os népszámlálás idején előkerül.) Így statisztikusaink megállapításait ma is érdemes figyelembe venni az 1930. évi adatok értékelése során.

1941 – Két népszámlálás egy esztendőben

A következő román népszámlálásra *1941. április 6-i* eszmei időponttal – az 1930. évi népszámlálási törvényben előírt időponthoz képest négy hónapos késéssel – került sor. A háború felé sodródó ország ekkor már elveszítette két évtizeddel korábban szerzett területeinek java részét: a szovjet kormány 1940. június 26-i ultimátumát követően harc nélkül feladta Besszarábiát és Észak-Bukovinát, majd nem sokkal ezután az augusztus 30-i bécsi döntés Észak-Erdélyt Magyarországnak, a szeptember 7-i craiovai szerződés pedig Dél-Dobruzsát Bulgáriának juttatta vissza. Az események hatására megingott királyi diktatúrát Ion Antonescu tábornok teljhatalma váltotta fel, és Románia olyan nemzeti-légionárius állammá alakult át, amelyben a fasiszta Vasgárda jutott kizárólagos politikai vezető szerephez. A vasgárdista mozgalom terrorcselekményei következtében az országban labilis, a náci Németország hadvezetése számára is kényelmetlen helyzet alakult ki, ezért 1941 januárjában – német közreműködéssel – Antonescu katonai diktatúrája lépett a légionárius-állam helyébe. Az új népszámlálás előkészítése és végrehajtása e feszültségekkel terhes kül- és belpolitikai események közepette zajlott le.

A népszámlálásról intézkedő rendelet⁸² értelmében – ezt 1941. január 14-én hirdették ki – az összeírás legfőbb szerve egy háromtagú népszámlálási bizottság, melynek feladata a külmunkálatok irányítása, az adatfelvétel zavartalanságának a biztosítása, míg a technikai munkálatok előkészítése és foganatosítása, valamint az összegyűjtött anyag gondozása a bizottság alá rendelt végrehajtó intézmény, a Központi Statisztikai Intézet kötelessége volt. A törvény külön bekezdésben intézkedett a légionárius mozgalom közreműködéséről e „nemzeti érdekű általános népszámlálás” munkájában, melynek során a mozgalom „széleskörű propaganda és felügyelet” által biztosítja a lakosság és a javak (lakások és épületek, kereskedelmi és ipari vállalatok, mezőgazdasági üzemek) teljes és pontos összeírását. A népszámlálást eredetileg március 1-én kellett volna megkezdeni, ám arra technikai jellegű problémák miatt többszöri halasztás után végül is április 2–12. között került sor.⁸³ A népszámlálás időpontjában fennállt rendkívüli körülményekre utal, hogy az a népesség általános összeírása mellett a menekültek és kiutasítottak, illetőleg a zsidó etnikai származásúak külön számbavételére is kiterjedt. A háborús körülmények, a papírhiány és a – terjedelmes adatsorok kinyomtatására az országban egyedül alkalmas – nemzeti nyomda túlterheltsége megakadályozták az összegyűjtött anyag teljes körű feldolgo-

zását és nyilvánosságra hozatalát. A népszámlálás *részleges előzetes* eredményeit 1945 januárjában mindössze egyetlen vékony kötetben publikálták.⁸⁴ A kötetnek még így is kitüntetett helyet biztosít a román demográfiai közlések sorában az a tény, hogy a lakosság etnikai megoszlására vonatkozó adatokat *helységenként részletezi*, hiszen erre a későbbiek folyamán már csak az 1966. évi népszámlálás alkalmával találni példát.

A korábbihoz hasonló alapossággal megtervezett 1941. évi népszámlálás a nemzetiségen kívül az anyanyelvet és a felekezeti hovatartozást is kérdezte, sőt – a román népszámlálások közt egyedülálló módon – az egyéb nyelvek ismeretére is kiterjedt. Emellett a *szülők népi származása* is bekerült a kérdések közé. A hivatalos utasítás szerint az anyanyelv rovatba előbb azt a nyelvet kellett beírni, amit a megkérdezett a szüleitől tanult. Ezután a leggyakrabban beszélt, vagyis az illető által a mindennapi életben használt nyelvet jegyezték be, majd azt tudakolták, hogy a megkérdezett milyen más nyelveket beszél. Ezt a felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdés-együttes követte: a) a megkérdezett vallása a népszámlálás időpontjában, b) a megkérdezett vallása születése idején, c) az apa, illetőleg d) az anya vallása a megkérdezett születésekor. Végül az összeírt személy és szülei etnikai hovatartozása felől tudakozódtak. Mindehhez az állampolgárság kérdése kapcsolódott.

Az etnikai csoportok meghatározásának szokatlanul aprólékos, szinte a végletekig finomított vizsgálati módszere önmagában nézve akár a román statisztikatudomány példa nélküli, egyes részleteiben ma is megfontolásra érdemes kísérletének lenne tekinthető. A minuciózus eljárás azonban nem titkoltan a faji ideológia jegyeit viselte magán; ez alkalommal ismét a népi eredet került a vizsgálódások középpontjába, ami az egy évtizeddel korábbi – egyébként korántsem problémátlan – gyakorlat-hoz képest komoly visszalépést jelentett.⁸⁵ A cenzust emiatt később maguk a román statisztikusok is elmarasztalták. Egy, az ötvenes években született tanulmány így ír erről: „Az 1941-es népszámlálás az antoneszkánus-fasiszta diktatúra feltételei között zajlott le. Ez a tény erőteljes hatást gyakorolt a népszámlálás módszereire, különös tekintettel a nemzetiségek összeírására. Ezen adatokat nem nemzetiség szerint, hanem – hitlerista mintákat követve – az etnikai eredet [originea etnică] alapján jegyezték fel. A háztartási jegyzék utasításai között ez áll: »Az etnikai eredet kérdésére teljes lelkiismeretességgel kell választ adni, számadást vezetve a felmenő ági rokonokról. Ugyanezzel a gondossággal kell rögzítenie az összeírónak az apa és az anya *etnikai eredetét* is.« A zsidókat külön úrlapon írták össze, hivatalos okmányok alapján.»⁸⁶

A páratlanul gazdag adattömeg – a vizsgálódás eszmei háttérétől és a felvétel történelmi körülményeitől függetlenül – rendkívül összetett elemzéshez nyújthatna nyersanyagot, ezért különösen sajnálatos, hogy a vonatkozó eredmények teljes körű feldolgozása végül is elmaradt. A hiányos közlésen és a nemzetiség *faji alapon* történt meghatározásának torzító hatásán túl azonban egyéb korlátozó tényezőkkel is számolni kell az 1941-es román népszámlálás adatainak összehasonlító vizsgálata során. A népszámlálás nem sokkal az országot ért jelentős területi veszteségek után zajlott le, és a határváltozások nagy *népességmozgást* idéztek elő az ország megmaradt területén. Ez – például Dél-Erdélyben, a második bécsi döntést követő kölcsönös menekültáradat következtében – egyes nagyobb települések lélekszámának megnövekedéséhez és az etnikai viszonyok átformálódásához vezetett. Az 1956. évi román népszámlálási kötet szerzői a vázolt okokra hivatkozva egyenesen elzárkóztak az 1941. évi adatok figyelembevételétől. Mint megjegyzik, az 1930–1956 között lezajlott etnodemográfiai folyamatok nem elemezhetők rövidebb távon, mivel „az 1941. évi népszámlálás során a fasiszta rendszer nemzeti és faji megkülönböztető politikája a nemzetiség helyett az etnikai eredet szerinti felvételt erőltette, a népszámlálás időpontját megelőzően pedig a politikai események által meghatározott, nagyarányú időleges népmozgások zajlottak le, amely okok következtében e népszámlálás adatai nem használhatók fel az elemzésben».⁸⁷

*

Az 1941-ben, Romániában lezajlott népszámlálással közel egy időben *Magyarország* megnagyobbodott országterületén is népszámlálást hajtottak végre. Mivel az 1940 őszen visszakerült keleti és észak-erdélyi részeken a katonai adminisztrációt csak december elejére váltotta fel a polgári közigazgatás, s annak berendezkedése az év végére éppen csak hogy befejeződött, az adatgyűjtés helyi megszervezésének biztosítása arra kényszerítette az illetékeseket, hogy a népszámlálás időpontját az eredetileg tervezett 1940. december 31-ről egy hónappal későbbre, az *1941. év január 31.* napjának éjféliére tegyék át.⁸⁸ A megnagyobbodott országterületen két szakaszban hajtották végre a népszámlálást, ugyanis arra a jugoszláv állam felbomlásakor visszafoglalt délvidéki területeken csak az év októ-

berében kerülhetett sor.

Az 1941. évi magyar népszámlálás eredményeinek publikálása időben elhúzódott és teljes körűen máig sem fejeződött be. A feldolgozás munkamenetébe zavaróan ékelődött az októberi másodszeri számlálási művelet, majd pedig egy későbbi, közellátási célokra elrendelt soron kívüli adatátcsoportosítás. A gyakori légiriadók miatt egyre szakadozottabb munka a főváros hadszíntérré válásakor végleg félbemaradt, a feldolgozási táblák és az összeírási anyag egy része pedig az ostrom során megrongálódott, illetve megsemmisült. A főbb adatokat a Központi Statisztikai Hivatal az egyes feldolgozási szakaszok lezárása után azonnal közreadta.⁸⁹ A népszámlálás főbb demográfiai eredményeit községenként bemutató kézirat és annak szedése 1943–1944-ben ugyancsak elkészült, s ez az anyag két évvel a háború befejezése után – jöllehet, a Statisztikai Hivatal az időközben előállott változások tükrében túlhaladottnak ítélte azt – korlátozott példányszámban, kézirat gyanánt megjelent. Az anyanyelvi, nemzeti-ségi, felekezeti, valamint a magyar nyelv ismeretére vonatkozó adatokat is magában foglaló kötetet⁹⁰ röviddel ezután azonban bizalmas anyagnak minősítették és visszavonták. Az elmaradt közlemények pótlására *Az 1941. évi népszámlálás* c. kiadványsorozat keretében 1975–1985 között – igaz, csak az ország mai területére vonatkozóan – végül is hét kötetben sor került. Az országhatárokon kívül eső községekről és városokról egy külön kötet jelent meg (akkor még ugyancsak szolgálati használatra), amely lényegében az 1947-es publikáció demográfiai táblaanyagát ismétli meg, de azokon kívül – a meglévő táblák alapján – a községenkénti nyelvismereti adatokat is tartalmazza.⁹¹

Az 1941. évi magyar népszámlálás végrehajtása során az országterület átmeneti megnagyobbodása következtében kiemelt jelentőséget kapott a népesség *etnikai* jellemzőinek számbavétele. Szakembereink a nemzetiségi statisztika bázisának továbbra is az anyanyelvet tekintették; annak definíciója a korábbi magyar népszámlálásokhoz képest lényegileg nem változott: minden befolyásolástól mentesen azt a nyelvet kellett anyanyelvként megjelölni, melyet az illető személy a saját anyanyelvének vallott és a legjobban és a legszívesebben beszélt. Módosult viszont a magyar statisztika – joggal vitatható – álláspontja a jiddis és a héber nyelv felvételét illetően, amelyeket még az 1930. évi népszámlálás idején is holt nyelveknek minősítettek. Bejegyzésük az adatfelvételi űrlapon most lehetővé vált.

Alapos vita után – jelesebb statisztikusaink egy részének tartózkodó álláspontja ellenére⁹² – végre új elemként megjelent a számlálóíven a *nemzetiségi bevallásra vonatkozó közvetlen kérdés* is. Az anyanyelvi ismérv kizárólagosságával történt szakítás ugyanolyan jelentőségű szemléletváltozást jelentett a magyar statisztika gyakorlatában, mint amilyenről a román statisztikusok tettek tanúbizonyságot egy évtizeddel korábban, amikor lemondtak a népi származás kategóriájának egyoldalú alkalmazásáról. A kitöltési útmutatás szerint nemzetiségként minden befolyásolástól mentesen és *anyanyelvre való tekintet nélkül* azt a nemzetiséget kellett megjelölni, amelyhez tartozónak a megszámlált egyén érezte és vallotta magát. Mint arra a számlálóbiztosok oktatása során utalás történt: „a nemzetiség nem tévesztendő össze az állampolgársággal és nem egyezik szükségképpen az anyanyelvvél, de nem egyértelmű a származással sem; azt, hogy valaki milyen nemzetiséghez tartozónak érzi és vallja magát, minden objektív ismérvtől függetlenül csak maga a megszámlált állapíthatja meg.” A kérdés felvételére a *minél teljesebb tárgyilagosság jegyében* Teleki Pál miniszterelnöki döntése eredményeként, egyes külföldi példák – nem utolsósorban az utódállamok hasonló gyakorlatának – figyelembevételével került sor, elismerve, hogy „Magyarországon, mint általában Kelet- és Közép-Európában a nemzetiségi érzés a lakosság jelentős tömegeinél nem azonos az anyanyelvvél.”⁹³

A népesség *vallás* szerinti részletezése az eszmei időpontnak megfelelő anyakönyvi bejegyzés szerinti bevalláson alapult. Kivételt csupán azok az esetek jelentettek, amelyekben az áttérés szabályszerűen megtörtént, de az anyakönyvi bejegyzés elmaradt; ilyenkor az anyakönyvtől eltérő tényleges állapotot kellett figyelembe venni. A Kárpátalján, valamint Kelet-Magyarország és Erdély átmenetileg visszakerült részein az 1919 óta *felekezeti téren bekövetkezett eltolódások* (nem szabályszerű áttérések, erőszakos áttérések, majd a visszacsatolás után önként történő tömegesebb visszatérések) felmérése céljából – csak ezeken a területeken, tehát földrajzilag részlegesen – az esetleges vallásváltozásokat is fel kellett tüntetni, a számlálólap vonatkozó alkérdésére válaszolva. *1941-ben a magyar népszámlálás sem volt mentes a faji kategória alkalmazásától*, ugyanis a vallás szokványos kérdéséhez – kormánykivánságra – annak tudakolása is kapcsolódott, hogy a megszámlált az 1939. évi IV. törvénycikk (az úgynevezett második zsidótörvény) értelmében zsidónak tekintendő-e. A számlálólapra az előbbi kérdéshez kapcsolódóan be kellett jegyezni az izraelita valláshoz tartozó, illetve tartozott szülők és nagyszülők számát is.⁹⁴

Tekintettel a nemzetiségek megnövekedett lélekszámára, a Központi Statisztikai Hivatal az összeírási céljaira a számlálólapból, a házi gyűjtőívől és még néhány fontosabb (összesen tizenegy fajta)

nyomtatványból *nem magyar nyelvű példányokat* is biztosított. A nyomtatványokat az összeírt lakosok a saját nyelvükön tölthették ki. A különböző nyelvterületeken a lakosság nyelvén beszélő számlálóbiztosokat alkalmaztak, akik a kérdéseket *a megszámlált nyelvén* voltak kötelesek feltenni. Az adatok feldolgozásának megkönnyítésére a számlálóbiztos a nem magyar bejegyzéseket – az eredeti beírás épségének megőrzésével – magyar fordításban is odaillesztette. Amennyiben a számlálólapot nem a megszámlált, hanem a számlálóbiztos töltötte ki, azt aláírás előtt a megszámlálnak gondosan ellenőriznie kellett. A nemzetiségek szempontjából elsősorban fontos anyanyelvi és nemzetiségi kérdőpontot a számlálólapok egy része – és a nyelvterületekre a Statisztikai Hivatal a nem magyar nyelvűeken kívül túlnyomórészt ilyeneket küldött – *több nyelvű szövegezésben* tartalmazta.⁹⁵ Teleki Pál miniszterelnök utasítására a népszámlálást *tudományos szempontból is ellenőrizték*, és e célból szakértőket kértek fel, akik a népszámlálás menetét a helyszínen kísérték figyelemmel. A begyűjtött anyagot a Statisztikai Hivatal *központilag felülvizsgálta*. Ennek során minden olyan községbe, melynek anyanyelvi adatai az előző népszámlálásokkal – beleértve az utódállamok népszámlálásait is –, vagy pedig a népmozgalmi, illetőleg az iskolastatisztikák anyanyelvi adataival szemben lényegesebb eltéréseket mutatnak, a Központi Statisztikai Hivatal tisztviselőket küldött ki a különbség okainak felderítésére. A nemzetiségi kérdőpontnak a számlálólapra történt beiktatása az addig elvileg egyöntetű (anyanyelvi) alapokon nyugvó adatszolgáltatást némileg megzavarta, *s eltolódásokat okozott* a korábbi népszámlálások adataihoz képest. A Központi Statisztikai Hivatal értékelése szerint a népesség egy kisebb részénél „inkább a nemzetiségi válasz felel meg jobban a korábbi anyanyelvi vallomásnak, vagy legalábbis az 1941-ben megállapított anyanyelvi és nemzetiségi adatok között kell keresni az előző magyar népszámlálások anyanyelvi eredményeinek lényegileg megfelelő értékeket.” Ennek az oka, hogy a kevert vagy kétnyelvű népesség által lakott községekben „a népességnek az a része, illetve annak egy többé-kevésbé nagy hányada, amely felmenőinek nyelvén kívül a magyart ugyanolyan, vagy csaknem ugyanolyan jól beszélte, mint a leszármazására utaló nyelvet és részben objektív, részben érzelmi alapon magát korábban magyar anyanyelvűnek vallotta, most a nemzetiségi kérdésnél tett vallomást a magyarsághoz való tartozás mellett, az anyanyelvi kérdésnél ellenben az egyenlően vagy csaknem egyenlően beszélt két nyelve közül a nem magyart (családi nyelvet) jelölte meg.”⁹⁶

A magyar és a román statisztika szemléletmódjának, illetve az adatfelvételek időpontjában fennállt politikai-államhatalmi viszonyoknak az alapvető különbözősége következtében az 1941. évi magyar népszámlálás nemzetiségi bevallásra vonatkozó adatai szinte összevethetetlenek a megelőző román népszámlálás azonos adataival. De a felekezeti, illetőleg az anyanyelvi adatok összehasonlítása során is számolni kell a ténnyel, hogy – akárcsak a déli oldalon – az új főhatalom-változás által előidézett *külső és belső vándorlások*, különösen a nagyobb városokban időlegesen jelentős mértékben módosították a korábbi etnikai viszonyokat.⁹⁷ Megfigyelhető ugyanakkor, hogy Erdély *egészét* tekintve a magyarság számát tükröző értékek – melyek a II. bécsi döntés következtében megindult és egymást kölcsönösen kiegyenlítő vándormozgások egyenlegét is magukban foglalják – lényegében egybevágóak az 1910. évi anyanyelvi felvételt továbbgörgető számításokkal.⁹⁸

1948 – Az első „népi demokratikus” népszámlálás

A II. világháború után először 1947. október 18-án vetődött fel új népszámlálás szükségességének gondolata, azon a miniszterközi értekezleten, melyet Gh. Gheorghiu-Dej, akkori ipari és kereskedelemügyi miniszter hívott össze a statisztikai szolgálat újjászervezésének megtárgyalására. Az ekkor született döntés alapján a gazdasági újjáépítés és a pénzügyi végrehajtására alakult miniszterközi bizottság decemberben határozatot hozott arról, hogy az államvezetés részére szükséges adatok megszerzése céljából *1948. január 25-i* kezdettel az ország egész területén *mezőgazdasági összeírást és népszámlálást* kell tartani. A miniszterközi bizottságnak a népszámlálás előkészítő műveleteit irányító főtitkára azt kérte, hogy a kormány mielőbbi tájékoztatása érdekében egy sor adat már március elején előterjeszhető legyen. E kérelemnek az adatokat összegző Központi Statisztikai Intézet eleget is tett, mégpedig egy technikai egyszerűsítésnek köszönhetően, melynek során az összeíró szerv hatáskörét megnövelve lehetővé tették a számlálóbiztosoknak a bevallások korlátozott mértékű átvizsgálását és külön úrlapokon történő összesítését.

Az *elsősorban gazdasági indítékú*, vélhetően a mezőgazdaság úgynevezett szocialista átalakításának előkészítését célzó,⁹⁹ vizsgálati szempontjaiban azonban még az előző két népszámláláshoz

illeszkedő felmérés előzetes összefoglaló eredményeiről szokatlanul gyorsan megjelent közlemény¹⁰⁰ az – anyanyelvi megoszlásra is kiterjedő – *főbb demográfiai adatokat* foglalta magában, de azokat *csupán törvényhatóságokként részletezte*. A közlemény bevezetőjének ígérete ellenére további adatokat nem hoztak nyilvánosságra, így sem a községenkénti, sem a lakosság nemzetiségi, illetve – most utoljára regisztrált – felekezeti hovatartozásra vonatkozó lélekszámok nem ismeretesek. A háborús kényszervándorlások hullámaint követően megállapodott népességi viszonyokról közölt adatokat azonban még az előbb említett keretek között is hasznosítani lehet a nemzetiségstatisztikai vizsgálódásokban, hiszen azok legalább a főbb törvényhatóságokra (megyékre és városokra) kiterjednek, és – a közigazgatási beosztás egybeesése következtében – az 1930. évi népszámlálás megfelelő részletezésű adataival közvetlenül összehasonlíthatók. Kedvezőnek tarthatjuk, hogy az 1948-as népszámlálási közlemény az etnikai vonatkozású adatok közül az *anyanyelveket* bocsátotta a nagyközönség rendelkezésére, mivel azok a román nemzetiségi statisztika szemléletmódjából következően – legalábbis a magyarság tekintetében – a *valósághoz közelebbi* képet adnak a tényleges etnikai viszonyokról, mint a nemzetiségi bevallásra vonatkozó direkt számadatok.

Az 1948. évi román népszámlálásra közvetlenül az április 13-i fordulat előtt, még a nemzetiségi jogegyenlőség háború után kialakult – formailag biztosított – demokratikus politikai feltételrendszerének keretei között került sor. A nemzetiségi jogok szempontjából különleges jelentőséggel bírt az 1945. február 7-én megjelent 86. sz. törvény (az úgynevezett *Nemzetiségi Statútum*), melynek nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezései azokban a közigazgatási és bírósági kerületekben, melyekben a nem románok, de ugyanazon közös nyelvet beszélők száma a lakosság 30 százalékát eléri, biztosították e lakosok hatóság előtti szabad anyanyelvhasználatát.¹⁰¹ A nemzetiségi statútum a rendelkezés érvényét az utolsó hivatalos népszámlálási adatoktól tette függővé, ezért a soron következő összeírás különösen fontos volt a nemzeti kisebbségek – így a magyarság – számára, hiszen lehetőséget nyújtott a kinyilvánított jogok érvényesítéséhez nélkülözhetetlen friss, a korábbiaknál hitelesebb *nemzetiségi kataszter* elkészítésére. Erre – a háborús népmozgások folytán bekövetkezett változások rögzítésén túl – azért is nagy szükség volt, mert, mint azt a nemzetiségekhez címzett népszámlálási felhívás¹⁰² kihangsúlyozta, a múltban a népszámlálás a valóság meghamisítását jelentette a nemzetiségek számára. „A vegyeslakosságú városokban és falvakban eszköz volt a népszámlálás a nemzetiségi számarány téves, erőszakos megváltoztatására. Hivatalos nyomás volt az anyanyelv, a nemzeti öntudat elhagyására. A sovinizmus kis és nagy képviselői külön-külön és együttesen türelmetlenségüket és faji gyűlöletüket élték ki a múltban történt népszámlálások alkalmával. A fenyegetés, az erőszakos befolyásolás, a munkából való elbocsátás és más hasonló visszaélések sorozatos elkövetésére nyílt alkalom. Ily módon az eddigi népszámlálások adatai az elnyomó intézkedések és más megkülönböztetések kiindulási alapjai voltak.” A felhívás a jogegyenlőség kormányzási elvéből kiindulva arról biztosítja a nemzetiségi lakosságot, hogy a múlttal szemben ez a mostani összeírás hű tükre lesz a tényleges állapotoknak, és „valódi adatai nem a nemzetiségek elnyomására szolgálnak alapul, hanem ellenkezőleg arra, hogy támogassa a nemzetiségi élet megnyilvánulásának fejlődését”. A nemzetiségi statútumnak az anyanyelvhasználatot érintő rendelkezésére utalva a felhívás kiemeli a január 25-i összeírás rendkívüli fontosságát a tekintetben, hogy „adatai alapján kell elkészülnie annak a tökéletes nemzetiségi kataszternek, amely mindenütt a lakosság bevallására támaszkodik és így a bemondás tiszteletben tartására hivatkozhatik úgy a nemzetiségi hovatartozás mint a nemzetiség [sic!] kérdésében. A népszámlálás adatai alkotják tehát a statútum teljes értékben való alkalmazásának az alapját és egyben kezességet nyújtanak a jogegyenlőségi elv további gyakorlati kiteljesítésére.” A közlemény ezért felhívja „az összes Romániában élő nemzetiségeket, hogy nemzetiségüket és anyanyelvüket nyíltan és bátran jelentsék ki és ne féljenek attól, hogy szabad kijelentésük elnyomásra, visszaélésre adna okot, vagy alkalmat. [...] A nyomtatvány kitöltése nemcsak általános polgári kötelezettség, hanem különleges kötelessége [...] minden olyan lakosnak, aki valamelyik nemzetiséghez tartozik. Csakis így válhat ismertté a nemzetiségek számbeli ereje és valódi számaránya.” A felhívásnak a nemzetiség nyílt és bátor bevallására buzdító bekezdése a statútum 5. szakaszára utal vissza, amely kimondja: „Minden román állampolgár kizárólagos és egyéni joga anyanyelvének vagy nemzetiségének megállapítása. Ilyen tekintetben a hatóságok beavatkozása tilos, közegeik pedig kötelesek az illető állampolgár nyilatkozatát elfogadni.”¹⁰³ A felhívás közli a népesség összeírására szolgáló „AP” jelű nyomtatvány megfelelő rovatának kitöltési tudnivalóit is, s a szövegből kitetszik, hogy e népszámlálás a „nemzetiség” fogalmát illetően visszatért az 1930-ban kidolgozott meghatározáshoz, de elhagyta a „származás (születés) szerinti eredetre” vonatkozó félreérthető kitétel. „A nyomtatvány »nemzetiségi« (neamul) jelzésű rovatába minden lakos szabad bevallását kell bejegyezni; úgy ahogy azt a bevalló öntudatának, családi

és történelmi hagyományából származó érzéseinek megfelelően kívánja. Minden lakos bejelentheti magát: román, magyar, német, zsidó, vagy akármilyen más nemzetiségűnek.” (Egy héttel később, a népszámlálást közvetlenül megelőzően újabb közlemény jelent meg e kérdésekkel kapcsolatban. Itt ugyanez a rovat némileg más szövegezésben olvasható, de ez a változat is nyomatékosan hangsúlyozta a bevallás szabadságát: „A nemzetiség (naționalitatea) rovatba beírandó pontosan a nemzetiség a lakos szabad nyilatkozata alapján, úgy, amint ez személyes ismeretei, s a családi és történelmi hagyományok alapján nyilvánul meg és amelyhez kötve érzi magát. Ezt a nyilatkozatot mindenki akarata szerint határozza meg.)¹⁰⁴ „Az anyanyelv, amelyet a megfelelő rovatban fel kell tüntetni, az a nyelv, melyet a bejelentő a legszívesebben beszél.” (A második szövegváltozatban: „Anyanyelv [limba maternă], az amelyet az illető a szüleitől tanult.”) „A gyermekekre vonatkozóan a szülők nyelve az irányadó. Ha a szülők különböző anyanyelvűek, akkor az a nyelv kerül bejegyzésre, amelyet a családban leginkább beszélnek.” A népszámlálási felhívás nem említi, de az egy héttel későbbi közlemény felkészíti a lakosokat arra, hogy az összeírás a felekezeti hovatartozásra is kiterjed: „A vallás megjelölésénél nem lehet csak annyit beírni: keresztény, hanem meg kell jelölni az egyház nevét is. Például: görögkeleti, római katolikus stb.” Ebből a közleményből azt is megtudhatjuk, hogy, bár a népszámlálási nyomtatványok csak román nyelven készültek el, a románul nem tudó lakosok részére *magyar nyelvű utasítást* is mellékelnek. A magyar nyelvű összeírási utasítás rovatái teljes egészében azonosak a kitöltendő nyomtatványokéval, és így azt véve mintának, bárki jól kitöltheti a kérdőívet.

Mivel az 1948. évi népszámlálás első ízben adott hivatalos tájékoztatást az újabb háborút és hatalomváltást átélt Erdély népségi viszonyairól, adatsorai nem hagyhatók figyelmen kívül a nemzeti népmozgalom általános tendenciáinak elemzésekor. E részlegesen nyilvánosságra hozott adatokat azonban – miután megbízhatóságuk ellenőrzésére igen korlátozottak a lehetőségeink – óvatosan kell kezelnünk. A nemzetiség öntudatos bevallására irányuló hivatalos propaganda és az összeírási űrlapok kérdőpontjainak a szubjektív állampolgári nyilatkozatra biztató megfogalmazása ellenére ugyanis feltételeznünk kell, hogy – mint azt például az *Erdélyen kívüli területek magyar anyanyelvű lakosainak szembetűnően alacsony lélekszáma* jelzi – az etnikai identitás (illetve a nyelvi hovatartozás) szabad vállalása a korábbi román népszámlálásokhoz és összeírásokhoz hasonlóan ez alkalommal sem volt mindenütt lehetséges.¹⁰⁵

Népszámlálások 1956–1992 között

Az újabb román népszámlálásra 1956. február 21-i kezdettel került sor. A munkálatok eredményeit a Központi Statisztikai Igazgatóság négy kötetben tette közzé, s így 1930 óta első ízben juthatott részletesebb népszámlálási adatokhoz az érdeklődő nagyközönség. Az állandó népesség számát helységenként az átfogó eredményeket közreadó – sorszámozás nélküli – bevezető kötet¹⁰⁶ után megjelent második közlemény tartalmazza. Ugyanez részletezi a nemzeti és anyanyelvi adatokat is, de csupán az aktuális területi-közigazgatási szerinti csoportosításban: tartományonként, rajonok, városok és városi jellegű település-együttesek szintjéig lebontva.¹⁰⁷

Az 1956. évi népszámlálás – állapítja meg a főbb demográfiai adatokat tartalmazó kötet bevezetője – az 1948. évihez hasonlóan „az összes nemzetiség jogegyenlőségének elvi alapján nyugvó szocialista típusú népszámlálási módszereket” alkalmazott. A nemzetiség fogalmát a számlálóbiztosoknak kiadott utasítás a következőképp határozta meg: „A 12. sz. »nemzetiség« [naționalitatea] oszlopba azt a nemzetiséget kell bejegyezni, amelyhez tartozónak az illető személy érzi magát.” Az útmutató a továbbiakban arra figyelmeztet, hogy a nemzetiség nem tévesztendő össze sem az állampolgársággal, sem az anyanyelvvél. „A 13. sz. »anyanyelv« [limba maternă] oszlopba az előző utasításokkal egyező módon az összeírt személy által vallott nyelvet kell bevezetni. Gyermekek esetében, akik még nem tudnak beszélni, a szülők anyanyelvét kell feljegyezni; ha pedig a szülők eltérő anyanyelvűek, az a nyelv írandó be, amit otthon beszélnek, illetve amelyen a gyermeket beszélni tanítják. Süketnéma személynél a szülők által beszélt nyelvet kell bejegyezni, vagy annak a személynek a nyelvét, akivel az illető együtt él.” A népszámlálás tanulságait összegző román publikációk megállapítása szerint az adatok felvétele során a nemzetiséget és az anyanyelvet az összeírt személy bevallásának megfelelően rögzítették. A népszámlálási biztosoknak adott útmutatás nem tartalmazott olyan kiegészítést, amely az állampolgári nyilatkozat eltérő értelmezésére nyújthatott volna lehetőséget az összeírást végzők számára.¹⁰⁸ A kérdezőbiztosokat szakmai szempontok alapján választották ki és megfelelő felkészítés-

ben részesítették; azokon a vidékeken, ahol különböző nemzetiségek élnek, a népesség nemzeti összetételéhez hasonló arányban a nemzeti kisebbségek soraiból is toboroztak személyeket összeírói munkára.

Az adatfelvétel tárgyilagosságára vonatkozó kijelentéseket természetesen egyedül a közreadott számok hitelesíthetik. A kérdéssel foglalkozó magyar statisztikusok egybehangzó véleménye szerint a román népszámlálások etnikai adatsorai közül valóban *az 1956. évek állnak legközelebb az adatfelvétel időpontjában feltételezhető tényleges állapotokhoz.* (Igaz, a magyarság lélekszámára vonatkozó adatok a nemzetiségileg kevert lakosságú, különösen a szórvány vidékeken, valamint a Kárpátokon túl ez alkalommal is a lehetséges alsó értékeket tükrözik.) A viszonylag objektív adatsorok nem csak a visszamenőleges ellenőrzés során, hanem – a népmozgalmi adatokra támaszkodó becslések kiindulópontjaként – a későbbi népszámlálási közlések kiigazításában is fontos szerepet játszanak. Így *az 1956-os népszámlálás ma is a II. világháború utáni román nemzetiségi és anyanyelvi statisztika bázisának* tekinthető.

A következő romániai népszámlálást *1966. március 15-én* hajtották végre. Az adatfelvétel részletesen feldolgozott anyaga, az 1968 februárjában életbe lépett új megyei beosztás szerint összegezve, 1969–1970-ben összesen kilenc kötetben látott napvilágot. A községenkénti demográfiai, köztük az egyes helységek nemzetiségi és anyanyelvi megoszlására vonatkozó adatokat még ezt megelőzően, a népszámlálás időpontjában fennállott területi felosztást követve, tizenhat tartományi és egy összefoglaló kötetben publikálták. Ez a tizenhét kötet azonban mind a külhoni, mind pedig a hazai kutatók előtt több mint két évtizeden keresztül el volt zárva és csak az 1989. évi politikai fordulatot követően vált hozzáférhetővé.¹⁰⁹

Jóllehet a nemzetiség és az anyanyelv összeírásakor elvileg pontosan ugyanolyan módszereket alkalmaztak, mint az előző népszámlálás idején, az 1966. évi országos eredmények a magyarság lélekszámának nemzetiség szerint csupán kismértékű, szinte *stagnálással* egyenértékű növekedését, anyanyelv szerint pedig éppenséggel a *csökkenését* regisztrálták. Emiatt a kérdés magyarországi szakemberei a népesség nyelvi-nemzetiségi megoszlásáról kiadott hivatalos közleményt általában kételkedéssel fogadták és a romániai magyarság demográfiai helyzetét taglaló írásaikban többnyire inkább a saját becsléseikre hagyatkoztak. A népszámlálás tényleges itthoni recepciójára nem is került sor, mivel a budapesti társintézmény az első összefoglaló kötetten kívül¹¹⁰ – többszöri próbálkozása ellenére – más népszámlálási közleményhez nem jutott hozzá. Ez azért is sajnálatos, mert egyébként az 1966. évi felvételt az előzőnél korszerűbb módszerekkel és jóval gazdagabb vizsgálati programmal hajtották végre.

Mind az 1956., mind az (első lépcsőben közreadott) 1966. évi népszámlálási közlés kimutatja – tartományonként, város-falu megoszlásban (1966-ban rajononként és városonként is) – a népesség nemzetiségi és anyanyelve közötti összefüggéseket. A nemzetiségek társadalomszerkezetére és iskolázottságára vonatkozó adatokat 1956-ban tartományonként települési környezet szerint részletezték. 1966-ban az egyes etnikumok társadalmi kategóriák szerinti megoszlását csupán településtípusok szerinti országos összegekben adták közre, míg iskolázottságuk számait megyei bontásban is nyilvánosságra hozták.¹¹¹ Egyedülálló a népesség lakóhelyét születési helyével egybevető 1966. évi kimutató,¹¹² mivel az adatokat a megtelepedés ideje szerint is szakaszolja. Így a lakóhelycsere időpontjának ismeretében hozzávetőleges képet alkothatunk az etnikai térszerkezetet jelentősen módosító belső vándorlások időbeni tagolódásáról, a megyei sorokat összevetve pedig az egyes időközök vándormozgalmainak területenkénti intenzitása térképezhető fel.

Az *1977. január 5-i* népszámlálás főbb eredményeit – megyénként és települési típusok szerint összegezve – mindössze két kötetben publikálták. Tényleges nemzetiségi adatait valójában csak másfél évtized múltán fedték fel, addig mindössze a korabeli népszámlálási kötet példátlanul eltorzított, érdemi elemzésre szinte teljesen alkalmatlan közlése állt rendelkezésre. Az 1977. évi népszámlálás etnikai állapotrajza egyébként a valódi adatok tanúsága szerint – legalábbis Erdélyben – viszonylag érvényes, leginkább talán az 1956. éviével rokonítható. A belső vándorlások irányiról és térbeli kiterjedéséről fontos adalékokkal szolgál az 1977. évi népszámlálás születési hely szerinti statisztikája is.

Az elmúlt években számos új adat és információ vált ismeretessé, amelyek birtokában az 1977. évi népszámlálás tárgyszerűen, több szempont szerint is értékelhető, ezért e cenzussal a következőkben külön tanulmányban foglalkozom. Írásom Nyárády R. Károlynak az eredeti közlemény torzított adatsorait kiértékelő elemzéséhez illeszkedik, amelyet – a szerző szíves hozzájárulásával – szintén közlök.

Az előző politikai rendszer összeomlását követő viharos – drámai méretű külső- és belső népmozgásokkal kísért – események lecsillapultával, 1992. január 7–14. között végrehajtott népszámlálás jelentősége a háborús évek utáni felmérésekéhez hasonlítható. E „tabula rasa” etnikai vonatkozású eredményeinek a román statisztikai szolgálat önálló kötetet szentelt. Az összeállítás a népesség nemzetiségi, anyanyelvi és vallásfelekezeti megoszlását, valamint a nemzetiségi-anyanyelvi és nemzetiségi-felekezeti átfedések számait megyénként és települési környezet szerint (sőt a nemzetiség és anyanyelv közti összefüggéseket városenként is) kimutatja. Ezenfelül – még ha csak országos összegekben is – teljes körűen tájékoztat az egyes etnikumok demográfiai viszonyairól, ami páratlannak számít a román nemzetiségstatisztika történetében. Az 1992. évi településszintű nemzetiségi és felekezeti adatok nyomtatásban ugyan nem jelentek meg, de elzárva sincsenek a kutatók elől.

A rendelkezésre állók információk viszonylagos gazdagsága lehetővé teszi, hogy az 1992. évi népszámlálást részletesen is bemutassam. Ezzel foglalkozó tanulmányfüzérem a kötet harmadik részében található. Ennek keretében először a népszámlálás végrehajtását és fogadtatását leíró sajtóközleményekből szemezgetek. Ezt követően kifejtem az erdélyi magyarság lélekszámahoz fűződő várakozásokkal, vélekedésekkel és hiedelmekkel kapcsolatos álláspontomat. Végezetül a romániai magyarság főbb demográfiai jellemzőit tekintem át; a vegyes házasságokra, valamint a nemzetiségek iskolázottságára, illetve gazdasági aktivitására vonatkozó adatokat hosszasan is taglalom.

Jegyzetek

- ¹ Az Országos Levéltárban 1974-ben fellelt eredeti forrásanyagot DÁVID Zoltán és munkatársai rendezték sajtó alá: *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Budapest, 1983, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Ua. román feldolgozásban: *Recensământul din 1850. Transilvania*. Cluj-Napoca, 1996, Editura Staff. A népszámlálás erdélyrészi etnikai adatait DÁVID Zoltán értékelte ki, tanulmányában felsorolva az előző korok főbb népese-déstörténeti forrásait is: *Adatok az 1850. évi erdélyi népszámlálás értékeléséhez*. Statisztikai Szemle. LXXII, 1994. 6. sz. E források kritikai áttekintésére NYÁRÁDY R. Károly vállalkozott; összefoglaló munkája az erdélyi népesség etnikai és vallási tagozódását a dualizmus koráig kíséri nyomon: *Erdély népességének etnikai és vallási tagozódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig*. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetei. 3. Budapest, 1987. A további tájékozódáshoz lásd az *Erdély története* című három kötetes monográfiát (Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó), a bukaresti Állami Levéltár forrásgyűjteményét (*Izvoare de demografie istorică. Vol. I. Costin Feneșan, Vol. II. Ediție intocmită de Iosif I. Adam, Ioan Pușcaș*. București, 1986–1987, Direcția Generală a Arhivelor Statului din RSR), illetve Aurel RĂDUȚIU és Ladislau GYÉMÁNT bibliográfiáját (*Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690–1847*. Hely nélkül, 1995, Univers Enciclopedic).
- ² Az 1850. évi népszámlálás megelőzően az ország népességének nyelvi megoszlásáról FÉNYES Elek közölt elsőként – anyakönyvek, sematizmusok, összeírások alapján – számszerű adatokat: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. 1–6. köt. Pesten, 1836–1840, Trattner–Károlyi, uő: *Magyarország statistikája*. 1. köt. Pesten, 1842, Trattner–Károlyi. Jóllehet munkamódszeréből adódóan helységenkénti számai néhol kívánivalót hagynak maguk után, összegzései megközelítő pontosságúak voltak, amit az 1850. évi népszámlálás is igazolt. A történeti Erdély és a katonai végvidék helységenkénti adatait Fényes Elek nem részletezte.
- ³ A Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában őrzött teljes községsoros adatokat DÁNYI Dezső adta közre: *Erdély 1857. évi népszámlálása*. Budapest, 1992, Központi Statisztikai Hivatal. Románul megjelent: *Recensământul din 1850. Transilvania*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Cluj-Napoca, 1997, Editura Staff. Fennmaradt egy másik táblázatos összefoglalás is, amely azonban csak a népesség számát, valamint vallási megoszlását tartalmazza, Erdély Partium nélküli területén. *Országismeii tabellák Erdély nagyfejedelemség népessége viszonyairól, mint melléklet politikai felosztásban szükséges változtatások iránti törvényjavaslat-hoz...* Hely, év, kiadó nélkül. Románul megjelent: *Recensământul din 1850. Transilvania*. Cluj-Napoca, 1996, Editura Staff. A Bach-korszak két osztrák népszámlálásának előzményeit, végrehajtását és legfontosabb eredményeit ugyancsak DÁNYI Dezső ismerteti: *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Budapest, 1993, Központi Statisztikai Hivatal.
- ⁴ BOKOR Gusztáv: *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete*. Kiad. az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1896, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 140–141. p.
- ⁵ KELETI Károly: *Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból*. Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. VIII, 1871. 1. füz. Habár számítása nagyon megközelítette a valóságot, a magyarság szempontjára

ból a ténylegesnél kedvezőbb képet nyújtott. Adatainak helyesbítése céljából VIZNEKER Antal végzett utólagosan becslést: *A nemzetiségek aránya Magyarországon az 1851-iki, 1870-iki és 1881-iki népszámlálások alapján*. Kézirat. Budapest, 1887.

⁶ *Magyarország népessége községenként, a házak és családok száma, valamint a jelenlevő népesség neme és vallásfelekezete közigazgatási beosztás szerint az 1869. évi népszámlálás alapján*. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, kézirat-gyűjtemény.

⁷ Nem részletezem mindazon – táradalom-, politika- és esztétörténeti – tényezőket, melyek hatása alatt a magyar hivatalos statisztika a anyanyelvi kritérium mellett döntött a nemzetiségi felvétel bevezetésekor. Erre vonatkozóan lásd HORVÁTH Róbert tanulmányát: *A nemzetiségi és a nemzeti kisebbségi statisztika módszertana*. Statisztikai Szemle LXX, 1992. 7. sz., valamint az ahhoz kapcsolódó szemelvénygyűjteményt és bibliográfiai útmutatót a hazai nemzetiségi statisztika szakirodalmából. Szükségesnek tartom azonban hangsúlyozni: szakembereink tudatában voltak azoknak a nehézségeknek, amelyek a valamely nemzethez, vagy nemzeti kisebbséghez tartozás statisztikailag egyértelmű meghatározását korlátok közé szorítják. Mint arra Keleti Károly az 1872. évi szeptérvári nemzetközi statisztikai kongresszuson, a nemzetiségek kérdezésmódjának kidolgozására létrehozott hármass bizottság tagjaként rámutatott: a nemzetiség sok tényező eredője, ezért azt népszámlálás alkalmával megállapítani nehéz, ha nem lehetetlen. Valójában csak igen alapos vizsgálódásokkal lehetne célhoz jutni, melyek kiterjednének mindazon tényezőkre, melyek együttvéve képezik azt, amit nemzetiségnek nevezünk. A neves statisztikus idéző Földes Béla ehhez még azt is hozzáteszi: „Az összes nemzetiségi viszonyok alapos felkutatása meghaladja a statisztika keretét. Ezt tudományosan a statisztikus csak körülve az ethnografussal, a történésszel, a geografussal, a biológussal végezheti.” FÖLDES Béla: *A kisebbségek és a nemzetiségi statisztika*. Magyar Statisztikai Szemle. IX, 1931. 3. sz. 236–237. p.

⁸ A magyar népszámlálások technikai részleteit taglaló rész szó szerint idézett vagy egyéb módon szövegbe épített fő forrása THIRRING Lajos: *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői. 1. rész (1869–1910)*. Budapest, 1983, Központi Statisztikai Hivatal. 10., 40., 63., 98., 78–79., 114., 119. p.

⁹ DÁVID Zoltán: *A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene*. Valóság. XXIII, 1980. 8. sz. 88. p.

¹⁰ *A Magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. 10. rész. Végeredmények összefoglalása*. Budapest, 1909, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 8.* p. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 27. köt.)

¹¹ Idézi DÁVID Zoltán: i. m. 88–89. p.

¹² A bukaresti statisztikai szolgálat vezetője, Románia nemzetiségeiről írott néprajzi tanulmányában, Románia politikai határainak néprajzi tárgyalása során – kitérve a határokon túl más országokba ékelődött román nemzetiségű népcsoport kérdésére – megemlíti, hogy a magyar területen lehetetlen számtani pontossággal megállapítani a határ mentén élő román lakosság néprajzi helyzetét. Ezt azzal magyarázza, hogy a magyar állam a népszámlálásnál nem a nemzetiségi, hanem a nyelvi és vallási hovatartozást vette megkülönböztetési alapul. Olyan országokban, folytatja a szerző, ahol az államnyelv annyira előrehaladott, hogy azt teljesen idegen eredetűek is jól beszélik, ezek az idegen eredetűek csak kisebb számban szerepelnek az ilyen alapon végzett népszámlálások adatai között. MANUILĂ, Sabin: *Studiu etnografic asupra populației României*. București, 1940, Editura Institutului Central de Statistică. 11. p., *A Román Statisztikai Intézet igazgatója Románia nemzetiségeiről*. Magyar Kisebbség. XVIII, 1939. 11. sz. 272. p. Egy csaknem két évtizeddel később született demográfiai tanulmány szerzői – önmagában helytálló – tényként állapítják meg, hogy az anyanyelv és a nemzetiség két olyan különböző népességi jellemző, amelyek, jóllehet szoros kapcsolatba hozhatók, teljességgel nem fedik egymást. E megállapításukat a korabeli magyar népszámlálások esetében az asszimiláció kérdéskörével hozzák összefüggésbe: „A magyar népszámlálások helytelenül használták fel közvetlenül az anyanyelvet a nemzetiség azonosítására. A történelmi körülmények hatására ugyanis a többségi nép anyanyelve válik a kisebbségi népek egyes rétegeinek az anyanyelvévé, vagy beszélt nyelvénvé. Az állami hivatalnokok, kereskedők, iparosok stb. elsajátítják és gyakorolják a többség nyelvét, amely így idővel az anyanyelvüké, vagy legalábbis előszeretettel használt nyelvüké válik. De ismeretes az erdélyi nemesség és a polgárság egy tekintélyes részének a példája, akik megtanultak magyarul és a magyar nyelv később az anyanyelvük lett. Következésképpen, még ha abszolút objektív feltételek mellett hajtották volna is végre az említett népszámlálásokat, azokban az anyanyelvi ismérv egyedüli használatával nem jellemezhető a nemzetiség.” BIJI, M. – NICHITA, A.: *Populația R. P. R. după naționalitate și limba maternă. Rezultatele provizorii ale recensământului populației din 21 februarie 1956*. Revista de statistică. VI, 1957. Nr. 4. 6–7, 13. p. A román szakemberek álláspontja a magyar népszámlálások érvényességét illetően – legalábbis a nyolcvanas évek végéig napvilágot látott mérvadó kritikai megnyilatkozások szerint – változatlanul elutasító. „A [korabeli erdélyi] népesség nemzetiségi megoszlásának tanulmányozása – olvashatjuk egy, 1987-ben megjelent történeti statisztikai elemzésben – egy sor akadályba ütközik, mivel a tulajdonképpeni nemzetiséget a népességi statisztikák, és különösen a népszámlálások nem kutatták. A modern statisztika előtti korokból ugyan rendelkezésünkre áll néhány, közvetlenül a nemzetiségre vonatkozó hivatalos irat és vizsgálódás, ezek azon-

ban töredékesek és hiányosak. A Habsburg monarchia népszéjeirásai, beleértve Erdélyt is, a nemzetiség szerinti [közvetlen] felvételt érthető okokból megkerülték. Az így nyert adatok a népesség nemzetiségi szerkezetének megállapítása során általában hasznosíthatók, mivel a románok, németek, szlovákok stb. esetében az anyanyelv és a nemzetiség megegyeznek egymással, hiszen e nyelveket a más nemzetiségűeknek csupán egy töredéke használta. A magyarul beszélők száma azonban – tekintve, hogy a zsidók, és részben a cigányok is, magyarul beszéltek – mindig több, mint a tulajdonképpeni magyaroké. A nemzetiség meghatározásához közvetve a felekezeti statisztika is segítséget nyújthat. A románok lakta területeken a görög katolikus és ortodox hívek szinte kizárólag románok, míg az izraelita vallásúak valamennyien zsidók. A magyarság több felekezet szerint tagozódott (római katolikusok, reformátusok, unitáriusok), a németek pedig többségükben evangélikusok, s csak egy kis hányaduk volt katolikus. [A tanulmány a továbbiakban a történeti Erdélyre vonatkozó tapasztalatokat a Romániához került területek egészére általánosítja.] Meg kell említenünk, hogy az állami és az egyházi hatalmak elegendő eszközzel rendelkeztek ahhoz, hogy az összeírásokat egyes nemzetiségek – rendszerint a magyarok – javára, és mások – különösen a románok – hátrányára befolyásolják. A XIX. század második felében kiteljesedő magyarosító politika a népesedési politikában is érvényesült: ez a magyar népesség mesterségesen nagy számában nyilvánult meg, az egyéb nemzetiségekhez tartozók számának kisebbsítése révén.” Az írás George Barițot, a múlt századi erdélyi román politikust idézi, aki a népességstatisztikai összeállítások módszertanának kritikai vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy Erdélyben „a magyar statisztikusok a magyar nemzetiséghez sorolták: a) az összes nemest, tartozzék bármely nemzetiséghez, ideértve a tősgyökeres román nemesek ezreit is, b) valamennyi örményt, c) az összes katolikus és református cigányt, úgyszintén a zsidókat egyenjogúsításuktól, tehát 1868-tól kezdődően, s mintegy 50 ezer, Moldva szomszédságában élő, székelyföldi román”. *Izvoare de demografie istorică. Vol. II.* 1987. 10–11, 22. p.

Az etnikai viszonyok közelebbi – nem hivatalos – ellenőrző vizsgálata az előbbieken idézett elmarasztaló vélekedésekkel szemben a magyar népszámlálások viszonylagos pontosságát tanúsítja. Nicolae Mazere iașii egyetemi tanár például 1909-ben román egyházi források alapján községi részletességgel felmérte az erdélyi románok számát, s eredményei meglepően közel állnak a népszámlálási adatokhoz: ő a történeti Erdély területén 1418304 románát talált, míg a népszámlálás 1900-ban 1 397 282-t, 1910-ben – a katonák beszámításával – 1 472 021-et. KATUS László: *Erdély népei 1918 előtt.* História. VIII, 1986. 2. sz. 25. p.

¹³ DÁVID Zoltán: i. m. 89. p.

¹⁴ KARÁDY Viktor: *Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarországot magyar nyelvű országgá? Történelmi-szociológiai vázlat.* Századvég. 2. sz. 1990. 11. p.

¹⁵ Az uralomváltást követő román népszéjeirások és -számlálások Erdély területén a magyar népszámlálási adatok alapján számíthatónál 200–300 ezer fővel, de például az 1930. évi román anyanyelvi felvétellel képest is mintegy 127 ezerrel kevesebb magyart mutattak ki a nemzetiségi ismérv alapján. (E hiány egy része – vallásfelekezeti alapon – a románság számát gyarapította.) Ugyanakkor az 1941. évi magyar népszámlálás idején, amikor statisztikusaink beiktatták kérdéseik közé a nemzetiség közvetlen tudakolását, nemzetiség szerint többen vallották magukat magyarnak, mint anyanyelv szerint. (A különbség Észak-Erdélyben 36,8 ezer, országos szinten pedig 520,1 ezer volt. Vö. FOGARASI Zoltán: *A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941-ben.* Magyar Statisztikai Szemle. XXII, 1944. 1–3. sz. 6, 10. p.) Az anyanyelvi kérdésre nehezedő nyomás ekkor valóban enyhült, viszont sokan azok közül, akik korábban az anyanyelvre adott válaszukkal nyilvánították magukat a magyarság soraiba tartozónak, most a nemzetiségi kérdésre adandó válasszal fejezték ki ugyanezt. Itt említem meg azt is, hogy már az 1880. évi első magyar anyanyelvi felvételt követően utalás történt arra: valószínű, hogy ha közvetlenül a nemzetiséget kérdezik, több magyart mutatott volna ki a számlálás. „De nekünk – folytatódik az értékelés – nem lehet célunk a népszámlálás alkalmával a magyarság számát látszólagosan szaporítani, hanem biztos, és minden tekintetben reális eredmény ismeretéhez jutni.” VIZNEKER Antal: i. m. 17. p.

¹⁶ *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 6. rész. Végeredmények összefoglalása.* Budapest, 1920, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 75. * p. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 64. köt.)

¹⁷ *Magyarország nemzetiségi viszonyai 1890-ben.* Nemzetgazdasági Szemle. XVI, 1892. 1. füz. 75, 85. p.

¹⁸ *A Magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. 10. rész.* 32. * p.

¹⁹ Így például a budapesti statisztikai hivatal egy munkatársa évtizedekkel később, a szatmári sváb asszimiláció kérdésköréhez szólva a következő észrevételeket tette a magyar statisztika nyelvismereti adatainak megbízhatóságával kapcsolatban: „Bizony itt-ott történtek e téren hibák is. Ilyen téves felvétel volt pl. 1880-ban, amely Gilvác községben 46, Nagykárolyban pedig 145 németül beszélő lakost talált. A következő 1890. évi népszámlálás szerint Gilvácson már 325 beszélő németül a 453 főnyi összlakosságból, míg Nagykárolyban már 2128 a németül beszélők száma. Nyilvánvaló, hogy [1880-ban] az összeírást végző közegek a rovat igazi tartalmát félreértette és abból kihagyta a németül, illetve svábul beszélőknek azon csoportját, kik magukat magyarnak vallották. [...] Ehhez hasonló tévedés megismétlődik 1910-ben is. Ekkor a Kálmánd és Mezőfény községekbeni népszámlálási biztos tévedett, midőn az előbbi helyen 5, az utóbbin pedig 65 németül beszélő ró-

- mai kat. vallású lakost állapított meg. [...] Az 1890. évi népszámlálás hasonló rovata a tévedést már nyilvánvalóvá teszi. E szerint Kálmádon 655, Mezőfényen pedig 1228 németül beszélő van. A két adat összehasonlítása a sváb származású lakosság németül beszélő csoportjának 1910. évi oly méretű megfogyatkozásáról tanúskodik, mely nem magyarázható meg az asszimilációs folyamat előrejutásával. Valószínű, hogy a népszámlálási biztos a szatmárvidéki sváb idiómát nem tekintette azonosnak a német irodalmi nyelv ismeretével, amint hogy valóban a német irodalmi nyelvet beszélők előtt ezen idióma épp úgy érthetetlen, akár csak az erdélyi szász nyelvjárás. COGITATOR [Kardhordó Károly]: „*A szatmári sváb asszimiláció kérdése a magyar statisztika nyelvismereti adatainak megvilágításában.*” Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 7. sz. 253–254. p.
- ²⁰ RETEGAN, G.: *Dezvoltarea demografiei românești în perioadă 1859–1916. 1. Recensămîntele populației între anii 1859 și 1916.* Revista de statistică. XIX, 1970. Nr. 2. 46. p.
- ²¹ Idézi KELETI Károly: i. m. 3. p.
- ²² COLESCU, L.: *Analiza rezultatelor recensămîntului al populației României dela 1899.* București, 1944, Institutul Central de Statistică. 91–94. p.
- ²³ Colescu idézi M. Ionescu 1900-ból származó leírását, amely szerint Dobruzsza nemzetiségi megoszlása a következő: 120 015 román, 38 839 bulgár, 14 197 orosz, 13 177 lipován, 12 306 görög, 28 320 tatár, 2368 cigány, 8801 német, 8605 görög, 2604 örmény stb. COLESCU, L.: i. m. 94. p.
- ²⁴ *Marele dicționar geografic al României.* București, 1898. Az adatokat idézi SZABADOS Mihály: *A moldvai magyarok a román népszámlálások tükrében 1859–1977 között.* Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve 1989. Főszerk. Juhász Gyula. Budapest, 1990. 91–92. p.
- ²⁵ A nemzeti hovatartozás és a nyelv kérdésére ez a népszámlálás sem terjedt ki, csupán Dobruzsában intéztek kérdést a nemzetiség (naționalitatea etnică) iránt a lakossághoz. „A nemzetiség és az állami kötelékhez tartozás, kapcsolatban az Ó-Dobruzsára vonatkozó nemzetiségi adatokkal, a vallás-felekezeti alapon a következőleg állapítható meg. Zsidókra az izraelita valláshoz tartozás vehető irányadóul. Számuk 241 088. Moldva katolikusai majdnem kizárólag magyarok (csángók). Számuk 82 606. A magyar államhonos külföldiek számszerint 69 221-en legnagyobbbrészt magyaroknak vehetők, mert az erdélyi származású románok külön vannak kimutatva. Ekként a magyarok száma 151 827 volna, mely számból azonban – elkerülendő a kétszeres beszámítást – le kell vonnunk a Moldvában tartózkodó magyar honosokat, számszerint 4398-at, mikor is a magyarok száma az ó-királyságban végleg 147 429-re tehető. Lippovánok oroszoknak tekintendők, kik mint külön vallás-felekezetűek vannak kimutatva. Számuk 21 628; Ó-Dobruzsában – hol a nemzeti hovatartozás iránt kérdést intéztek – a népszámlálás 36 331 orosz talált. Ezen két számból kettős beszámítás elkerülése végett le kell vonnunk még az Ó-Dobruzsában levő lippovánok számát, maradt tehát 42 393 orosz. A törökök és tatárok száma Ó-Dobruzsában 42 248 lélekben van kimutatva. Hogy a 33 722 főnyi török honosból mennyi a török, még megközelítőleg sem állapítható meg. A bolgárok száma Ó-Dobruzsában 50 512 volt; ezen számhoz egyrészt hozzá kell adnunk még a 11 563 főnyi bolgár honost, másrészt le kell vonnunk a Dobruzsza területén lévő bolgár honosokat, miáltal a bolgárok száma 60 212 főben állapítható meg. A német lakosság számának megállapításánál azon feltevésből indulunk ki, hogy a 24 627 evangélikus vallású lakos mind német. Ezen számhoz hozzá kell vennünk 7668 dobruzsai németet, de másrészt levonni az 5233 főnyi dobruzsai evangélikus vallásúakat, miáltal a németek száma 27 062. A szerbek számát 4570-ban állapítottuk meg, vagyis a szerb államhonos lakosok számában.” E számítás az egyéb népek lélekszámát 123 494-re teszi (mintegy 83 ezer cigány beszámításával, vö.: NAGY Iván: *Európa kisebbségei. Nemzetiségi statisztikai vázlat.* Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 17. sz. 638. p.), tehát összeségében 688 500 főnyi nem-román lakost feltételez az 1912. évi népszámlálás időpontjában. Ez a 7 234 920 lelkes összlakosságnak 9,5 százaléka. (-rom): *A nemzeti kisebbségek statisztikája.* Magyar Kisebbség. IV, 1925. 20. sz. 788–789. p. Vö.: SCĂRLĂTESCU, I.: *Statistica demografică a României. Populațiunea Regatului Român după recensămîntul făcut în ziua de 19 Decembrie 1912 (1 Ianuarie 1913).* Extras din „Buletinul Statistic al României”, Nr. 6–7. 1921. 55–100. p. NYÁRÁDY R. Károly, hasonló alapon, a vallásban kifejeződő nemzetiségi kötődés figyelembevételével, azonban az ortodox vallás híveiként összeírt cigányok számát kideríthetetlennek ítélve, ugyancsak 600–700 ezerre becsüli Románia nemzetiségeinek 1912. évi lélekszámát: *Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra.* Erdélyi etnikai arculatának változása. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. 61. p. A fiatal román állam etnikai viszonyait – az államnemzeti ideológia elveivel és a nemzetiségpolitika gyakorlatával összefüggésben – mélyrehatóan elemzi még RAFFAY Ernő: *A vajdaságtól a birodalomig. Az újkori Románia története.* Szeged, 1989, JATE Kiadó. 89–97. p.
- ²⁶ Idézi FRITZ László: *A népkisebbségi statisztika jelentősége. 1–2.* Magyar Kisebbség. VI, 1927. 6. sz. 227. p., 7. sz. 253. p., NAGY Iván: *A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára. 1.* Magyar Kisebbség. VII, 1928. 19. sz. 730. p.
- ²⁷ ORMOS Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest, 1983, Kossuth. 157–158., 188, 197. p.
- ²⁸ *A román memorandum statisztikai adatainak cáfolata.* A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar béke-

- küldöttség működéséről Neully S/S.-ben 1920 januárius–március havában. Kiad. a M. Kir. Külügyminisztérium. 1. köt. Budapest, 1920, Egyetemi ny. 134–142. p.
- ²⁹ *A magyar népszámlálás és a román memorandum adatai egymással szembeállítva a románok által követelt területen (a Bánság nélkül). A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully S/S.-ben 1920 januárius–március havában. Kiad. a M. Kir. Külügyminisztérium. 3/A. köt. Budapest, 1920, Egyetemi ny. 144–154. p.*
- ³⁰ FRITZ László: *Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája. 4. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 5. sz. 198. p., KOVÁCS Alajos: Az erdélyi magyarság sorsa. Magyar Statisztikai Szemle. XIII, 1935. 4. sz. 251. p.*
- ³¹ Az erdélyi zsidóság száma e szerint 1910-ban 182 897 (ez megegyezik az izraelita felekezeti lakosok számával), a magyaroké pedig csupán 1 498 849 (mintegy 164 ezerrel kevesebb a magyar anyanyelvűek tényleges számánál). Az etnikai megoszlás arányai: románok 53,8 százalék, magyarok 28,6 százalék, németek 10,2 százalék, egyéb nemzetiségek 7,4 százalék. ISTRATE, N.: *Dare de seamă statistică asupra populației Ardealului în anul 1923, comparativ cu anul 1910, privind mai ales situația minorităților etnice. Buletinul statistic al României. 1925. Nr. 1. 116–117. p., MANUIĂ, Sabin: Tendințele mișcării populației în județele Transilvaniei în anii 1920–1927. Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. 1. București, 1929, Cultura Națională. 670–672. p., uő: *Aspects démographiques de la Transylvanie. La Transylvanie. Ouvrage publié par l'Institut d'Histoire Nationale de Cluj. Bucarest, Académie Roumaine. 1938. 815–829. p.**
- ³² Vö. BUTURĂ, Valer: *Străvechi mărturii de civilizația românească. Transilvania – studiu etnografic. București, 1989, Editura Științifică și Enciclopedică. 6. p.* Hasonló eredményre jut a román akadémiai Erdély-történet is, a kötet által interpretált adatokat megtévesztő módon hivatalos közlésként állítva be. „Az 1910-es magyar népszámlálás adatai szerint Erdély 5 257 249 főnyi lakójának a románok 53,8 százalékát alkották. A fennmaradó 46,2 százalék megoszlása a következő volt: a magyarok alkották a lakosság 28,6 százalékát, a németek 10,8 százalékát, míg 6,8 százalék a többi népesség között oszlott meg.” A szerzők még ezeket a számarányokat sem tekintik a valóságos etnikai viszonyok hű tükrének, ezért felhívják a figyelmet arra, hogy „a népszámlálás adatainak értékelésekor tekintetbe kell venni az akkori magyar kormányok magyarosítási politikáját, amely igyekezett csökkenteni a román lakosság súlyát”. *Erdély története. 2. köt. Szerzők Victor Chereșteșiu és mások. Bukarest, 1964, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója. 340. p.*
- ³³ BIJI, M. – NICHITA, A.: i. m. 14. p.
- ³⁴ *Izvoare de demografie istorică. Vol. II. 1987. 12–13, 23. p.*
- ³⁵ Kovács Alajos a görögkeleti felekezethez tartozó magyar anyanyelvűek számát 24 121-ben, a görög katolikus magyarokét pedig 83 698-ban adja meg. KOVÁCS Alajos: *Erdély népmozgalma vallásfelekezetek szerint az 1921–27. években. Magyar Statisztikai Szemle. VII, 1929. 12. sz. 1212. p.* Saját számításom szerint a magyar nyelvű görögkeletiek száma 25 256, a görög katolikusoké 82 347.
- ³⁶ POPA, Valeriu – ISTRATE, N.: *Starea economică a Transilvaniei. Notite statistice. Buletinul statistic al României. 1921. Nr. 6–7.*
- ³⁷ FRITZ László: *Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája. 1. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 2. sz. 79. p.*
- ³⁸ ELEKES Dezső: *A kisebbségi terminológia és kisebbségsvámvétel problémái. Kisebbségvédelem. III, 1940. 1–2. sz. 30–31. p.*
- ³⁹ Kovács Alajos véleménye szerint a Romániához került területek lakossága az elesatolás idején, a háború pusztításai és a menekülések következtében körülbelül 100–150 ezer lélekkel lehetett kevesebb 1910-hez képest. Becslése szerint a magyarság, amely a világháború előtt a népesség 31,6 százalékát tette ki, közvetlenül a háború után nagyobb arányt képviselhetett, mégpedig azért, „mert normális viszonyok között a magyarság természetes úton erősebben szaporodott ezen a területen, továbbá a belső és külső vándorlások alakulása is némileg elősegítette a magyarság térfoglalását. Hozzájárul ehhez a háború végén európaszerte dühöngött óriási influenza-járvány, amely éppen Magyarország keleti részein és különösen a kedvezőtlenebb egészségügyi viszonyok között élő románok között pusztított legnagyobb mértékben. Bátran állíthatjuk, hogy 1918 végén, amikor a román foglalás kezdődött, a magyarság aránya ezen a területen legalább 33 százalék volt, [...] a románoké pedig nem rúgott többre 52 százaléknál.” KOVÁCS Alajos: *Erdély népességviszonyai. Erdély. Kiad. a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1940, Athenaeum. 229. p., uő: Erdély néprajzi képe. Budapest, 1940, Epol. Az 1919. évi román összeírás, ellentétben Kovács Alajos becslésével, az összlakosság számát lényegében változatlanul mutatja, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a felmérés vélhetően nem terjedt ki a később Romániához került terület egészére. Ez az önmagában is megkérdőjelezhető demográfiai helyzetkép eleve valószínűtlen számot hoz ki a románság javára. Bármely oldalú torzítás hibáját elkerülendő, a magyarság számának alakulását követve a háborús körülmények miatt tekintsünk el az 1910-es népszámlálást követő évtized természetes szaporulatától és egyéb népmozgalmi pozitívumaitól. Ha ugyancsak nem számolunk azzal a lehetőséggel, hogy az Ókirályság területén időlegesen megtelepedett magyarok egy része vissza-*

kerülhetett Erdélybe – a magyar államhonos külföldiek száma itt 1912-ben 69 221 volt –, ellenben figyelembe vesszük, hogy az adatfelvétel befejezésének feltételezett időpontjáig, 1919. második félévéig mintegy 60 ezer lehetett a megszállás határain túlra menekültek száma (ez 1918-ban 40 952, 1919-ben 33 551, THIRRING Lajos: *Magyarország Trianontól napjainkig. Népeség és népmozgalom*. Magyar Statisztikai Szemle. XVI, 1938. 4. sz. 390. p.), egyszóval minimális becslés szerint az összeírás időpontjában körülbelül 1,6 millió lehetett a magyar anyanyelvűek száma Erdélyben. Hasonló eredményre jutnánk akkor is, ha – az összeírás felekezeti kimutatását alapul véve – a magyarok számát az egyes felekezeteken belüli 1910. évi arányszámuk alapján állapítanánk meg. (Az 1919. évi hatósági felmérés kétségtelen érdeme, hogy a vallási megoszlás regisztrálására is kiterjedt, s ezáltal – saját körein belül – bizonyos mértékű lehetőséget kínál nemzetiségi adatainak ellenőrzésére. E tény persze önmagában nem elégséges fenntartásaink eloszlásához, hiszen – mint a kortárs bíráló is kiemeli –, „az a privilégium, amelyet az ortodox és a gör. katolikus vallásúak részére a szaporodás terén is biztosítani igyekeznek, az 1919. évi felekezeti statisztikában erősen magán viseli a mesterséges elrendezést”. FRITZ László: *Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája*. 2. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 3. sz. 118. p.) Vonatkozó megyénkénti számításaim összege 1 millió 615 ezer főt tesz ki. Ebből: római katolikus 601,7 ezer, református 678,3 ezer, unitárius 64,8 ezer, evangélikus 37,1 ezer, izraelita 118,5 ezer, görög katolikus 82,5 ezer, görögkeleti 25,7 ezer, egyéb 5,9 ezer. E számítási módszer megbízhatóságát behatárolja az alapadatok pontatlansága. A megszállt területeken 1919-ben talált népesség száma eltúlzottnak tűnik. Igaz, az összeírás – feltételezhetően – a nem görög rítusú felekezetűek arányát a ténylegesnél alacsonyabbra igyekezett szorítani, így az ő esetükben az abszolút értékek a valósághoz közelebbi állapotot tükrözhetnek. Tekintettel kell lennünk arra is, hogy a határ által kettévágott megyék esetében 1910-ből csak az érintett megye területének egészére vonatkozó – a községenkénti anyanyelvi, illetőleg felekezeti adatok ismeretében is csupán hozzávetőlegesen korrigálható – arányszámok állnak a rendelkezésünkre. Kisebbségi pontatlanságokat okozhat továbbá, hogy a kezdődő menekülések egyes felekezeteken belül – például a Bánság vidékén a római katolikusok esetében – az 1910. évihez képest némileg visszavetették a magyar anyanyelvűek arányát, de megtévesztő eredményhez vezethet az 1910-es magyar arányszám mechanikus alkalmazása a görög rítusú felekezetek esetében is, tekintettel létszámuk „mesterséges elrendezésére”. Mindezek figyelembevételével az alacsonyabb – 1,6 milliós – becslés tűnik elfogadhatóbbnak.

⁴⁰ Az összeírás szerint a görög rítusú felekezetek hívei és a románok számának a különbsége az 1910. évi 220 ezerről 1919-ben 115 ezerre csökkent. Ez a nyereség a kérdés szempontjából leginkább érintett (Bihar, Szatmár és Szilágy) megyékben, valamint a Székelyföldön feltűnő összefüggést mutat a románok számának növekedésével, illetve a magyarok számának hirtelen megfogyatkozásával. Érdekes módon az összeírás eredményét ismertető tanulmány szerzői még az így kihozott nemzetiségi arányokkal sem voltak megelégedve. Szerintük a községi jelentések készítői frissebb számbavétel híján sok helyen a magyar kormányzat által végrehajtott 1910. évi népszámlálást vették alapul. Egy új népszámlálás – teszik hozzá –, amelyet a román közigazgatás hajtana végre, s amelyre minden szempontból nagy szükség lenne, megbízhatóan rögzítené a népesség számát általában, illetőleg a románok részarányának tetemes növekedését azon idegen etnikai kisebbségekkel szemben, amelyek korábban kizárólagosan birtokolták az államhatalmat. Még ma is számos idegen elem található a román közigazgatásban – jelzik elégedetlenségük valódi okát –, akiket hivatásos tisztviselők hiányában csak fokozatosan lehet románokkal felváltani. POPA, Valeriu – ISTRATE, N.: i. m. 143. p.

⁴¹ MARTINOVICI, C. – ISTRATI, N.: *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*. Cluj, 1921, Ardealul.

⁴² JAKABFFY Elemér: *Erdély statisztikája. A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján*. Kiad. a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle. Lugos, 1923. A kiváló nemzetiségpolitikus, kisebbség-szakértő és lapszerkesztő életútját Balázs Sándor tekinti át a Jakabffy válogatott írásait tartalmazó kötet bevezetőjében. JAKABFFY Elemér: *Nemzetiségpolitikai írások*. Bukarest, 1993, Kriterion.

⁴³ KOVÁCS Alajos: *A nyelvismeret, mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője*. 2. Magyar Statisztikai Szemle. VI, 1928. 2. sz. 148. p.

⁴⁴ Néhány példa a korabeli magyar népszámlálások és a *Dicționarul* adatai közti feltűnő ellentmondásokra. Háromszék vármegyében a *Dicționarul* szerint 1910 és 1920 között – miközben az összes népesség száma 3,2 ezer fövel, a magyaroké pedig 9350-nel fogyott – a románok száma 22 963-ról 28 965-re nőtt, azaz kereken 6 ezerrel gyarapodott. 1910-ben ugyanitt 28 077 görögkeleti és 3052 görög katolikus vallásút írtak össze. E két felekezet hívei és a román anyanyelvűek száma közti különbség akkor 8166 volt, közülük 7940-en voltak magyarok. A görög szertartásúak és a román száma közti különbség azonban 1919-ben mindössze 769-re csökkent, így bizonyosra vehető, hogy az ortodox és görög katolikus vallású magyarok túlnyomó többségét egy évvel később a *Dicționarul* is automatikusan románként könyvelte el. Csík megyében tíz év alatt 15 ezerrel lett kevesebb a magyarok, ezzel szemben 10 350-nél több a románok száma. Növekményükből 7,9 ezer a felsíki és a kászonlaci járásra esett, ahol azonban az 1910. évi népszámlálás mindössze 2834 görög fele-

kezetű lakost talált. A szemmel láthatóan valótlan adatokkal kapcsolatosan JAKABFFY Elemér megjegyzi (i. m. 51. p.), hogy értesülései szerint 1920-ban a felsíki járás nyolc községében 3160 románnak írt személy közül 19 kivételével mindenki magyarnak vallotta magát.

Szatmár vármegye nagykárolyi és szatmárnémeti járásában 1900-ban 28 657 görög katolikus és csak 17 093 román anyanyelvű élt; a 11564 nem román görög katolikus többsége magyar anyanyelvű volt. 1910-ben a görög katolikus lakosság száma lényegében változatlan volt, a román anyanyelvűeké ellenben 4,5 ezerrel csökkent, míg a magyar anyanyelvű görög katolikusoké közel ugyanennyivel nőtt. Ez kétségtelenül asszimilációs folyamatra utal. (Hozzá kell tennünk, hogy a görög katolikusok asszimilációja nem új keletű jelenség; mintegy ötödük – Fényes Elek leírása alapján – már a XIX. század első felében magyar anyanyelvűnek számítható.) A *Dicționarul* kimutatása szerint a románok száma e két járásban 1910–1920 között 17 292 fővel, közel a két és félszeresére nőtt. A *Dicționarul* a románok nemzeti hovatartozásának meghatározásában úgymond a le származást vette alapul, eljárása azonban a történelem tényeinek is ellentmond, mivel a görög katolikus vallás Szatmár vidékén nem feltétlenül jelent egyben román eredetet is. Szatmár vármegye telepítésében a XVIII. században a máramarosi hegyekben lakó görög katolikus vallású rutének is részt vettek, akiknek, csakhamar elmagyarosodván, rutén múltjukra később semmi más nem emlékeztetett, mint az, hogy a nép vallásuk miatt „oroszoknak” nevezte őket. Adorján, Kissár, Lázári, Mikola, Nagypeleske, Sárköz, Sárközújlak, Túrterebes községek görög katolikus lakosai részben vagy egészben mind ilyen elmagyarosodott rutének, akiket a *Dicționarul* a román lakosság javára könyvelt el. COGITATOR [Kardhordó Károly] : *A szatmárvidéki asszimiláció*. 5. Magyar Kisebbség. VII, 1928. 7. sz. 245. p.

Hasonló módon járt el a *Dicționarul* a szatmár-nagykárolyi sváb telepítések vidékén, a római katolikus felekezetet a német nemzetiséggel azonosítva. 28 szatmárvidéki községben és Nagykaroly városában, ahol a sváb származású lakosság történetileg kimutatható, a népszámlálási adatok a következőképp alakultak:

A nemzetiségi és felekezeti megoszlás 1880 és 1920 között a szatmári sváb településvidéken

	1880*	1890	1900	1910	1920
Összesen	50 165	57 191	64 852	69 148	67 829
Román	10 115	11 558	11 678	10 025	19 537
Magyar	27 964	33 124	44 635	55 206	15 157
Német	11 469	11 999	8 565	3 792	28 424
Görög katolikus	14 929	16 588	18 764	20 090	.
Római katolikus	23 873	28 142	32 590	34 930	.
Református	7 085	7 846	8 801	9 284	.
Izraelita	3 962	4 314	4 288	4 520	3 915**

* Az anyanyelvi adatok a beszélni nem tudók szétosztásával.

** Ide a zsidó nemzetiségűek száma került.

Az 1910 előtti adatok a német lakosság esetében is előrehaladott asszimilációról tanúskodnak. Míg e településeken a német anyanyelvűek száma 1880-ban 11,5 ezer, 1890-ben 12,0 ezer volt, ez a szám 1900-ig 3,4 ezerrel, újabb tíz év alatt pedig további 4,8 ezerrel csökkent. Ezzel szemben a *Dicționarul* ugyanitt a „népi származást” alapul véve több mint 28 ezer sváb lakost mutatott ki. E szám még így is 6,5 ezerrel kevesebb a katolikusok 1910. évi számánál; a különbség – a román statisztika által is igazoltan – magyar származású katolikusokat jelez. Az 1910. évi 55,2 ezer magyar anyanyelvűből a reformátusok száma 9,3 ezer, a görög katolikusoké mintegy 10 ezer, a zsidóké 4,5 ezer, a magyar származású katolikusoké pedig – az előbbieket szerint – 6,5 ezer. Ez összesen 30,3 ezer magyar lakost jelent, a 24,9 ezret kitevő maradvány az elmagyarosodott svábok számát adja. A sváb eredet vagy a német hangzású név azonban legfeljebb a „természettudományi módszer” követő statisztikusok fajbiológiai nézőpontjából igazolhatja e népesség német nemzetiséghez sorolását. Ha a magyar statisztika nyelvismereti adatait szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a 29 községben németül beszélt: 1880-ban 15 328, 1890-ben 19 979, 1910-ben pedig 15 287 személy. A németül beszélő római katolikusok száma 1910-ben 13 147 volt. Ha ezt, az 1910. évi népszámlálás esetleges tévedéseit figyelembe véve (ld. a 19. sz. jegyzetet), ki is igazítjuk, a németül beszélő római katolikusok száma 15–16 ezernél többre nem tehető. A *Dicționarul* által németként kimutatott 28 ezer szatmárvidéki lakosnak tehát közel 9/10-e 1910-ben nem csupán anyanyelve szerint vallotta magát magyarnak, de a „visszanémetesített” svábok fele más nyelven nem is tudott, csak magyarul. Vö. COGITATOR [Kardhordó Károly]: *A szatmárvidéki asszimiláció*. 4. Ma-

- gyar Kisebbség. VII, 1928. 6. sz. 214–216. p., uő: „*A szatmári sváb asszimiláció kérdése a magyar statisztika nyelvismerteti adatainak megvilágításában.*” Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 7. sz. 255. p.
- ⁴⁵ Idézi JAKABFFY Elemér: i. m. IV. p.
- ⁴⁶ KOVÁCS Alajos: *A nemzetiségi statisztika problémája.* Magyar Statisztikai Szemle. VII, 1929. 2. sz. 81. p.
- ⁴⁷ JAKABFFY Elemér: *Meddő próbálkozások.* Magyar Kisebbség. I, 1922. 6. sz. 184–185. p.
- ⁴⁸ Idézi FRITZ László: *Egy román statisztikus újabb adatai az erdélyi kisebbségekről. I.* Magyar Kisebbség. IV, 1925. 18. sz. 704. p.
- ⁴⁹ Vizsgálódásainak eredményeit „Statisztikai számadás Erdély 1923. évi népességéről, összehasonlítva az 1910. évvel, különös figyelemmel az etnikai kisebbségek helyzetére” c. tanulmánya a következőkben summazza: Erdély népessége 1923 végén 5 487 966 lélekből állott, ebből román volt 3 232 806, magyar 1 357 442, német 557 683, zsidó 203 191, egyéb nemzetiségű 136 844. E becslés útján előállott számok képtelenségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy összegük csupán 60 397-tel maradt el (ez egy év és három hónap természetes szaporulata) Erdély hét évvel későbbi – az 1930-as népszámlálás által megállapított – lélekszámától. (Irányzatosságukat jelzi, hogy a románság 1923. évi száma nagyobbak bizonyult, mint a hét évvel későbbi népszámlálás megfelelő eredménye.) ISTRATE, N.: i. m. 107. p., lásd még uő: *Ardealul și Banatul în lumina cifrelor.* Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. 1. București, 1929, Cultura Națională. Istrate aktuális érdekű számítása ma már nem érdemelne különösebb figyelmet, mégis említést kell tennünk róla, mivel a későbbiek során többen – köztük magyar szerzők is – mint autentikus forrásra hivatkoznak rá, tovább örökítve a nyilvánvalóan hibás számadatokat. Istrate becslésének érdemén felüli népszerűsítésében nem kis része volt Sabin Manuilă-nak, aki – egyébirányú fenntartásait félretéve – az ő adatait használta fel az Erdély etnikai struktúrájában bekövetkezett változások szemléltetéséhez. (MANUILĂ, Sabin: *Tendințele mișcării populației în județele Transilvaniei în anii 1920–1927.* Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. 1. București, 1929, Cultura Națională. 670–672. p., uő: *Evoluția demografică a orașelor și minoritățile etnice din Transilvania.* Arhiva pentru Știința și Reforma Socială. VIII, 1929. Nr. 1–3. 31–36. p.) Nem meglepő, hogy Istrate becslései – Manuilă forrásközlését kritikátlanul átvéve – még nemrégiben megjelent tudományos munkában is mint a népszámlálási eredményekkel egyenértékű számadatok kapnak helyet. Vö. BUTURĂ, Valer: i. m. 16. p.
- ⁵⁰ KOVÁCS Alajos: i. m. 82–85. p.
- ⁵¹ MANUILĂ, Sabin: *Tendințele mișcării populației în județele Transilvaniei în anii 1920–1927.* Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. 1. București, 1929, Cultura Națională. 667. p.
- ⁵² FRITZ László: *Egy román statisztikus újabb adatai az erdélyi kisebbségekről. 2.* Magyar Kisebbség. IV, 1925. 19. 744. p.
- ⁵³ KOVÁCS Alajos: i. m. 83. p.
- ⁵⁴ Az 1927. évi „népszámlálás” tárgyában lefolytatott vitát a Statisztikai Hivatal éves beszámolója, valamint a Legfőbb Statisztikai Tanács jegyzőkönyvei alapján ismerteti FRITZ László: *Miért maradt el a Romániában 1927. április hónapban foganatosított „népszámlálás” eredményeinek nyilvánosságra hozatala?* Magyar Kisebbség. VII, 1928. 20. sz.
- ⁵⁵ IONESCU, N. T.: *Mișcarea populațiunei României în anul 1926.* Buletinul statistic al României. 1928. Nr. 2. 25. p. Idézi KOVÁCS Alajos: i. m. 87. p.
- ⁵⁶ MANUILĂ, Sabin: i. m. 668. p.
- ⁵⁷ NISTOR, Ion: *Minoritățile în România.* Generația Unirii. 1929. Nr. 1. 6–9. p. Ha a hiányzó értékeket az 1923. évekkel helyettesítjük be, akkor az erdélyi megyékben összesen kb. 1 millió 250 ezer magyar lakost kapunk (23,2%). A magyar nemzetiségűek száma országosan 1 307 543 volt, s ezzel Románia összlakosságán belül 7,8 százalékot képviseltek.
- ⁵⁸ Ez a megállapítás az Országos Magyar Párt intézőbizottságának 1927. május 7-i ülésének jegyzőkönyvében foglalt óvásban szerepel. FRITZ László: *Az 1927. évi áprilisi „népszámlálás” eredményei.* Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 15–16. sz. 616. p.
- ⁵⁹ *A Dimineața* 1927. ápr. 21-i száma alapján idézi W. J. [Willer József]: *A kormány a lakosságnak nem a nemzeti érületére, hanem a származására kíváncsi.* Magyar Kisebbség. VI, 1927. 9. sz. 349. p.
- ⁶⁰ *A Lupta* 1927. jún. 1-ji száma alapján idézi FRITZ László: *Miért maradt el a Romániában 1927. április hónapban foganatosított „népszámlálás” eredményeinek nyilvánosságra hozatala?* Magyar Kisebbség. VII, 1928. 20. sz. 743. p.
- ⁶¹ JAKABFFY Elemér: *A népszámlálás ügyéhez.* Magyar Kisebbség. VI, 1927. 11. sz. 410. p.
- ⁶² *Adatgyűjtéseink a népszámláláshoz.* Magyar Kisebbség. VI, 1927. 13. sz. 499. p.
- ⁶³ W. J. [Willer József]: i. m. 351. p.
- ⁶⁴ Uo. 349. p.

- ⁶⁵ JAKABFFY Elemér: i. m. 411. p.
- ⁶⁶ *Adatgyűjtéseink a népszámláláshoz.* 498. p.
- ⁶⁷ Uo. 499. p.
- ⁶⁸ JAKABFFY Elemér: i. m. 412–413. p.
- ⁶⁹ A kamara 1930. február 18-i, illetőleg a szenátus március 3-i ülésének jegyzőkönyve alapján ismerteti FRITZ László: *Az 1930. évi román népszámlálási törvény parlamenti tárgyalásának anyaga. 1–2.* Magyar Kisebbség. IX, 1930. 21., 22. sz.
- ⁷⁰ Ismerteti FRITZ László: *A népszámlálási törvény; a népszámlálási kérdőívek; a végrehajtási utasítás.* Magyar Kisebbség. IX, 1930. 23. sz.
- ⁷¹ FRITZ László: *A népszámlálási törvény és ezzel kapcsolatos teendők ismertetése.* Magyar Kisebbség. IX, 1930. 21. sz. 782. p.
- ⁷² Uo. 784. p.
- ⁷³ Uo. 782–783. p.
- ⁷⁴ BIJI, M. – NICHITA, A.: i. m. 15. p.
- ⁷⁵ *A La population actuelle de la Roumanie. Chiffres préliminaires du recensement général de 1930* (Publié par la Direction du Recensement général de la population. Bucarest, 1931) alapján idézi FRITZ László: „*România jelenlegi népessége*”. Magyar Kisebbség. XI, 1932. 1. sz. 30. p.
- ⁷⁶ FRITZ László: *Az 1930. évi román népszámlálási törvény parlamenti tárgyalásának anyaga. 2.* Magyar Kisebbség. IX, 1930. 22. sz. 829. p.
- ⁷⁷ A kiváló statisztikus életútját a műveiből összeállított válogatás (MANUILĂ, Sabin: *Studies on the Historical Demography of Romania – Etudes sur la démographie historique de la Roumanie.* Cluj-Napoca, 1992, Center for Transylvanian Studies The Romanian Cultural Foundation), illetőleg az emlékének szentelt tanulmánykötet (Sabin Manuilă. *Istorie și demografie.* Coordinatori Sorina Bolovan, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane Fundația Culturală Română) elé írt bevezetők ismertetik.
- ⁷⁸ KOVÁCS Árpád: *Erdély nemzetiségi statisztikája. [2.]* Magyar Kisebbség. XIV, 1935. 21. sz. 592–593. p.
- ⁷⁹ FÖLDES Béla: i. m. 227. p., CSEKEY István: *A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme. I.* Magyar Kisebbség. XI, 1932. 9. sz. 259. p. Mikó Imre a kisebbségi sorba került erdélyi magyarság huszonkét évének politikai történetét áttekintő munkájában a következőket írja erről: „Azt, hogy a népszámlálás miért talált csak ennyi magyart Romániában, megérthetjük Willer József 1931. február 6-i képviselőházi beszédéből, amelyben rámutatott a népszámlálással kapcsolatos visszaélésekre. Háromszéken a számlálóbiztos Szücs, Keresztes, Gyürki, Mátyás és Kádár nevű székelyeket Suciú, Cheresteșiu, Giurciu, Matei, Cadariunak és románok kereszttel el. De Szatmár és Szilágy megyében követték el a legtöbb visszaélést a magyarok kárára. Magyar Bálint szaniszlói plébánost nem akarták magyarnak beírni, Szőke Mihály érmihályfalvi plébános ellen pedig lázítás címén eljárást indítottak, mivel azt mondta híveinek, hogy lelkiismeretük szerint bevallhatják a tiszta igazat, mert visszaélések ellen megvéd a kormány tekintélye. Kolozsváron különféle ürügyekkel hívták fel a polgárokat a városházára és magánkihallgatáson igyekeztek őket bevallásuk megváltoztatására bírni.” MIKÓ Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Bern, 1987, Európai Protestáns Szabadegyetem. 99–100. p.
- ⁸⁰ *Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930. Vol. 2. Neam, limba maternă, religie.* București, 1938, Institutul Central de Statistică. A községi adatsorokon kívül fontos információforrás még a foglalkozási csoportokat törvényhatóságokként és városokként nemzetiség szerint, valamint a népesség iskolázottságát településenként taglaló – így e számoknak a településszintű nemzetiségi adatokkal való összevetésére is lehetőséget nyújtó – egy-egy kötet. *Vol. 3. Știința de carte.* 1939., *Vol. 5. Profesiuni. Populația după situația în profesie, sex, grupe de vârstă, instrucție și neam, pe clase de profesioni.* 1941., *Vol. 7. Profesiuni. Populația pe clase și grupe de profesioni după sexe, vârstă, instrucție și neam; situația în profesie activilor.* 1941.
- ⁸¹ Például RÓNAI András: *Erdély népességi viszonyai.* Magyar Statisztikai Szemle. XVIII, 1939. 4. sz. 351. p., és SCHNELLER Károly: *Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben.* Klny. a Társadalomtudományból. Budapest, 1940. 492. p. KOVÁCS Alajos az említett hiányt még az általuk számított 110–120 ezernél is többre, mintegy 200 ezer körülire becsüli: *Az erdélyi magyarság és a román statisztika.* Kisebbségvédelem. III, 1940. 1–2. sz. 8. p. A két meglehetősen eltérő számadat kétféle megközelítési mód eredménye. Rónai András és Schneller Károly a népmozgalmi adatokra alapozták számításaikat, mégpedig úgy, hogy az 1910. évi magyar népszámlálás vonatkozó adatát a menekültek 200 ezres számával csökkentették, s – a világháborús évtized valószínű szaporulatát teljes egészében a háborús veszteség kiegyenlítésére fordítva – a kapott számot az 1921–1930. évek 138–150 ezer fönyire becsült természetes szaporulatával megnövelték. Schneller Károly, a számításai és a népszámlálási eredmény közti eltérés okait kutatva, a községenkénti anyanyelvi adatok áttanulmányozása során – összefüggésbe hozván azokat a felekezeti számokkal – arra a következtetés-

re jut, hogy a számbavétel értéke *vidékenként különböző*; egyes falvakban „a múltbeli állapotokkal teljes a harmónia”, másutt azonban, a felekezeti adatok az anyanyelvi felvétel „sok frivolitására” hívják fel a figyelmet, s e helységekből feltehetően „visszaéltek a papír türelmével”. Mindazonáltal óva inti a közvéleményt „attól az illúziótól, amely az erdélyi népfajok erőállományát szeretné a háború előtti intaktságban szemlélni”, s hangsúlyozza, hogy az erőviszonyokban a románok által konstataált eltolódások *nagyobbik* felét nem e praktikák számlájára írja, hanem elfogadja tényleges térvesztésnek. (VITA Sándor még nála is óvatosabb. Hasonló alaposágú tanulmányában [*Tallózás az 1930. évi román népszámlálás köteteiben*. Hitel. V, 1940. 1. sz.] a Szatmár-Nagykároly vidéki, érmelléki és székelyföldi falvak során át az anyanyelvcsere számos szembetűnő példáját idézi, de tartózkodik a leírt jelenségek minősítésétől; a gyorsütemű változásokat további elemzés céljából az asszimiláció és disszimiláció tanulmányozóinak figyelmébe ajánlja.) Kovács Alajos határozottan kétségbe vonja a román statisztika nemzetiségi adatainak hitelességét. Azt azonban ő sem feltételezi, hogy a népszámlálás a felekezeti adatokat meghamisította volna: „Kétségtelen, hogy a vallásfelekezet sokkal jellegzetesebb és határozottabb, amellyel szinte közigazgatásilag is nyilvántartott ismertető jele minden embernek, így tehát az adatok bevallása is feltétlenül jobb, mint a népi eredetű, vagy az anyanyelvű, a feldolgozás pedig bizonyára alkalmazkodott a bevallott adatokhoz.” Ezért ő – a megyei összegzésű előzetes adatokra támaszkodva – a nemzetiség és a vallás egybevetésével kísérelt meg a magyarság tényleges számára vonatkozó ismereteket szerezni. Ehhez – mivel a román népszámlálásról közzétett adatsorok sem az anyanyelvi és nemzetiségi, sem az anyanyelvi/nemzetiségi és felekezeti számok kombinációját nem tartalmazzák – a magyar statisztika felekezeti adatait használta fel ellenőrzésül, oly módon, hogy a magyarságnak az egyes vallásokon belüli 1910. évi arányszámait az 1930-as felekezeti adatokra vetítette. Így a magyarok számát a népszámlálás által kimutatott 1 millió 353 ezer magyar nemzetiségűvel (ez az erdélyi összlakosság 24,4 százaléka), illetőleg 1 millió 481 ezer magyar anyanyelvűvel (26,7%) szemben 1 millió 678 ezerben (30,2%) állapította meg. (Mégpedig a következő megoszlásban: római katolikus 605 ezer, református 686 ezer, unitárius 67,6 ezer, evangélikus 37,6 ezer, izraelita 141,8 ezer, görög katolikus 94,2 ezer, görögkeleti 25,1 ezer, egyéb és ismeretlen 20,4 ezer.)

Mind a népmozgalmi adatok, mind a magyar felekezeti statisztika ellenőrző felhasználásának megvannak a maga korlátai. Így komoly bizonytalansági tényezőként kell számításba vennünk a háborús időszak veszteségeire vonatkozó információk hiányosságait (e veszteséget statisztikusaink általában a feltételezett természetes szaporulattal oszlatják el), de feltételezésekre vagyunk utalva a Románia más országrészeibe, valamint – tekintve a menekültek és kiutasítottak számára vonatkozó hivatalos kimutatástól – a külföldre irányuló elvándorlás méreteit illetően is. Ami a második megközelítési módot illeti: a magyar statisztikadomény már korábban is kísérletet tett arra, hogy közvetett úton, a hitfelekezetre vonatkozó adatok segítségével hidalja át a megbízható nemzetiségi népesség-számbavételek hiányát (lásd JEKELFALUSSY József: *A nemzetiség szerepe az erdélyrészi megyék népnövekedésében*. Budapesti Szemle. LIV, 1888. 136. sz.). Az uralomváltást követően pedig – tekintettel a román összeírások irányzatosságára – egyenesen megkerülhetetlennek tűnt e módszer alkalmazása. Így például Fritz László az egyes egyházak kimutatásai alapján, az 1910. évi megfelelő arányszámokat tekintetbe véve, a fent említetthez hasonló módon számította ki a felekezetek 1927. évi anyanyelvi megoszlását. Becslése szerint a magyar anyanyelvűek száma 1927-ben 1 724 309 volt, az 5 705 407 főnyinek vett erdélyi összlakosság 30,22 százaléka. (FRITZ László: *Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása*. Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929. Szerk. Sulyok István és Fritz László. Kolozsvár, 1930, Juventus. 7. p.) FRITZ László egy korábbi adatközlése alapján (*Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája*. 2. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 3. sz. 115. p.), melyben a római katolikusok száma pár ezerrel kevesebb, hasonló számítással 1 718 046 magyar mutatható ki, ami az 5 696 465 összes lakos 30,16 százalékanak felel meg. (BARABÁS Endre: *Erdély 1927. évi lakossága és tankötelesséi felekezet és anyanyelv szerint*. Magyar Kisebbség. VIII, 1929. 22. sz. 837 p.) E becsléseket nem tekinthetjük számszerűen elfogadhatónak, mivel az egyházi nyilvántartások pontatlanságai miatt a különböző forrásokból idézett adatok összege lényegesen felülmutatta Erdély valóságos népességszámát. (Mintegy 300–400 ezerrel haladta meg az ugyanaz év áprilisi félhivatalos „népszámlálásról” közzétett, illetve kiszivárogtatott adatokat, de körülbelül 150–160 ezerrel több a három év múltán megállapított hivatalos lélekszámnál is. A felekezeti megoszlás arányszámait hitelesnek tekinthetők, mivel azok nagyjából az 1930. évi arányokat tükrözik.)

Kovács Alajos becsléseit illetően ugyancsak megszorításokkal kell élnünk. Egyrészt, az előbbiekből idézett szerzőkhöz hasonlóan, ő sem számol a magyar anyanyelvűek felekezetenkénti számarányának az 1910. évi állapotokhoz képest – a menekülések, az önkéntes vagy kikényszerített áttérések stb. révén – minden bizonynyal bekövetkezett eltolódásaival. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül továbbá az 1930. évi román, illetve a korrekció alapjául szolgáló 1910. évi magyar népszámlálás lefolytatásának körülményei közti alapvető különbségeket. Vagyis, ha elfogadjuk az „asszimilációs lojalitás” hozzájárulását a magyarság 1910. évi számának növekedéséhez, most feltételeznünk kell, hogy az uralkodó nyelvhez fűződő érdekviszonyok megváltozása a magyarul tudó két- vagy többnyelvű népesség egy részénél a korábbi népszámlálástól eltérő bevallást eredményezett. Maga Kovács Alajos is megengedi ugyan, hogy „sokan opportunusból, nyomás alatt, vagy talán mert még a magyarságba nem voltak véglegesen beolvadva, a román népszámlálás alkalmával romá-

noknak vallották magukat”, de sokkal valószínűbbnek tartja, hogy „a magyar felekezetek körében a román uralom még jobban felfokozta a nemzeti öntudatot”, s tárgyilagos népszámlálás esetén „híveik közül többen vallották volna magyaroknak magukat, mint azelőtt”. A túlzottan optimista következtetések elkerülése érdekében azonban úgy véljük szerencsésebb, ha az 1910. évi népszámlálás által összegzett asszimilációs nyereséggel szemben 1930-ban egy hasonló mértékű – valóságos vagy névleges – *disszimilációs (illetőleg reasszimilációs) veszteség* lehetőségével is számot vetünk, ami által magyarázatot kaphatunk az 1910. évi anyanyelvi statisztika által magyarként felvettek népszámlálási számának csökkenésére. E potenciális veszteség táborát az asszimiláció végső stációja (a beolvadás) előtti „állomáshoz” érkezettek, a *kettős kötődésűek* körében kereshetjük. Ez az a szakasz, melyben „az asszimiláns kétnyelvűvé válik, mindkét közösséghez lojális, és a kettős kötődés harmonizálására törekszik. Konfliktushelyzetben többnyire az államhatalmi-politikai befolyásolás, az egzisztenciális érdek dönt.” (HANÁK Péter: *Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században*. Történelmi Szemle. 1974. 4. sz. 519. p.) Statisztikailag ez a csoport alapvetően az anyanyelvre és a nyelvtudásra vonatkozó adatok összevetése révén határozható be. Sajnos, az etnikai csoportok meghatározásának „összetett ismérrendszerét” alkalmazó 1930. évi román népszámlálás az egyéb nyelvek ismeretének vizsgálatára nem terjedt ki, ezért számításainkhoz – az államhatalmi viszonyok változása által leginkább befolyásolható ingadozókat a magyar anyanyelvű izraeliták, görögkeleti és görög katolikus hívek, valamint a Szatmár vidékén élő sváb származású, katolikus hitű magyar lakosság körében feltételezve – az 1910. évi magyar népszámlálást kell segítségül hívni. E vitatott hovatartozású csoportok együttes létszáma 1910-ben 264,5 ezer főnyi volt. Ebből az izraeliták száma 132 ezer, a görögkeleti felekezetűeké 25,3 ezer, a görög katolikusoké 82,3 ezer, az elmagyarosodott sváboké 24,9 ezer. (Vö. a 30., 35., 44. sz. jegyzetekkel.) Közülük – a Romániához került törvényhatóságok csonkítatlan területének arányszámait alapján – csak magyarul beszélt: izraelita kb. 50 ezer (37,9%), görögkeleti 14,5 ezer (57,3%), görög katolikus 51 ezer (62%), elmagyarosodott sváb 12,9 ezer (51,9%). Németül is tudott: izraelita 70,3 ezer (53,3%), elmagyarosodott sváb 12 ezer (48,1%), románul is tudott: görögkeleti 10,3 ezer (40,7%), görög katolikus 26,8 ezer (32,6%) Vagyis e vitatott identitású népességből 128,4 ezren (48,5%) csak magyarul beszéltek, a más nyelvet tudók közül pedig a vallás alapján feltételezhető „eredeti” nemzetiségük nyelvét 119,4 ezren ismerték (45,1%). (Lehetséges disszimilánsnak vehetjük még a magyar anyanyelvű, ám románul is beszélő izraelita vallásúakat – kb. 43 ezer fő (32,6%) –, de számukat nagyobbrészt ellensúlyozza azoknak a magyar anyanyelvű izraelitáknak a csoportja, akik német tudása valóban a német, s nem a jiddis nyelv ismeretének felel meg.) *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 5. r. Részletes demográfia*. Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1916 (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 61. köt.) adatai alapján. Hozzávetőlegesen ez az a statisztikai kategória, amely a hatalomváltással elsődlegesen „mozgósítható” kétnyelvűek, a potenciálisan bármelyik irányban kötődhetők, vagy az asszimiláció alacsonyabb fokán megrekedtek zömét magában foglalja (de ez a réteg nem teszi ki a kategória egészét). Az eddigieket összegezve tehát: kb. negyed millióra tehető az a népesség, amely a magyar nyelvűek számából az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi felvételében hiányzik. Figyelembe vételükkel 1 millió 600 ezer körüli számhoz jutunk. Feltehetően ez az érték az erdélyi magyarság 1930. évi lélekszámának felső határa, azaz valószínűleg legfeljebb ennyi magyar anyanyelvűt mutatott volna ki ugyanitt ugyanekkor egy, a magyar statisztikusok várakozásainak megfelelő népszámlálás. Ehhez képest az 1930. évi román népszámlálás anyanyelvi felvételében 120 ezerrel kevesebb magyar szerepel; ez a hiány éppen egybevág az előbbi disszimiláns csoporton belül a magyar nyelvismereti és felekezeti statisztika adatai alapján „népi eredetű” szerint becsült két- vagy többnyelvűek számával.

Mindezek után tekintsük át az 1930. évi cenzust megelőző évtized feltételezett magyar népességyarapódását – a magyar anyanyelvi statisztika bázisán – az egyes összeírások időpontjai között. A magyar anyanyelvűek száma a háború befejezését követően, a hatalomváltás kezdetén az 1930. évihez hasonlóan 1 millió 600 ezer körüli lehetett (vö. a 39. jegyzettel). Ez 1920 decemberéig durván számítva másfél millióra eshetett vissza (1919. második félévében 15 ezer, 1920-ban 79 773 menekülttel számolva [THIRRING Lajos: *Magyarország Trianontól napjainkig. Népesség és népmozgalom*. Magyar Statisztikai Szemle. XVI, 1938. 4. sz. 390. p.]). A felekezetek 1921–1927 közötti népmozgalmi adatait alapul véve, felekezetenként annyi százalékot számítva a magyarságra, ahány százalékban az 1910-ben helyet foglalt az illető felekezetben, hét évi természetes szaporodásának értéke 102–108 ezerben állapítható meg. (KOVÁCS Alajos: *Erdély népmozgalma valásfelekezetek szerint az 1921–27. években*. Magyar Statisztikai Szemle. VII, 1929. 12. sz.) E számot a további menekültek és a kivándorlók jelentősen csökkentik, sőt Erdély összességében negatív migrációs mérlegéből a magyarság feltehetően az Okiráltság irányában is részesült. (A természetes szaporulat tíz év alatt 482,5 ezer lélek, míg a tényleges gyarapodás mindössze 414,7 ezer főt tett ki. A különbözet 67,8 ezer fő. Ebből a menekültek száma 1921-ben 19 879, 1922-ben 13 651, 1923-ban 7536, 1924-ben 1693 volt. A kivándorlás méreteire az 1926–1931 közötti adatokból következtethetünk; ekkor éves átlagban 1149 magyar nemzetiségű hagyta el az országot, de ideszámíthatjuk a zsidó kivándorlók egy részét is, mivel az Erdélyből távozottak között sokan magyar anyanyelvűek voltak. [R. A. [Rónai András]: *Románia kiavándorlási statisztikája*. Magyar Statisztikai Szemle. X, 1932. 9. sz. 746 p.]) Az így lecsökkent szaporulatot az 1920. év végére becsült

lélekszámhoz hozzáadva, a magyarság 1927-ben 1 millió 560 ezer fővel részesedhetett Erdély összlakosságából. Ezt az elkövetkező három év hasonló módon feltételezett természetes szaporulatával megnövelve (amely az egyes vallásfelekezetek népmozgalmi adatai alapján 41,5 ezerre tehető, vö. R. SZEBEN András [Rónai András]: *Transylvania népmozgalma*. Hittel. I, 1936. 87. p.) az 1 millió 600 ezres számhoz jutunk.

⁸² *A népszámlálási törvény*. Magyar Kisebbség. XX, 1941. 3–4. sz.

⁸³ Ismertetésünk a bajor statisztikai hivatal igazgatójának részletes beszámolóján alapul, aki a román kormány felkérésére megfigyelőként vett részt az 1941. évi népszámláláson. BURGDÖRFER, F.: *Recensământul general al României din 1941. Dare de seamă*. Analele Institutului Statistic al României. Vol. I. București, 1942.

⁸⁴ *Recensământul general al României din 1941 6. Aprilie*. Date sumare provizorii. București, 1944, Institutul Central de Statistică.

⁸⁵ Sabin Manuilă a bécsi döntés demográfiai háttérét elemző vitáit jellegű tanulmányában az etnikumok meghatározása során alkalmazott magyar módszereket értékelve kitért az 1941. évi román népszámlálás gyakorlatára is. Mindenekelőtt védelmébe vette a magyar szakemberek által – főként a nemzetiség közvetlen kérdéséről – bírált 1930. évi népszámlálást, ismételtlen leszögezve, hogy az annak során alkalmazott hármas kritériumrendszer ugyan nem elégséges, de az egyetlen lehetséges eszköz egy ország valós etnikai szerkezetének megállapításához. Az adatok összevetése – folytatja a szerző – eleven képet nyújt a valóságról, és egyúttal az adatfelvétel megbízhatóságáról is. Könnyen megállapítható, hogy a különböző ismérvek [nemzetiség, anyanyelv, felekezet] matematikailag nem fedik egymást, de az eltérések magyarázata a statisztikából kiolvasható és lehetőség van az utólagos kutatásokra, a számok felülvizsgálatára is. „Ez a három kritérium olyan dolgokat bizonyít, amelyek a valóságban élőbbek és bonyolultabbak annál, mint ahogy azt a különböző statisztikai hivatalokban ülő népszámítógatók látni szeretnék. Teljes egészükben mutatják annak a gondolatnak az érvényességét, hogy a statisztika az igazságot nem csinálja, hanem megőrökíti. Egy tökéletes statisztikai módszert kellene kitalálni ahhoz, hogy világosan láthassuk mindazokat az eltérési jelenségeket, amelyek az emberi társadalomban végbemennek. Nyilvánvaló, hogy mindezen nehézségek a politikai célok számára akadályt jelentenek és ezeket az akadályokat a politikailag színezett statisztika megkerüli. Ez a magyarázata annak, hogy a magyarok miért a köznyelvet használták statisztikai ismérvként. A köznyelv csak egy külső kritérium, ember és ember közti közlés eszköze, de sosem fajmeghatározó [rassenmässiges] ismérv, amely révén egy egyén, illetve egy embercsoport faji hovatartozása [rassische Zugehörigkeit] megállapítható lenne. A nyelvi kritérium alkalmazásával Magyarországon a zsidókat, akik többnyire magyarul beszélnek, magától értetődő módon a magyarok közé számították, ami azonban annyit jelent, mintha a németországi zsidókat etnikailag németeknek, vagy az Egyesült Államokban élő négereket etnikailag angoloknak tekintenénk. E kritérium használata oda vezetett, hogy Magyarországon a cigányok, akik magyarul beszélnek, a magyar rasszhoz számítottak, noha ismeretes, hogy a cigányok árják, míg a magyarok mongolok. A népi meghatározás román metódusa jelen körülmények között a legtökéletesebb módszer mindazok közül, amelyek ez idáig az általános népszámlálások felméréseihez alapot szolgáltattak. Az 1941. évi román népszámlálás ezt a módszert még tovább tökéletesítette azáltal, hogy az anya és az apa származásának a kérdését is felvette. E kérdés által kizárható annak lehetősége, hogy egyesek az első nemzedékben a származásukat eltitkolják, megkísérelve, hogy más nemzetiségűnek tüntessék fel magukat, mint amit a szüleiktől örökölték. Ez különösen azok esetében áll fenn, akik a nemzetiségüket feladva arra törekednek, hogy minden lehetséges módon elkendőzzék a származásukat, ezért lemondanak a vallásukról, és a nevüket, amelynek csengése elárulná, hogy népi leszármazásuk nem illeszkedik ahhoz a nemzeti hovatartozáshoz, amit a népszámláláskor kinyilvánítottak, megváltoztatják.” MANUILĂ, Sabin: *Die volkspolitischen Folgen der Teilung Siebenbürgens*. Bukarest, 1941, Dacia Bücher – Kleine Schriften. 43–46. p. Ua. a német nyelvtől némileg eltérő angol fordításban: *The Vienna Award and its Demographical Consequences*. Uő: *Studies on the Historical Demography of Romania – Etudes sur la démographie historique de la Roumanie*. Cluj-Napoca, 1992, Center for Transylvanian Studies The Romanian Cultural Foundation. 162–164. p.

⁸⁶ BIJI, M. – NICHITA, A.: i. m. 15. p.

⁸⁷ *Recensământul populației din 21 Februarie 1956. Vol. I. Structura demografică a populației*. București, 1960, Direcția Centrală de Statistică. XVIII. p. Románia egyes területrészeinek feladásával egyidejűleg 1940-ben 77,5 ezer német expatriált Dél-Bukovinából, Dobruzsából és az Ókirályság egyéb vidékeiről, a craiovai egyezményt követően pedig 45 ezer bolgár hagyta el Észak-Dobruzsát. „Ellentételezőként” mintegy 70 ezer román költözött át a Bulgáriához csatolt Kadrlater területéről, ezenfelül 40 ezer főnyire becsülhető a Bessarábiából és Észak-Bukovinából érkezett menekültek száma. ILLYÉS Elemér: *Nacionale Minderheiten in Rumänien Siebenbürgen im Wandel*. Wien, 1981, Wilhelm Braumüller. 26. p., *Comunicări statistice*. Nr. 6–7. 1945. 3. p. A megosztott Erdély két részében a kiutasítottak és menekültek kölesönös áradata ugyancsak hasonló arányú, egymást lényegében kiegyenlítő népességcseréhez vezetett. Az észak-erdélyi menekültek ügyeivel foglalkozó kormánybiztosság (Comisariatul general al refugiaților din Transilvania de nord) össze-

írása szerint 1940. szeptember 1-től 1943 végéig a Magyarországhoz csatolt területekről 218 919-en menekültek Romániába. A menekültek száma 1940-ben 88 579, 1941-ben 35 432, 1942-ben 74 414, 1943-ban 20 494 volt. (A román belügyminisztérium levéltári dokumentumai alapján közli: *Teroarea Horthystofascistă în Nord-vestul României septembrie 1940 – octombrie 1944*. Coord. Mihai Fătu, Mircea Mușat. București, 1985, Editura Politică. 143. p.) Az idézett kiadvány szerzői ezen felül még 70–80 ezerre teszik azon menekültek számát, akik különböző okokból kimaradtak az említett összeírásból, sőt ideszámítják azokat is (mintegy 250 ezer főt), akiket a bécsi döntés az ország más vidékein talált ugyan, de tulajdonnal rendelkeztek vagy családjuk élt az elcsatolt területeken. Így az Észak-Erdélyből „származó” románok számát végső soron több mint fél millióban állapították meg. E nyilvánvalóan célzatos becsléssel szemben csak a hivatalos kimutatásokra támaszkodhatunk. A menekültügyi kormánybiztosság adatainak havi bontásából kiszámítva 1940 szeptembere és 1941 februárja között 102 444-en jutottak át a román oldalra, s ez nagyjából megegyezett az ugyanez idő alatt Romániából Magyarországra menekültek számával (vö. a 97. jegyzettel). (Tényleges számuk ennél feltehetően valóban némileg nagyobb lehetett, miután a népszámlálás e célból végrehajtott külön összeírása az ország területén 300 ezer menekültet regisztrált, míg – a jegyzet elején említett egyéb forrásokat is figyelembe véve – az akkori határokon kívülről érkezettek száma az adatfelvétel időpontjában összesen csupán 210 ezerben állapítható meg.) Mindez egyes települések lélekszámának – a háború időtartama alatti – aránytalan megnövekedéséhez vezetett (az 1940. januárjában számított lélekszámhoz képest például a többlet Belényesen 98,5 százalék, Balázsfalván 84,5 százalék, Déván 51,3 százalék, Tordán 46,4 százalék, MEASNICOV, Ion: *Contribuții la studiul migrației interne în România. [1930–1941.]* Revista de statistică. XVII, 1968. Nr. 8. 56. p.), míg a Magyarország irányában zajló népvándorlás a dél-erdélyi városok magyarságát valósággal megharmadolta.

⁸⁸ THIRRING Lajos: *Az 1941. évi népszámlálás és kérdésköre*. Magyar Statisztikai Szemle. XXI, 1943. 7. sz. 346. p.

⁸⁹ A népesség etnikai és felekezeti megoszlására vonatkozóan: *Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai*. Magyar Statisztikai Szemle. XXI, 1943. 5–6. sz., *Az 1941. évi népszámlálás nemre, családi állapotra és vallásra vonatkozó adatai*. Uo., és FOGARASI Zoltán: i. m.

⁹⁰ *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. Szerk. és kiad. a Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947, Stephaneum.

⁹¹ *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (országhatáron kívüli terület.)* Utánnny. Budapest, 1990, Központi Statisztikai Hivatal.

⁹² Ezzel kapcsolatosan lásd a Magyar Statisztikai Társaság és a Nemzetközi Népegyüttműködési Unió együttes rendezésében 1940 március 12-én és április 5-én tartott szakértekezlet iratait (Elekes Dezső bevezető előadása és a hozzászólások): *A nemzetiségek számbavétele*. Budapest, 1940, Hornyánszky ny., a tanácskozásról készült beszámolót: *Ankét a nemzetiségstatisztikáról*. Kisebbségvédelem. III, 1940. 1–2. sz., ELEKES Dezső vitaindító tanulmányát: *A kisebbségi terminológia és kisebbségszámbavétel problémái*. Uo., és előadásának kivonatát: *A nemzetiségek számbavétele*. Statisztikai Tudósító, VIII. 1940. 29. sz.

⁹³ *Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai*. Magyar Statisztikai Szemle. XXI, 1943. 5–6. sz. 243–244. p.

⁹⁴ Amikor később az eredményeket feldolgozták – s ez már 1944-re esett –, nem fogadták el az így nyert adatokat, amelyek országosan harmincnégy és félezer (Észak-Erdélyben mintegy kétezer) keresztény vallású zsidónak minősített személyről szóltak, s ehelyett 100 ezerre becsülték a számukat. JUHÁSZ Gyula: *Magyar társadalom, 1941*. História, XIV. 1992. 2. sz. 10. p.

⁹⁵ THIRRING Lajos: *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői. 2. rész. (1920–1941)*. Budapest, 1988, Központi Statisztikai Hivatal. 76. p.

⁹⁶ *Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai*. 1943. 244–245. p. Ennek ellenkezőjére is találni példát. Így Székelyföldön, ahol korábban a román hatóságok – az ország belsejében lévő színmagyar tömb megbontása érdekében – erőteljes áttérési politikát folytattak, illetve mindent elkövettek az elmagyarosodott görögkeleti és görög katolikus lakosság román nemzeti öntudatának felébresztéséért, néhány községben előfordult, hogy a „görögkeleti vallású, románul alig, vagy egyáltalában nem tudó nemzetiségi – egyházának befolyása és a húsz évi román nevelés hatása alatt – most is román öntudatú, és ezért magyar anyanyelvűnek, de román nemzetiségűnek vallotta magát”. A székelyföldi „terepbejárás” tapasztalatairól beszámoló jelentés – az idézet forrása – mindemellett a magyarság számának meglepő nagy növekedését jósolja az 1930. évi román népszámlálással szemben (ami be is következett). Ennek okait az 1930. évi adatfelvétel hiányosságai, az impériumváltás okozta nagyarányú népességcserében, illetve a vegyes nemzetiségű községekben élő, két nyelv, két nép között ingadozó rétegek magyarsághoz való visszatérésében jelölte meg. Beszámolt arról is, hogy a Székelyföld görög szertartású hívei között erőteljes áttérési, illetve visszatérési mozgalom zajlott le (ez alól csak az említett pár község és a törzsökös román anyanyelvű lakosság a kivétel), amely nem mindenütt volt spontán; az áttérési készséget a görögkeleti és görög katolikus lakosság kitelepítéséről „ügye-

sen terjesztett” hírek fokozták, az áttérés mellett állást foglaló közhangulat pedig „itt-ott már pressio jellegét mutatta”. BENISCH Artúr: *Jelentés a Székelyföldről – 1941*. Új Írás. 1990. 2. sz. 16–17. p.

⁹⁷ Észak-Erdély területének egészen a magyar *anyanyelvűek* számaránya az 1930. évi 42,1 százalékról 52,1 százalékra, a városokban 57,5 százalékról 86 százalékra emelkedett. Az arányok módosulása *nemzetiségi hovatartozás* szerint: 38,1 százalék helyett 53,6 százalék, illetőleg 48,2 százalék helyett 86,1 százalék. Ezek még az 1910. évinél is magasabb értékek. Az etnikai arányok módosulása részben a korábbi népszámlálások által a magyarságról leválasztott népességi csoportok visszakерülésével, részben az Észak-Erdélyből kivonult románság helyébe a trianoni Magyarországról átköltözöttek számával magyarázható (köztük sok, az első világháborút követően elüldözött erdélyi magyar is visszatért egykori szülőföldjére). De, mint a népszámlálás első eredményeiről beszámoló jelentés óvatosan megfogalmazza: „Az Erdély déli részéből és Regátból elmenekült magyarság itt-ott nagyobb méretű felhalmozódása szintén olyan körülmény, amelynek hatása főleg néhány város és község lélekszámában határozottan tükröződik.” THIRRING Lajos: *Az 1941. évi népszámlálás előzetes eredményei*. Magyar Statisztikai Szemle. XIX, 1941. 3–4. sz. 161. p. A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság 1944 februárjában egységes kérdőív alapján összeírta a Romániából a magyar közigazgatás alatt álló területre 1938. január 1. óta átjöttöket. Az összeírás végeredménye szerint a menekültek és áttelepítettek összes száma 204 519 volt. Ebből a telepések (lényegében a bukovinai székelyek) száma 14 387, a menekülteké pedig 190 132. A KEOKH közleménye (egyedülálló és családfők szerint kimutatva) megadja a menekültek számát a határátlépés időpontja szerint is: 1940. VIII. 30-ig 7993, 1940. VIII. 31 – 1941. II. 26 között 40 123, 1941. II. 27 – 1941. XII. 31. között 9091, 1942-ben 15 810, 1943-ban 9285, 1944 január–februárban 201. Ez az 1941. február 26-ig terjedő időszakban 48 116, a hozzátartozókat számítva mintegy 100 ezer főt jelentett. (Ugyanennyien menekültek ez idő alatt Észak-Erdélyből Romániába, vö. a 87. jegyzettel.) A kimutatás szerint 1944 februárjáig az Észak-Erdélyben letelepedett menekültek száma 105 894 volt, mégpedig a következő megoszlásban: Beszterce-Naszód 4444, Bihar 7946, Nagyvárad 10173, Csík 5429, Háromszék 8170, Kolozs 1244, Kolozsvár 22 924, Máramaros 2698, Maros-Torda 9520, Marosvásárhely 9076, Szatmár 6622, Szatmárnémeti 3298, Szilágy 3264, Szolnok-Doboka 4132, Udvarhely 6955. *A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint*. Magyar Statisztikai Szemle. XXII, 1944. 9–12. sz. 398–399, 410. p.

A Központi Statisztikai Hivatal 1946. július 29-én közzétett tájékoztatása (*A Magyarország területére a szomszédos államokból átköltözött személyek statisztikájának főeredményei*), illetőleg a menekültek ügyeivel foglalkozó Népjóléti Minisztérium 1946. augusztus – 1947. július havi jelentései alapján Stark Tamás mintegy 35 ezerre becsüli azon személyek számát, akik 1941 előtt közvetlenül a trianoni országterületen találtak menedéket. STARK Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztése*. Budapest, 1989, MTA Történettudományi Intézet. 74. p. Ha ezt összevetjük a KEOKH által közölt (s a közlemény szerint is a „valóságtól nyilvánvalóan valamennyire elmaradó”) adatokkal, akkor mintegy 65–70 ezerre tehető az 1941. február 26-ig Észak-Erdélyben megletelepedett romániai menekültek száma. Hozzájuk véve a trianoni országterületről érkezettek, ugyancsak általa becsült 24 ezer körüli lélekszámát, az észak-erdélyi magyarságnak a bécsi döntés által előidézett vándormozgalmakból származó népességi többlete 1941 februárjában legkevesebb 90–100 ezer fő lehetett.

Ezzel kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy az 1948. évi romániai népszámlálás eredményeit közreadó kiadvány e népességmozgásról, több mint pontatlan megfogalmazással azt állítja, hogy a „bécsi döntés után visszavonuló román közigazgatási alkalmazottak hagyta úrt” a „trianoni területéről érkezett magyar állampolgárok” töltötték be. Számukat a kötet szűkszavú bevezetője „a számítások és a rendelkezésre álló információk alapján” 1941. február 1-ig 120 ezerben állapította meg. GOLOPENȚIA, A. – GEORGESCU, D. C. *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*. Extraș din „Probleme Economice”. Nr. 2. Martie 1948. 9. p. Mint a továbbiakból kiderül, valójában az Észak-Erdély Romániához történt visszacsatolása utáni menekültekről és repatriáltakról van szó, akiknek viszont – a fentiekből következően – csak kisebb hányaduk származhatott a bécsi döntés előtti anyaország területéről. Az egyébként helytálló számadat nagyjából egybevág azokkal a becslésekkel, amelyek a második világháborús kényszervándorlások egymást követő hullámai nyomán Romániát végleg elhagyó magyarok számát 100–125 ezer főre teszik. (A különböző forrásokat idézi STARK Tamás: i. m. 73. p.) Ha figyelembe vesszük, hogy soraikban az átmeneti terület-megnagyobbodások után odahelyezettek, ottani régi lakóhelyükre visszatért egykori menekültek is szerepelnek, akkor feltételezhető, hogy a dél-erdélyi és regáti menekülteknek mintegy a fele az 1938. évi határok visszaállítása után változatlanul a romániai magyarság kötelékében maradt, vélhetően az északi megyékben élők pozícióit erősítve.

⁹⁸ A két népszámlálás szerint a magyarság száma a terület egészen – attól függően, hogy az északi anyanyelvi és a déli nemzetiségi, vagy pedig mindkét oldalon a nemzetiségi adatokat összegezzük – 1 millió 707 ezer, illetve 1 millió 744 ezer. Kovács Alajos 1940 elején, korábban már ismertetett becslését (vö. a 81. sz. jegyzettel) tovább vezetve, az 1930 óta történt természetes szaporodás figyelembevételével 1 millió 800 ezerre tette a magyar anyanyelvűek számát Erdélyben. (Hozzáteve, hogy az I. világháború utáni 200 ezer erdélyi menekül-

tet is számításba véve, akik változatlanul odatarozóknak vallják magukat, „nyugodtan beszélhetünk kereken 2 millió erdélyi magyarról”.) *Kovács Alajos előadása az erdélyi magyarság számáról*. Statisztikai Tudósító. VIII, 1940. 41. sz. 5. p. Becsléséből kiindulva, az 1910. évi vallásfelekezeti arányok mechanikus érvényesítéséből adódó torzításokat leszámítva – vagy más megközelítésben: az erdélyi magyarság 1930. évi számára vonatkozó mértéktartóbb becsléseket az általa feltételezett természetes szaporulattal megnövelve – az 1940-es évtized kezdetén a népszámlálások által is megerősített 1 millió 720 ezer körüli értékhez jutunk.

⁹⁹ Az összeírás munkálatai a gazdasági *szabotázstörvény* rendelkezéseinek hatálya alá estek. Egy korabeli szemtanú népszámláló-biztosi ténykedésének tapasztalatait felelevenítve megemlíti, hogy kiképzése során figyelmeztették: részvétele olyan, mintha katonai behívót kapott volna, az ügy szigorúan bizalmas, államtitokként kell kezelnie minden értesülést. „Talán szándékosan, hogy eltereljük a lakosság figyelmét az összeírások céljáról, csaknem egy időben jelent meg egy rendelet, mely arra kötelezte az adófizetőket, hogy 10 évre visszamenőleg jelentsék be az adóköteles jövedelmeket is, és az eltitkolt adó összegét február 1-jéig kötelező befizetni. A bejelentés vagy befizetés elmulasztása szabotázscselekménynek minősül. [...] Joggal feltételezte a lakosság, hogy ez a népszámlálás és mezőgazdasági összeírás is azért van, hogy közvetve így derítsék fel az adó alá eső mezőgazdasági javakat és jövedelmeket. [...] Sejtettem, hogy nem egyszerű statisztikai adatfelmérésről van szó, s ez látszott a statisztikai lapokból is, melyeket ki kellett tölteni. [...] Figyelmeztetnem kellett az adatközlőket, hogy valós adatokat mondjanak be, mert a hatóságok ellenőrzik majd, és aki a legkisebb földdarabot eltitkolta, megbüntetik. Be kellett vallani a birtok területét, az udvart, a parcellák számát, mindegyikről, hogy milyen kategóriájú, azt is, hogy melyiket használta saját művelésében, melyiket adta bérbe, milyen változást idézett elő birtokán az agrárreform. Be kellett diktálni a mezőgazdasági rendeltetésű eszközök, felszerelés pontos leltárát, gyümölcsfák számát, hizlaldát, háziipari vállalkozást stb. A mezőgazdasági épületek nagyságát, rendeltetését, építési évét, a lakásra vagy egyéb célra használt épületrészeket, az épületek anyagát, állapotát, a háború okozta károkat és azok helyreállítását. A bérbe adott lakásokat és a lakások fűtési, világítási viszonyait. Megállapítottam, hogy az így összegyűjtött adatokból az állam pontos képet kaphatott mindenkinek a magántulajdonáról, és az újságok úgy értelmezték ezt a felmérést, hogy »mindössze a való helyzetre akarnak fényt deríteni, amelynek ismeretében az állam további helyes működéséhez kap megfelelő statisztikai adatokat«. Akkor még nem sejtettem, hogy milyen lesz ez a »helyes működés« csak gyanítottam, hogy valami nagy horderejű intézkedéshez szükséges ez a felmérés.” KATONA SZABÓ István: Nagy remények kora. (Erdélyi demokrácia 1944–1948). 2. köt. Budapest, 1990, Magvető. 199–201. p.

¹⁰⁰ GOLOPENȚIA, A. – GEORGESCU, D. C.: i. m. Anton Golopenția, Sabin Manuilă közeli munkatársa, a népszámlálás időpontjában a statisztikai hivatal megbízott igazgatója volt. Röviddel ezután eltávolították tisztségéből, majd három évvel később a jilavai börtön rabjaként hunyt el. Munkásságának méltatását *Geopolitica și demografia în România: Anton Golopenția (1909–1951)* címmel lásd Vladimir TREBICI tanulmánykötetében: *Demografie. Excerpta et selecta*. București, 1996, Editura Enciclopedică.

¹⁰¹ *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. A nemzetiségi jog fejlődése a népi demokratikus Romániában (1944. szeptember 2 – 1948. április 13)*. Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Budapest, 1983, Kosuth. 114–116. p.

¹⁰² TAKÁTS Alajos: *Népszámlálási felhívás a nemzetiségekhez!* Világosság. 1948. január. 14. 1. p., *Hogyan történik a mezőgazdasági összeírás és a népszámlálás?* Uo.

¹⁰³ *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján*. 1983. 113. p.

¹⁰⁴ (b. a.): *Milyen kérdésekre kell felelni és hogyan a népszámlálás és gazdasági összeírás alkalmával*. Világosság. 1948. január. 21. 3. p.

¹⁰⁵ Az előbb idézett szemtanú szigorú ítélete szerint az 1948-as népszámlálásnak a magyarság lélekszámára vonatkozó adatát „mindenki meghamisítottnak tekintette, és még a legelemibb becsléseknek is ellentmondott”. KATONA SZABÓ István: i. m. 267. p.

A magyar anyanyelvű lakosság az ország területének egészén 1 499 851, Erdélyben 1 481 903 főt számolt. E kimutatásból a Kárpátokon túli magyarság 17 948 fős lélekszáma a legkétségesebb. (Ez a szám 1930-ban 71 851, 1941-ben – etnikai eredet szerint – 43 982, 1956-ban pedig 37 501 volt.) A regáti magyarság statisztikájának bonyolult problémaköre itt kellően nem részletezhető, csupán arra kívánunk utalni, hogy az 1948. évi népszámlálás a vándormozgalmaktól érintetlen *moldvai magyarság* lélekszámát – még a korabeli román népesség-számbavételek egyébként vitatható gyakorlatához viszonyítva is – irreálisan alacsony értékben állapította meg. (Az – az időközben áttelepedett bukovinai székelyekkel nem számolva – 1930-ban 23 894, 1941-ben 9352, 1948-ban viszont mindössze 6618, míg 1956-ban – a Székelyföldről Bákó tartományhoz csatolt településeket nem számítva – újra mintegy 15 ezer lélek.)

Nehezen leküzdhető akadályokba ütközik az *Erdély területére* vonatkozó hivatalos kimutatások ellenőrzése, tekintettel a háborús időszak emberveszteségeire és a határváltozásokkal együtt járó népességmozgásokra. Az 1941-es és 1948-as adatoknak – az anyanyelvi, illetve nemzetiségi szerinti felvételek középértéke alapján számított – 240–250 ezres különbözete a magyarok számának katasztrofális, csak a Trianon utánihoz hason-

lítható visszaesését mutatja. Ez a különbség, valamint a két népszámlálás közötti időszak feltételezett természetes szaporulata adja az erdélyi magyarság *teljes népességihiányát*, amely a frontokon és a hadifogságban elpusztultakat, a deportálásokat, a harci cselekmények és a megtorlások polgári áldozatait, az eltűnteket, valamint az országot végleg elhagyókat foglalja magában. E veszteségből csupán a menekültek és expatriáltak, illetőleg az elhurcoltak számára vonatkozóan rendelkezünk közelebbi kimutatásokkal. A kényszervándorlások egymást követő hullámainak egyenlege – a frontról, fogságból, internálásból hazatérteket is figyelembe véve – 100–125 ezerre tehető. (Ld. a 97. sz. jegyzetet.) Hasonló méretű (és tényleges, emberéletekben elsenvedett) veszteség csökkentette az észak-erdélyi zsidók számát is, akik többségükben – Bibó István szavaival – az 1941. évi népszámláláskor jók voltak magyaroknak, ám három évvel később az előzőtől alig különböző végrehajtott hatalom ellenállás nélkül szolgáltatva ki őket a tömeggyilkolás hitleri apparátusának. Magyarországot megszállását követően, 1944. május–júniusában mintegy 125–130 ezer észak-erdélyi zsidót deportáltak (vö. BRAHAM, Randolph L.: *A magyar holocaust. 1–2. köt.* Budapest – Wilmington, 1988, Gondolat – Blackburn International Inc. 429–432., 514–515. p.), akik közül a náci haláltáborokban elpusztítottak száma közel százezerre becsülhető (SEMLYÉN István: *Demográfiai viselkedés – népesedési politika. 6. A Hét. IX.* 1982. 47. sz. 3. p., *Erdély története. 3. köt.* 1986. 1757. p.). Ha e becslésre az észak-erdélyi magyar zsidóság 2/3-os szorzóját alkalmazzuk, és a túlélő, de szülőföldjükre már vissza nem tért deportáltakat is ide számítjuk, akkor 70 ezernél többre tehető azoknak a száma, akiket a zsidóság tragédiája Erdély magyar anyanyelvű lakosainak köréből elragadott. Hasonló eredményre jutunk a népesség-összeírások adatainak egybevetése során is. Az 1941-es népszámlálás Észak-Erdélyben 151 125 izraelita vallású lakost mutatott ki. Közülük 47 358 (31,3%) volt zsidó nemzetiségű és 48 452 (32%) jiddis anyanyelvű, míg több mint 100 ezren a magyarsághoz tartozónak vallották magukat. A Zsidó Világkongresszus romániai tagozata ugyanezen területen 1947-ben már csupán 44 706 zsidó (azaz izraelita felekezetű) személyt regisztrált. *Așezările evreilor din România. Memento statistic.* București, 1947, Congresul Mondial Evreesc, Secțiunea din România. 19. p. Az 1948. évi román népszámlálás az érintett megyékben 17 430 jiddis anyanyelvűt írt össze. Ha e két adatot valószínűnek fogadjuk el, akkor 27 ezres különbségük elvileg a magyar anyanyelvű zsidók számát adja, amely e szerint – mintegy 75 ezer fő hiánya következtében – az 1941. évinek az egynegyedére csökkent. Ez az érték az észak-erdélyi magyar zsidóság veszteségének feltételezhetően csak az alsó határa, hiszen az 1947–1948. évi számok a háború után Románia más részeiből idekerült zsidókat is magukban foglalják, míg az 1941. éviéket nem mutatják ki mindazokat, akikre három év múltán az ún. zsidótörvények hatálya kiterjedt. (Randolph L. Braham szerint 1944-ben 160 ezer zsidó élt Észak-Erdélyben, egy romániai propagandakiadvány pedig ezt a számot 166 ezerben állapítja meg. *Remember. 40 years since the massacre of the Jews from Northern Transylvania under Horthy occupation.* Bucharest, 1985, The Federation of Jewish Communities in the Socialist Republic of Romania, Documentary Section. 58. p. Ez utóbbi forrás egyébként a deportáltak számát 151 ezerre, az elpusztultakét 130 ezer körülire teszi.)

A háború többi áldozatáról még megközelítő adatokkal sem rendelkezvén, ez alkalommal is abból a feltételezésből indulunk ki, hogy e veszteség az eltelt hét év természetes szaporulatát teljes egészében felemésztette. Ily módon, a vándormozgalmak és a holocaust 200 ezres hiányát az erdélyi magyarság 1941. évi népességszámából levonva 1 millió 540 ezer körüli értékhez jutunk. A magyar zsidóság pusztulása következtében e becsült lélekszám és a magyar anyanyelvűek hivatalosan megállapított száma közötti eltérés ezúttal jóval kisebb, mint a korábbi román népszámlálások esetében (mindössze kb. 60 ezer lélek). E különbség egyrészt a háborús körülményekből adódó becslési bizonytalanságokat jelzi, emellett azonban egyes népességi csoportoknak a magyarságról történt újbóli leválására-leválasztására is utal.

¹⁰⁶ *Recensămîntul populației din 21 Februarie 1956. Rezultate generale.* București, 1959, Direcția Centrală de Statistică.

¹⁰⁷ *Recensămîntul populației din 21 Februarie 1956. Vol. 1. Structura demografică a populației.* București, 1960, Direcția Centrală de Statistică.

¹⁰⁸ BIJI, M. – NICHITA, A.: i. m. 6. p.

¹⁰⁹ *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 1. Populația.* 1968. A tartományonkénti kötetek elérhetetlenségét az akkoriban hozzáférhető összes romániai forrást szívós módszerességgel felkutató Per RONNAS is szóvá teszi (*Urbanization in Romania.* Stockholm, 1984, The Economic Research Institute Stockholm School of Economics. 27. p.).

¹¹⁰ *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 1. Rezultate generale. Partea întâi. Populație.* București, 1969, Direcția Centrală de Statistică.

¹¹¹ *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 5. Populația după nivelul școlii absolvite.* București, 1970, Direcția Centrală de Statistică. 280–320. p.

¹¹² *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. 4. Populația după locul nașterii.* București, 1970, Direcția Centrală de Statistică.